

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI

PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA KAFEDRASI

OILA PSIXOLOGIYASI

Ma'ruza matini

GULISTON 2016

Haydarova S, GULDU o'qituvchisi,
“OILA PSIXOLOGIYaSI” FANIDAN Ma'ruza matini Guliston 2016 yil.

Ushbu Ma'ruza matinida mavzularning nazariy asoslarini mukammal o'rganish, tahlil qilish, qiyosiy taqqoslashga mo'ljallangan vazifalar, ayrim jihatlarini chuqur egallashga qaratilgan topshiriqlar, olgan bilimlarni amalga tatbiq etish yo'l-yo'riqlari tahlili qayd etilgan

Mas'ul muharrir: Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent H.Abdukarimov
Taqrizchilar: katta o'qituvchi Sh.Usmonova, o'qituvchi O.Abdumo'minova

Danno'y uchebno-metodicheskiy kompleks, rasskro'vaet nauchno'e i prakticheskie storono' formirovaniya pedagogicheskogo masterstva buduhix spetsialistov.
V nyom otrajeno' osnovno'e komponento' pedagogicheskogo masterstva, eyo formirovanie i vnedreniya v prakticheskuyu deyatel'nost pedagogov.
Uchebno-metodicheskiy kompleks rekomenduetsya k izdaniyu Metodicheskim Sovetom (protokol № __ ot, 2016 g.)

Otvetsvenno'y redaktor: dots. X.Abdukarimov

Retsezen'to': starshiy prepodavatel Sh.Usmanova,
prepodavatel O.Abdumuminova

KIRISH	4
1-MAVZU: OILA PSIXOLOGIYASINING UMUMIY ASOSLARI. OILA PSIXOLOGIYASI FANI PREDMETI MAQSADI VA VAZIFALARI	16
2-MAVZU: OILA XUSUSIDA SHARQ MUTAFAKIRLARINING FALSAFIY QARASHLARI. NIKOH OILA MUNOSABATLARINING EVOLYUTSIYASI.....	23
3-MAVZU: OILA TASNIFLANISHI. HOZIRGI ZAMON OILALARINING TURLARI.....	39
4-MAVZU: O'SMIRLIK YOSHIDAGI O'G'IL VA QIZLARNING O'ZIGA XOS PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.....	44
5-MAVZU: MUHABBAT PSIXOLOGIYASI	56
6-MAVZU: NIKOH OLDI OMILLARI XUSUSIYATLARI VA ULARNING NIKOH MUSTAHKAMLIGIGA TA'SIRI	63
7-MAVZU. OILAVIY MUNOSABATLAR PSIXOLOGIYASI	78
8-MAVZU: OILAVIY NIZOLAR PSIXOLOGIYASI. AJRALISH, UNING SABAB VA OQIBATLARI	87
9-MAVZU: REPRODUKTIV SALOMATLIKNING IJTIMOY –PSIXOLOGIK JIHATLARI (SOG'LOM OILANI REJALASHTIRISH USULLARI)	97
10-MAVZU: OITS (SPID) VA JINSIY YO'L BILAN YUQADIGAN KASALLIKLARNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK MUAMMOLARI VA ULARNING ECHIMLARI	108
11-MAVZU: OILAVIY MUNOSABATLARNI O'RGANISHGA OID PSIXODIAGNOSTIK TESTLAR.	116
GLOSSARIY	129
ADABIYOTLAR RO'YXATI	132

KIRISH

Oila inson uchun muqaddas maskan, kishilik jamiyatining ijtimoiy poydevoridir. Oilaviy turmushning asosiy maqsadi - bu farzand ko'rish orqali aholini qayta tiklash, avlodlar bilan ajdodlar vorisligi va davomiyligini hamda er yuzida insoniyat tarixiy taraqqiyotini ta'minlashdan iboratdir.

Prezidentimiz I.A.Karimov oilaning tub mohiyati haqida gapirib: "Oila hayotning abadiyligi, avlodlarning davomiyligini ta'minlaydigan, muqaddas urf-odatlarimizni saqlaydigan, shu bilan birga, kelajak nasllar qanday inson bo'lib etishishiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan tarbiya o'chog'i ekanini tan olishimiz darkor", degan edilar.

Darhaqiqat, oila - har bir shaxsda ilk yoshligidan boshlab shakllanadigan insoniy fazilatlar, ezgu-istaklar, qadriyatlar takomil topadigan, ming yillar davomida shakllangan o'zbek xalqining qadriyatlari va ma'naviy merosi ravnag'ini ta'minlovchi tarbiya maskanidir. "Halollik, rostgo'ylik, or-nomus, sharmu-hayo, mehru-oqibat, mehnatsevarlik kabi barcha insoniy fazilatlar, eng avvalo, oilada shakllangan". Bola shakllanishining ilk maktabi esa ota-onaning o'zaro munosabatlari majmui bo'lib hisoblanadi. "Oila haqida so'z yuritar ekanmiz, avvalo ko'z o'ngimizda ona siymosi shakllanadi... Oila muqaddasligini ta'minlovchi birinchi omil - ona, ahli ayolning pokizaligi, oqilaligi, mehru-muruvvati, sadoqati va vafodorligidir". Ota-onalar munosabatlarda namoyon bo'luvchi o'zaro hurmat, mehr-oqibat, halollik, poklik, mehnatsevarlik, insonparvarlik kabi oliy toifadagi qadriyatlar ularning o'zaro munosabatlarida uyg'unlasha borib, oilada o'zaro munosabatlar maromini vujudga keltiradi. Oiladagi ushbu ijtimoiy jarayon yosh avlodning moddiy olam, ijtimoiy turmush haqidagi tasavvurlari, nuqtai nazarlari, tushunchalari, dunyoqarashlari va sharqona odob-axloq qoidalari va ularga amaliyotda rioya etishning to'g'ri yo'l-yo'riqlarini ko'rsatadi. Yosh avlodning ma'naviy qiyofasi, ularning xatti-harakati, xulq-atvori dastlab oilaviy munosabat madaniyatida shakllanadi).

Tarixiy ma'lumotlarning guvohlik berishicha, oilaviy munosabatlar madaniyati sharq xalqlarida juda qadimdan rivojlangan ijtimoiy voqelik ekanligini ko'rsatadi. Qadimgi xalqlardan qolgan asori-atiqalarda, muqaddas diniy manbalarda, o'zbek xalqining og'zaki ijodi durdonalarida, sharqning buyuk mutafakkirlarining asarlarida sharq xalqlari, xususan o'zbek xalqiga xos oilaviy shaxslararo munosabatlarda namoyon bo'ladigan odob-axloq qoidalari, me'yorlari, insoniy fazilatlar ifodasi to'g'risida qimmatli ma'lumotlarni uchratish mumkin. Manbalarda oilasiz insoniy hayotni tasavvur qilib bo'lmaslik, barkamol farzand tarbiyasi, undagi er-xotin va o'zaro munosabatlar madaniyati, baxtli va farovon turmush kechirish yo'llari, hayotiy misollar yordami bilan hikmatlar va nasihatlar ko'rinishida bayon etilgan.

Oilaviy turmush bilan jamiyat taraqqiyotining doimiy mushtarakligi tufayli jamiyat taraqqiyotining barcha davrlarida ham oilaviy muammolar uning ilg'or vakillari diqqat-e'tiborida bo'lgan. Oilaviy hayot jamiyat taraqqiyotida va farzandlarning kamolotida uchun shu qadar muhimki, xuddi shu bois uni biror soniya ham diqqat-e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi.

Prezidentimiz I.A.Karimov va davlatimiz rahbarlari tomonidan hozirgi davrda ham bu masalaga alohida e'tibor qaratayotganligi bejiz emas, albatta "Oilaga e'tiborimizni tubdan o'zgartirish, oilalarni avvalo ijtimoiy jihatdan himoyalash,

e'zozlash, qo'llab-quvvatlash bugungi kunimiz uchun va ertangi istiqbolimiz uchun naqadar muhim va dolzarb ekanligini yaxshi tushunishimiz va anglashimiz darkor".

Jumladan, 1994 yil butun dunyo jamoatchiligi va xalqaro YuNESKO tashkiloti tomonidan "Xalqaro oila yili" deb e'lon qilinishi, 1998 yil Respublikamizda "Oila yili" deb belgilanishi va bularning uzviy davomi sifatida 1999 yil "Ayollar yili", 2000 yil "Sog'lom avlod yili", 2001 yil "Onalar va bolalar yili", 2002 yil "Qariyalarni qadrlash yili", 2003 yil "Obod mahalla yili" va 2004 yil "Mehr va muruvvat" yili deb nomlanishi buning yorqin dalilidir. 2011 yil 8 dekabr kunida ham bejiz kirib kelayotgan 2012 yilni "Mustahkam oila" yili deb e'lon qilinmadi. Bu esa har bir pedagog-tarbiyachini o'sib kelayotgan yosh avlodning onigida mustahkam oila haqida tushuncha hosil qilishi, uning pedagogik-psixologik, ma'naviy-ahloqiy jihatlarini tushuntirishi, ularda oila muqaddasligi tushunchasini shakllantirishi zarur.

Ana shunday xalqaro ahamiyatga molik tadbirlarning kun tartibida turishi oila hayoti, undagi shaxslararo munosabatlar mustahkamligi va uning farovonligi kabi masalalar ijtimoiy psixologiyaning asosiy kategoriyasi va shaxslararo munosabatning asosi sifatida nihoyatda dolzarb muammo ekanligidan dalolat beradi.

"Sharqda qadim-qadimdan oila muqaddas Vatan sanalgan. Agar oila sog'lom va mustahkam bo'lsa, mahallada tinchlik va hamjihatlikka erishiladi. Binobarin, mahalla, yurt mustahkam bo'lsagina, davlatda osoyishtalik va barqarorlik hukm suradi". Ko'rinib turibdiki, oilaviy hayot masalalari hozirgi davr fani tadqiqot yo'nalishining ustuvor sohalaridan biriga aylanib bormoqda. Respublikamizda "Oila" ilmiy-amaliy markazining tashkil etilishi hamda hukumat tomonidan "Oila kodeksi" (1998) qabul qilinishi bugungi kunda oilalarning mustahkam va barqarorligini saqlash uchun qilinayotgan muhim amaliy ishlardan hisoblanadi.

Afsuski, oila-nikoh munosabatlarining hozirgi davrga kelib zaiflashib borayotganligi dunyoning deyarli ko'pchilik mamlakatlarida: Amerika Qo'shma Shtatlari, Angliya, Frantsiya, Germaniya, Boltiq bo'yi davlatlari, Rossiya va boshqa qator davlatlarda yaqqol namoyon bo'lmoqda o'zbek oilalari hayotida oila-nikoh munosabatlarining zaiflashuvi va uning buzilishlari yuqorida qayd etilgan davlatlardagiga qaraganda ancha kam bo'lsa-da, afsuski ajralishning asoratlari oila a'zolari va qarindosh-urug'lar o'rtasida nihoyatda ayanchli oqibatlar, noxush holat va hodisalar keltirib chiqarayotganligi kuzatilmoqda. Demak, oilalarning buzilishi va uning oqibatida yuzaga keladigan turli xildagi asoratlar ijtimoiy psixologiya va etnopsixologiya fanlarining tadqiqot predmeti sifatida keng o'rganishni taqozo etadi.

O'zbekiston psixologlari tomonidan o'zbek oilalariga xos muammolarni o'rganish yuzasidan bir qator muvaffaqiyatli ilmiy izlanishlar olib borilgan. Ana shu ilmiy ishlarda oila-nikoh munosabatlari, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash, o'zbek oilalaridagi milliy o'ziga xoslik, undagi nizolar va ularni keltirib chiqaruvchi muhim sabablar, ajralishlar va ularning salbiy asoratlari kabi birqator masalalar har tomonlama o'rganilib tahlil qilingan.

Biroq, yuqoridagi ilmiy izlanishlarda oila barqarorligiga shaxslararo munosabatlar ta'sirining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari maxsus tadqiqot predmeti sifatida o'rganilmagan. Aslida oilaviy turmushda yuzaga keladigan muammolar, hatto oilaning buzilishi va uning salbiy asoratlari, hamma-hammasi undagi shaxslararo munosabatlar ta'sirining natijasi ekanligini hech qachon unutmasligimiz kerak. Bundan kelib chiqadigan xulosa shundan iboratki, oila barqarorligi, baxtli va farovon turmush

kechirish, albatta, shaxslararo munosabatlar ta'sirining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari bilan uzviy bog'liq bo'lganligi tufayli, aynan shu muammo yuzasidan ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishni taqozo etadi.

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

**O'RTA MAXSUS, KASB-HUNAR TA'LIMI
MARKAZI**

OILA PSIXOLOGIYASI fanidan
akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun o'quv dasturi

Ushbu dastur Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi yo'nalishlari bo'yicha o'quv-uslubiy birlashmalar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi Keng ashining 2010 yil 9 oktyabrdagi 2-sonli yig'ilish bayoni qaroriga muvofiq, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2010 yil 21 oktyabrdagi 396 -sonli buyrug'i bilan tasdiqlandi va amaliyotga joriy etildi.

Psixologiya fanlari doktori, professor
G'ayrat Shoumarov umumiy tahriri ostida

Tuzuvchilar:

I. Haydarov - psixologiya fanlari nomzodi, dotsent
N. Sog'inov - psixologiya fanlari nomzodi, dotsent

Taqrizchilar:

B. Umarov - psixologiya fanlari doktori
U.Qodirov- psixologiya fanlari nomzodi, dotsent
S.Madaliyeva – 1-Toshkent pedagogika kolleji o'qituvchisi
M.Maxmudova – Chilonzor matbaa kolleji o'qituvchisi
Nashrga tayyorladi:

N Chiniqulov –Ta'lim standartlari va o'quv adabiyotlarini
takomillashtirish boshqarmasi boshlig'ining o'rinbosari

TUSHUNTIRISH XATI

Ushbu oila psixologiyasi fanidan o'quv dasturi akademik litsey va kasb-hunar kollejlarining o'qituvchilari va o'quvchilari uchun mo'ljallangan bo'lib, oila psixologiyasi fani zamonga xos tarzda yangi bilimlar asosida jadal rivojlanib borayotgan, jamiyat taraqqiyoti va ma'naviy barqarorlik uchun kerak bo'lgan ilmiy fanning amaliy sohasidir. Bu o'quvchi yoshlar oilaviy hayot va undagi murakkab o'zaro munosabatlarning qonuniyatlari, mexanizmlari va oilaga psixologik xizmat ko'rsatish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biridir. Zero, oila psixologiyasi fan tarmog'i sifatida bo'lg'usi ota-onalar tomonidan o'zlashtirilishi ularning mustaqil oilaviy

hayotga tayyor bo'lishlari va fuqarolik jamiyatining yoshlarini oilani muqaddas bilishga o'rgatish orqali ularni ma'naviy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashga yordam beradi. Dasturda keltirilgan mavzular aynan shu maqsadga asoslanib tuzilgan.

Insoniyat tarqqiyotining hozirgi bosqichida oila muammolarini o'rganish va yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash masalalarining dolzarbligi. Shaxsning shakllanishida oilaning o'rni. Oila, sog'lom avlodni tarbiyalash va voyaga etkazish. O'zbekiston Respublikasida oila masalasini qo'yilishi va hukumat tomonidan chiqarilgan O'zbekiston Konstitutsiyasida oila. «Ta'lim to'g'risida»gi qonun, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da oila masalasi. «Oila» ilmiy-amaliy Markazining yuzaga kelishi, maqsad va vazifalari, O'zbekistonda «Oila Kodeksi»ni qabul qilinishi, uning maqsad va vazifalari, 1998 yilning «Oila yili», 1999 yilni «Ayollar yili» deb e'lon qilinishi hamda Prezident asarlari va ma'ruzalarida oila masalasiga e'tibor berilishi haqidagi ma'lumotlarni o'quvchi yoshlarga etkazish maqsadida ushbu dastur tuzilgan.

1-mavzu: Oila psixologiyasining umumiy asoslari

Oila psixologiyasi fanining predmeti-oilaning ijtimoiy va etnopsixologik xususiyatlarini tashkil etishi, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi shaxsning madaniy takomillashuviga, shaxlarni bir-biriga qo'yadigan talablari oshishiga va shaxslararo munosabatning noziklashuviga olib keladi. Buning debochasi sifatida sevgi, muxabbat, oila va oilaviy munosabatlar yuzaga keladi bu esa o'z navbatida oila psixologiyasining ilmiy taqiqot predmeti sifatida o'rganilishi talab etiladi.

Oila psixologiyasi fanining vazifasi –oila psixologiyasiga doir eng muhim bilimlarni berish va ular asosida tegishli malakalar ko'nikmalarni shakllantirib, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashdir. Oilanining shaxsni shakllanishidagi roli haqida yoshlarga tasavvur berish, yoshlarga oilaviy hayotga kuzatiladigan o'zgarishlar haqidagi ilmiy bilimlar bilan tanishtirish, yoshlarga oilaviy hayotda bo'ladigan muammolar, qonuniyatlar haqida ilmiy tasavvur bilan tarbiyalash, ularni bu jarayonlarga tayyorlash, yoshlarni oilaviy hayotda yuzaga keladigan, muammolarga konstruktiv tus berishga, destruktiv yo'nalishlardan saqlanishga o'rgatish, yoshlarni muammoli vaziyatlardan psixologik jihatdan oqilona chiqish malakalarini o'rgatish, yoshlar o'zlarining turmush o'rtoqlarini to'g'ri tanlash malakalarini shakllantirish, yoshlarni jinsiy hayotga ilmiy asosda tayyorlash, yoshlarga oilaning mustahkamligini ta'minlovchi bilim va malakalarini shakllantirish, yoshlarni oilaviy muloqatga tayyorlash, yoshlarni oilani rejalashtirishga o'rgatish kabi vazifalar o'quvchilarga berilishi ko'zda tutilgan.

2-mavzu: Oila xususida sharq mutafakirlarining qarashlari

Inson va insoniy munosabatlar, shaxs va uning kamoloti uzoq asrlardan buyon jamiyatning eng ilg'or kishilari, olimlar, buyuk allomalar va donishmandlarning diqqat markazida asosiy masalalardan biri bo'lib kelgan. Abu Nosir Farobiy, Abu Rayhon beruniy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Xojib, Kaykovus, Xotam ibn Toy, Alisher Navoiy, Zahriddin Muhammad Bobur, Rizouddin ibn Faxriddin, Muqimiy, Furqat, Yaavqiy, Uvaysiy, Nodira, Abduruf Fitradat, Abdullo Avloniy kabi sharq mutafakirlarining oila xususidagi dono fikrlarining bayoni beriladi.

Qadimgi zamonlarda ibtidoiy jamoa tuzumi davrlarida erkak va ayol munosabatlari xususiyatlari. Nikoh oila munosabatlarining yuzaga kelishi va rivojlanishi. Insoniy hissiyot, sevgining biologik asosi. Erkak va ayol jinsiy munosabatlarining shakllanishi. Erkak va ayol munosabatlarida yuzaga kelgan «tabu»lar. Nikohning dastlabki turlari. Endogam oila. Ekzogam oila. Urug'lararo nikoh.

Dastlabki juftli nikohlarning yuzaga kelishi. Egalitar nikoh (24-25 ming yillar muqaddam). Xususiy mulkchilikning yuzaga kelishi va uning nikoh oila munosabatlarining shakllanishiga ta'siri. «Sovg'a ayrboshlash». Individual juft nikohning yuzaga kelishi. Juft oila. Oilaviy rollarning yuzaga kelishi. Nikoh oila munosabatlarining ijtimoiy boshqarila boshlanishi. Monogam oila turining yuzaga kelishi.

Insoniyat taraqqiyotining keyingi formatsiyalarida nikoh oila munosabatlarining rivojlanishi. Ijtimoiy tarixiy tuzumlarda er-xotinlar, oila a'zolari munosabatlari xarakteriga qo'yadigan talablari. Ibtidoiy jamoa tuzumida ishlab chiqarish munosabatlari taraqqiyotining oilaviy munosabatlar xarakteriga ta'siri. quldorlik tuzumida oilaviy munosabatlar xakteri. 8-mart bayramining yuzaga kelishi (qadimgi Rim).

Patriarxat poligam (ko'p xotinlilik), monogam oilalar. Familiya (lot. fomil – bir odamga tegishli qullar), nuklear (lot. nukleus – yadro) oilalar. Industrial jamiyatda nuklear oilalarning o'rni.

Oila va jamiyat munosabatlari. Oila a'zolarining ijtimoiy munosabatlari. Oilaning jamiyatdagi munosabatlarga va jamiyatning oilaga ta'siri.

Nikoh oila munosabatlarining evolyutsiyasi

Nikoh oila munosabatlari, oilaviy hayot psixologiyasiga, hozirgi zamon oilasida kuzatiladigan ko'plab holatlarga psixologik nuqtai nazardan qaraladigan bo'lsa, ularning ildizi nikoh-oila munosabatlari evolyutsiyasining uzoq o'tmishi bilan bog'liqdir. Nikoh-oila munosabatlari eramizdan oldingi iptidoiy davrlardan biologik ehtiyoj sifatida paydo bo'lib, asta-sekinlik bilan guruhlar, qabilalar, urug'chilik va asosan ongli odamlarning paydo bo'lishi, dehqonchilikning rivojlanishi natijasida, nikoh-oila munosabatlari, er-xotin oila boquvchi erkak va ayol munosabatlari shakllana boshlaydi.

Maxsus manbalarda qayd etilishicha, qur'on, hadis va boshqa muqaddas kitoblarda oila masalalarining yoritilishi. O'tmish mutafakkirlarining oila mohiyati haqidagi fikr-mulohazalari. Al-Buxoriy, Burxonuddin Marg'inoniy, At-Termiziy, Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Amir Temur, Ahmad Donish, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy va boshqalarning oila, oilaviy munosabatlar haqidagi qarashlari.

Oila nikoh haqida tushuncha. Oila birligini ta'minlovchi omillar: o'zaro sevgi, oilaning barcha a'zolarining ahloqiy, iqtisodiy, huquqiy va boshqa o'zaro mas'uliyati, o'zaro tushunish va emotsional (hissiy) bog'liqlik, yaqinlik. Oila a'zolari o'rtasida emotsional tenglikni ta'minlash-oila a'zolari o'rtasida ishonchli muloqot, bir-birini ahloqiy, ma'naviy, hissiy qo'llab-quvvatlash, ularda xotirjamlikni (xavfsizlikni) his qilishni ta'minlash.

3-mavzu: Oila tasniflanishi. Hozirgi zamon oilalarining turlari

Hozirgi zamon oilari qanday turlarga ega ekanligi va ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini bilish, ularga xos muammolarni o'rganish, oilaviy hayotga ro'y berishi mumkin bo'lgan noxushliklarning oldini olish imkonini beradi.

Oilalar tuzulishiga ko'ra bir necha turlarga bo'linishi, to'liqligiga ko'ra, bo'g'imlar soniga ko'ra, bolalar soniga ko'ra, er-xotinning ijtimoiy kelib chiqishiga ko'ra, er-xotinning ma'lumoti saviyasiga ko'ra, oilaning yoshiga ko'ra, qudalarning ijtimoiy-iqtisodiy mosligiga ko'ra, regional jihatiga ko'ra, nikohdan qoniqganlik saviyasiga ko'ra, oilada er yoki xotin etakchiligiga ko'ra, oilada , er-xotin munosabatlariga ko'ra, er-xotin millatiga (Baynalminal) ko'ra va boshqalar.

O'zbek oilasining yuqoridagi ijtimoiy-psixologik klassifikatsiyasi yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash uchun xizmat qiladi.

Hozirgi zamon oilasining asosiy vazifalari

Har bir oila jamiyatning bir bo'g'ini sifatida, jamiyat oldidagi ma'lum bir vazifani bajaradi. Oilaning ijtimoiy vazifalari haqida gapirganda bular quydagilar:

Oilaning iqtisodiy vazifasi

Oilaning reproduktiv vazifasi

Oilaning tarbiyaviy vazifasi

Oilaning kommunikativ vazifasi

Oilaning rekreativ vazifasi

Oilaning felitsitologik vazifasi

Oilaning regulativ vazifasi

Oilaning relaksatsiya vazifasi

Iqtisodiy - uy xo'jaligini yuritish, oila a'zolarining moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini samarali qondirilishini ta'minlash. Farzandni dunyoga keltirish va voyaga etkazish jarayonida oilaning jamiyatga keltiradigan iqtisodiy foydasi.

Reproduktiv - jamiyatning biologik uzluksizligini ta'minlash, bolalarni dunyoga keltirish.

Tarbiyaviy - madaniy merosni avloddan avlodga uzatish, yosh avlodni tarbiyalash jamiyatning madaniy merosini saqlab turish.

Kommunikativ - oila a'zolarining muloqotga va o'zaro tushunishga bo'lgan ehtiyojini qondirish.

Reaktiv - o'zaro jismoniy, moddiy, ma'naviy va psixologik yordam ko'rsatish, bir-birining salomatligini mustahkamlash, oila-a'zolarining dam olishini tashkil etish vazifasi.

Felitsitologik - shaxsiy baxtga erishishga intilish (felitsito-italyancha baxt). Insonning tom ma'nodagi baxtga erishishida oilaning tutgan o'рни.

Regulativ - boshqaruv, yosh avlodni ijtimoiy nazorat qilish va kattalarning ma'naviy-ahloqiy, seksual hulqini nazorat qilish va boshqarish.

Relaksatsiya va psixoterapevtik - kasb faoliyatida sarflagan kuch quvvatini oilada qayta tiklash va emotsional zo'riqishlar, ruhiy tanglik, stresslarning oldini olish. Ruhiy zo'riqishlarni bartaraf etish.

Bular haqida sharq mutafakirlaridan Al-Buxoriy, Burxonuddin Marg'inoniy, At-Termiziy, Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Amir Temur, Ahmad Donish, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy asrlarida hamda, g'arb sotsiolog olimlar U.M.Sverdlov, V.A.Raysensov, V.P.Klyuchnikov, S.D.Laptenko, N.G.Yurkevich va A.G.Xarchev va boshqalarning ilmiy taqiqotlarida oilaning ijtimoiy vazifalari o'z aksini topgan.

4-mavzu: **O'smirlik yoshidagi o'g'il va qizlarning o'ziga xos psixologik xususiyatlari**

Psixologiya fanining muhim sohalaridan biri bo'lmish o'smirlar psixologiyasi bevosita o'smir yoshdagi bolalar psixologiyasining rivojlanish xususiyatlari, qonuniyatlari, mexanizmlarini yaqqol namoyon etadi. Qarama-qarshi jinsga nisbatan munosabatlarning shakllanish yoshi.

O'smirlik davri haqida tushuncha, bu davr yangiliklari. O'smir psixologiyasi. Bu davrda o'smirning o'z-o'ziga va atrofida qilargalarga nisbatan bo'lgan munosabatlari. O'smir organizmida ro'y beradigan psixofiziologik o'zgarishlar: jinsiy balog'atga etish, endokrin sistema faoliyati xususiyatlari va ularga bog'liq ravishda o'smir hulqi, ruhiyatida kuzatiladigan o'zgarishlar.

O'smirlarda shaxslararo munosabatlarning yosh psixologik xususiyatlari. O'smirlar avtonomiyalari. O'smirlarda do'stlik hissi. Aralash jinsli guruhlarining shakllanishi.

O'g'il va qiz bolalarda balog'atga etishning «o'z muddati» dan erta yoki kech ro'y berishining o'g'il va qiz bolalar ruhiyatiga, hulqiga ta'siri. Jinsiy balog'atga etish bosqichlari.

Menstruatsiya tsiklida qiz bolalar va ayollar ruhiyatida ro'y beradigan holatlar.

5-mavzu: **Muhabbat psixologiyasi**

Sevgi-muhabbat haqida donishmandlar, mutaxassis olimlarning fikrlari. Sevgi-muhabbat tuyg'ularining turlari. qiz va yigitlar orasidagi o'zaro hissiy munosabatlarning turlari. Muhabbat bosqichlari. Muhabbat va yosh. Muhabbat va mijoz (mijoz bilan hissiyotning ifodalanishi orasidagi bog'liqlik). Muhabbatning qay darajada ifodalanishining kishi yashayotgan sharoit, muhit, ijtimoiy-ahloqiy va milliy mezonlarga bog'liqligi. Sevgi hislarini boshidan kechirayotgan shaxsning axloqiy poklanishi. Muhabbat belgilari: «birgalik effekti», idrokning ideallashuvi, altruizmning keskin ifodalanishi, muhabbat kuchiga cheksiz ishonish, sevgilisida boshqalar ko'rmagan jihatlarini ko'rish, muhabbat hissining namoyon bo'lishi. Sevgi me'zonlari. Sevgining fasliy o'zgarishi. Rashk va muhabbat hislari. Rashk tuyg'usi, uning ko'rinishlari.

6-mavzu: **Nikoholdi omillari xususiyatlari va ularning nikoh mustahkamligiga ta'siri**

Nikoholdi omillari klassifikatsiyasi. Nikohga etuklik: jismoniy, jinsiy, huquqiy, ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy-axloqiy, psixologik. Oila qurish yoshi. Nikohgacha tanishish muddati, shart-sharoitlari. Yosh oilalarning yuzaga kelishida milliy urf-odatlar, an'analar va sovchilikning o'rni. Nikoholdi omillarining oila mustahkamligiga ta'siri.

Oila qurish motivlari. Sevgi, moddiy manfaatdorlik (hisob) yoki stereotip bo'yicha oila qurish hamda ularning oila mustahkamligiga ta'siri. Yosh kelin-kuyovlarning ijtimoiy kelib chiqishlari, ma'lumot ko'rsatkichlari va boshqa shu kabi nikoholdi omillari.

Yoshlarning bo'lajak oilaviy hayot haqidagi tasavvurlari va ularning oila mustahkamligiga ta'siri.

7-mavzu: **Oilada shaxslararo munosabatlar va muloqot psixologiyasi**

Oilada muloqot. Oilaviy muloqotlarning o'ziga xos qonuniyatlari. Muloqot madaniyati. Oilaviy muloqot madaniyatining ko'rinishlari.

Muloqot jarayonida yuzaga keladigan to'siqlar psixologik, vaziyatli, mazmuniy va mativatsion.

Oilaviy munosabatlar psixologiyasi. Yosh oilada er-xotin munosabatlari dinamikasi. Er-xotin munosabatlari rivojlanishining notekisligi. Yosh kelin-kuyovlarni oilaning boshqa a'zolari bilan bo'ladigan munosabatlari. Kelinlarning yangi oilaga moslashishi. Oila qurgandan so'ng kelin va kuyovning ijtimoiy mavqeining o'zgarishi. Er-xotin munosabatlarining o'ziga xosligi, er-xotinlik munosabatlari.

8-mavzu: **Oilaviy nizolar psixologiyasi. Ajralish, uning sabab va oqibatlari**

Er-xotin munosabatlarida nizoli vaziyatlarning yuzaga kelishi. Oilaviy nizolar turlari. Nizolarning ijtimoiy-psixologik tavsifi. Oilani mustahkamlovchi (konstruktiv), oilaviy munosabatlarni buzuvchi (destruktiv), tor doiradagi (er-xotin o'rtasidagi) va keng doiradagi (boshqalar ham ishtirok etadigan) nizolar.

Er-xotin nizolarining dinamikasi (qarama-qarshilik-larning yuzaga kelishi, nizoli vaziyat, nizolarning kechishi, nizodan so'ngi vaziyat). Oilaviy munosabatlarda «teskari voronka» tamoyili.

Oilaviy munosabatlarda nizolarni yuzaga keltiruvchi va oilaviy munosabatlarning buzilishiga olib keluvchi sabab, bahona va omillar.

Nizolarning oldini olish va bartaraf etish usullari.

Ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi nizolar. qaynona-kelin o'rtasidagi nizolar. qaynona-kuyov o'rtasidagi kelish-movchiliklar.

Ajralish va uning oqibatlari. Ajralishning o'ziga xos ijtimoiy-psixologik va etnopsixologik xususiyatlari.

Ajralish sababalari, omillari. Ajralish oqibatlari. Ularning salbiy asoratlarini kamaytirish masalalari.

9-mavzu: **Reproduktiv salomatlikning ijtimoiy –psixologik jihatlarini (sog'lom oilani rejalashtirish usullari)**

Kontratseptiv vositalar va ularning turlari haqida tushuncha. An'anaviy usullar, bola emizish, jinsiy aloqani to'xtatish, prezervativ, diafragma va tservikal qalpoqchalar, spematsid vositalar, gormonal saqlanish vositalari va boshqalar haqida tushuncha. Kontratseptiv vositalardan foydalanish usullari. Kontratseptiv madaniyatni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik va hududiy xususiyatlari.

10-mavzu: **OITS (SPID) va jinsiy yo'l bilan yuqadigan kasalliklarning ijtimoiy-psixologik muammolari va ularning echimlari**

OITS va jinsiy kasalliklarni dunyodagi tarqalganlik holati. OITS va jinsiy yo'l bilan o'tadigan kasalliklarning ijtimoiy omillari. Mazkur kasalliklarni oilaga, shaxsning shaxslararo munosabatlariga, kasb faoliyatiga, jinsiy quvvatiga, psixosomatik holatiga hamda nasliga ta'siri.

OITS va jinsiy yo'l bilan o'tadigan kasalliklarning yuqish yo'llari va vositalari. Mazkur kasalliklarni erkak va ayollarda ifodalanishining o'ziga xos xususiyatlari. Ularni bartaraf etish yuzasidan tavsiyalar.

11-mavzu: **Oilaviy munosabatlarni o'rganishga oid psixodiagnostik testlar.**

Oila psixodiagnostikasi haqida tushuncha. Oilaviy munosabatlarni psixologik o'rganishning o'ziga xos xususiyatlari. Oilani o'rganish psixodiagnostik metodikalarining afzalliklari va kamchiliklari. Ularga qo'yiladigan talablar. Nikoh-oila munosabatlarini o'rganuvchi metodlar. Nikoh oldi omillarini o'rganish metodikalarini va ulardan foydalanish masalalari. Suhbat, anketa, kuzatish, ekspert baholash.

Konkret psixodiagnostik testlar: Sevgi va yoqtirish mayli shkalasi, bu katta sevgimi yoki engil-elpi yoqtirishmi. Siz uni qay darajada sevasiz, Sevgi-muhabbatga loyiqmisiz, Nikohga ma'naviy tayyorgarlik testi, Turmushga chiqish uchun tayyormisiz. Xarakterlarning mos tushushini aniqlash testi. Yolg'izlik darajasini aniqlash,

Savolnoma. Sizning shaxsiy hayotingizda baxt bormi?, Siz rashkchimisiz?, Siz rashk qilish kerak emasligini yaxshi bilasiz, lekin ... , Siz yaxshi xotinmisiz?, turmushga chiqishga tayyormisiz?, Siz uni qanchalik sevasiz?, Siz o'zingizdan rozimisiz?,

Sevarmikan?, sevmasmikan?, Siz o'zingizga qanday munosabatda bo'lasiz?, Odamlarga yoqasizmi?, Siz turmush o'rtog'ingizni yaxshi bilasizmi?¹, Siz bir-biringizga mos tushasizmi?, aytingchi Siz baxtlimisiz?, Hayotga munosabatni aniqlash va boshqalar. Bu metodikalar yordamida amaliy mashg'ulotlar o'tkazish¹.

ОИЛА ПСИХОЛОГИЯСИ ФАНИНИНГ МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ

Fanning maqsadi: Oila psixologiyasi fani predmeti bo'yicha o'quvchi yoshlarni oilaviy hayot va undagi murakkab o'zaro munosabatlarning qonuniyatlari, mexanizmlari tanishtirish.

Fanning vazifalari: sharq allomalarining oilaga bergan baholari, uning tarkib topishi, shakllanishi, mustahkamlanishi, eng yuksak darajaga etishining shart-sharoitlari va qonuniyatlarini o'rgatish;

O'quvchilarda ilmiylik, tadqiqotchilik, ijodkorlik, kompyuter savodxonligi, axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish ko'nikmalarini hosil qildirish.

Ta'lim sifatini oshirish uchun texnik vositalar: audio-video, kino materiallari, kompyuterlar, videoproektor, slaytlar, badiiy asarlardan parchalar; zamonaviy pedagogik texnologiyalardan, xususan interfaol metodlardan o'rinli foydalanilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. "Miya hujumi", "Kartochkaning yarimini top", shuningdek, "Venn xalqachalari", "Insert", "Klaster", "FSMU""T-SXEMA",kabi metodlardan foydalanish tavsiya etiladi.

Ma'ruzalarda:

1. **Taqdimot** – qoidalar, jadvallar, asosiy tushunchalar namoyish etiladi va izohlanadi.

2. **Munozara (bahs)** – erkin va har xil fikr bildirish asosida bilim egallash.

3. **Muammoli savol va vazifalar** – ilmiy-nazariy ma'lumotlar bayon etilishida muammoli savol va vazifalar tahlil etiladi..

4. **BxBxB** – ma'ruza (oxirida) so'ngida bilgan, bilib olgan va bilishni hojlagan ma'lumotlar jadvali to'ldiriladi.

5. **Tezkor savol-javob (Blits - so'rov)** - asosiy savol tushuntirilganda yoki mavzu oxirida aniq savollarga qisqa va lo'nda javoblar olish.

Seminar mashg'ulotlarida:

1. **Aqliy hujum** – tez va har xil fikrlarni jamlash va to'g'risini aniqlash.

2. **Muammoli vaziyatlar** – ko'nikmagan, har bir talabaning o'ziga xos bilim va dunyoqarashi, topqirligi aniqlanadi.

3. **Ierarxiya** – oddiydan-murakkabga, aniqdanoaniqqa va ularning teskarisini amalga oshirish orqali mantiqiy, tanqidiy, ijodiy fikrlashga o'rgatish.

4. **Muloqot** – tinglovchilarning diqqatini o'ziga jalb etish, hamkorlikda faoliyat ko'rsatish, erkin va mustaqil fikr almashinadi.

5. **Muhokama** – biror nazariy qarash, g'oya, fikr, ta'limot haqida har kim o'z qarashlarini bayon etadi.

¹ Mazkur kurs b'ycha nazarda tutilgan amaliy mashg'ulotlar mavzuga oid psixodiagnostik metodikalar vositasida mavzuga oid material yig'ish, shuningdek mavzu materiallarini muhokama qiliish, savol-javoblar, davra suxbatlari, mutaxassislar bilan uchrasuv, anonim savollarga javob, muammoni vaziyatlarini mustaqil echiish treninglar tarzida utkaziladi.

6. **Shaxsiy fikr** – aniq vaziyat, jarayon va olingan xulosa to'g'risida fikr bildiradi, o'zgalar fikri bilan solishtiradi va yutuq-kamchiliklarni aniqlaydi.
7. **Klaster** – asosiy tushuncha tarmoqlarga bo'lib chiqiladi.
8. **Pinbord** – taxtada yozib, yutuq-kamchiliklar tahlil qilinadi.
9. **Boshqaruv** – ma'lum faoliyatni tashkil etish jarayonida ishtirokchilarni boshqarish ko'nikmalari aniqlanadi.
10. **Key**

III. “ОИЛА ПСИХОЛОГИЯСИ” фаннинг ўқитиш технологиясининг концептуал асослари

Bilim olish jarayoni bilan bog'liq ta'lim sifatini belgilovchi holatlar: darsni yuqori ilmiy-pedagogik darajada tashkil etilishi, muammoli mashg'ulotlar o'tkazish, darslarni savol-javob tarzida qiziqarli tashkil qilish, ilg'or pedagogik texnologiyalardan va multimedia qo'llanmalardan foydalanish, tinglovchilarni mustaqil fikrlashga undaydigan, o'ylantiradigan muammolarni ular oldiga qo'yish, talabchanlik, tinglovchilar bilan individual ishlash, ijodkorlikka yo'naltirish, erkin muloqotga kirishishga, ilmiy izlanishga jalb qilish va boshqa tadbirlar ta'lim ustuvorligini ta'minlaydi. “Oila psixologiyasi” fanni o'qitishning maqsadi va ta'lim berish texnologiyasini loyihalashtirishdagi asosiy kontseptual yondashuvlar quyidagilardan iborat.

“Oila psixologiyasi” fanining **asosiy maqsadi** bo'lajak mutaxassislarga pedagogik faoliyatning psixologik asosi haqida to'la bilim berish, ularda shaxs shakllanishi jarayonida psixologik bilim malakalarini shakllantirishdan iborat.

«Oila psixologiyasi» fanni o'qitishning **vazifalari**:

- Oila psixologiyasini o'rganish tarixiga oid ma'lumotlar berish;
 - Oilaviy xayot, yosh xususiyatlari, ularning psixologik jihatlar haqida to'la ma'lumot berish;
 - talabada oila psixologiyasi fani haqida bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish.
- Mazkur kursni o'rganish natijasida talaba quyidagilarni **bilishi** zarur:
- Oila psixologiyasi tarixi, Sharq va G'arb olimlari, adiblari, jamoat arboblarning bu boradagi qarashlari;
 - O'smirlik davrining o'ziga xos xususiyatlari;
 - pedagogik boshqaruvga qo'yiladigan talablar;
 - ta'lim va tarbiya masalalarining psixologik asoslari;
 - ta'limda psixologik xizmatning mazmun va mohiyati;
 - pedagogik faoliyatning o'ziga xos jihatlarini.

mazkur kurs ma'ruza va seminar mashg'ulotlar shaklida o'rganilishi nazarda tutilgan. Ma'ruzalarda talabalarga bu fanga oid nazariy ma'lumotlar berilsa, seminar mashg'ulotlar davomida pedagogi munosabat ko'nikmalarini hosil qilishga e'tibor qaratiladi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim. O'z mohiyatiga ko'ra ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarini to'laqonli rivojlanishlarini ko'zda tutadi. Bu esa ta'limni loyihalashtirilayotganda, albatta, ma'lum bir ta'lim oluvchining shaxsini emas, avvalo, kelgusidagi mutaxassislik faoliyati bilan bog'liq o'qish maqsadlaridan kelib chiqqan

holda yondoshishga e'tibor qaratishni amalga oshiradi. Har bir talabaning shaxs sifatida kasbiy takomillashuvini ta'minlaydi. Ta'limning markaziga bilim oluvchi qo'yiladi.

Tizimli yondashuv. Ta'lim texnologiyasi tizimning barcha belgilarini o'zida mujassam etmog'i lozim: jarayonning mantiqiyliigi, uning barcha bo'g'inlarini o'zaro bog'langanligi, yaxlitligi bilim olish va kasb egallashning mukammal bo'lishiga hissa qo'shadi.

Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv. Shaxsning jarayonli sifatlarini shakllantirishga, ta'lim oluvchining faoliyatini jadallashtirish va intensivlashtirish, o'quv jarayonida barcha qobiliyat va imkoniyatlarni, tashabbuskorlikni ochishga yo'naltirilgan ta'limni ifodalaydi. Egallangan bilimlarning ko'nikma va malakaga aylanishi, amaliyotda tatbiq etilishiga sharoit yaratadi.

Dialogik yondashuv. Bu yondoshuv o'quv jarayoni ishtirokchilarining psixologik birligi va o'zaro munosabatlarini yaratish zaruriyatini bildiradi. Uning natijasida shaxsning o'z-o'zini faollashtirishi va o'z-o'zini ko'rsata olishi kabi ijodiy faoliyati kuchayadi. O'qituvchi va talabaning hamkorlikdagi ta'limiy faoliyat yuritishiga zamin yaratadi.

Hamkorlikdagi ta'limni tashkil etish. Demokratilik, tenglik, ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi o'rtasidagi sub'ektiv munosabatlarda hamkorlikni, maqsad va faoliyat mazmunini shakllantirishda erishilgan natijalarni baholashda birgalikda ishlashni joriy etishga e'tiborni qaratish zarurligini bildiradi. Ta'lim jarayonida "sub'ekt-sub'ekt" munosabatlari tarkib topadi.

Muammoli ta'lim. Ta'lim mazmunini muammoli tarzda taqdim qilish orqali ta'lim oluvchi faoliyatini aktivlashtirish usullaridan biri. Bunda ilmiy bilimni ob'ektiv qarama-qarshiligi va uni hal etish usullarini, dialektik mushohadani shakllantirish va rivojlantirishni, amaliy faoliyatga ularni ijodiy tarzda qo'llashni ta'minlaydi. Axborotni taqdim qilishning zamonaviy vositalari va usullarini qo'llash - hozirgi axborot kommunikatsiya texnologiya vasitalari kuchli rivojlangan sharoitda ulardan to'g'ri va samarali foydalanish, axborotlarni tanlash, saralash, saqlash, qayta ifodalash ko'nikmalari hosil qilinadi. Bu jarayonda kompyuter savodxonligi alohida ahamiyat kasb etadi.

O'qitish metodlari va texnikasi. Ma'ruza (kirish, mavzuga oid, viziualash), muammoviy usul, keys-stadi, pinbord, paradokslar, loyiha va amaliy ishlash usullari. Interfaol usullarni mavzu mazmuniga mos holda tanlash va ulardan samarali foydalanishga o'rgatadi.

O'qitish vasitalari: o'qitishning an'anaviy vositalari (darslik, ma'ruza matni, ko'rgazmali qurollar, xarita va boshqalar) bilan bir qatorda – axborot-kommunikatsiya texnologiya vositalari keng ko'lamda tatbiq etiladi.

Kommunikatsiya usullari: tinglovchilar bilan operativ ikki yoqlama (teskari) aloqaga asoslangan bevosita o'zaro munosabatlarning yo'lga qo'yilishi.

Teskari aloqa usullari va vositalari: kuzatish, blits-so'rov, joriy, oraliq va yakunlovchi nazorat natijalarini tahlili asosida o'qitish diagnostikasi amalga oshiriladi. Ta'lim jarayonida kafolatlangan natijaga erishish ta'minlanadi.

Boshqarish usullari va tartibi: o'quv mashg'uloti bosqichlarini belgilab beruvchi texnologik xarita ko'rinishidagi o'quv mashg'ulotlarini rejalashtirish, qo'yilgan maqsadga erishishda o'qituvchi va tinglovchining birgalikdagi harakati, nafaqat

auditoriya mashg'ulotlari, balki auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarning nazorati ham tartibli yo'lga qo'yiladi.

Monitoring va baholash: butun kurs davomida ham o'qitish natijalari reyting tizimi asosida nazorat va tahlil qilib boriladi. Kurs oxirida yozma, og'zaki yoki test topshiriqlari yordamida ta'lim oluvchilarning bilimlari baholanadi.

O'kuv rejasida fanga ajratilgan soatlar miqdori va dars turlari bo'yicha taqsimoti

№	Fan bo'limlari va mavzular	Umumiy yuklama, soat							
		Darslar turi bo'yicha soatlar taqsimoti							
		Hammasi	Jami	Nazariy	Amaliy	Labora- toriya	Seminar	Kurs shi (loyihasi)	Mustakil ish
1	Oila psixologiyasining umumiy asoslari	3	2	2	-	-	-	-	1
2	Oila xususidagi sharq muta- fakkirlarining qarashlari	6	4	2	1	-	1	-	2
3	Oila tasniflanishi	6	4	2	1	-	1	-	2
4	O'smirlik yoshidagi o'g'il va qizlarning uziga xos psixologik xususiyatlari	6	4	2	1	-	1	-	2
5	Muhabbat psixologiyasi	4	3	2	1	-	-	-	1
6	Nikoh oldi omillari xususiyatlari va ularning nikoh mustahkamligiga ta'siri	6	5	2	2	-	1	-	1
7	Oilada shaxslararo munosabatlar va muloqot psixologiyasi	4	3	2	1	-	-	-	1
8	Oilaviy nizolar psixologiyasi. Ajralish, uning sabab va oqi-batlari	6	4	2	2	-	-	-	2
9	Reproduktiv salomatlikning ij-timoiy - psixologik jihatlari (sog'lom oilani rejalashtirish usullari)	6	4	2	1	-	1	-	2
10	OITS (SPID) va jinsiy yo'l bilan yuqadigan kasalliklarning ij-timoiy - psixologik muammolari va ularning echimi	7	5	3	-	-	2	-	2
11	Oilaviy munosabatlarni o'rga-nishga oid psixodiagnostik testlar	3	2	-	2	-	-	-	1
	Jami:	57	40	21	12		7		17

1-MAVZU: OILA PSIXOLOGIIYASINING UMUMIY ASOSLARI. OILA PSIXOLOGIIYASI FANI PREDMETI MAQSADI VA VAZIFALARI

Фанни ўқитиш технологияси:

**Оила психологияси фани предмети мақсади ва вазифалари мавзусидаги
машғулотининг технологик харитаси**

T G' r	Bosqichlar va bajariladigan ish mazmuni	Amalga oshiruvchi shaxs, vaqt
1	Tayyorlov bosqichi: Darsning maqsadi: Ta'limiy: Oila psixologiyasi fani predmeti maqsadi va vazifalari to'g'risida tushuncha berish Tarbiyaviy: Oila psixologiyasi fani haqida tushuncha berish orqali o'quvchilardagi ahloq-odob tarbiyasini shakllantirish Rivojlantiruvchi: Oila psixologiyasi to'g'risidagi tasavvurlarini rivojlantirish Darsning turi: Nazariy ma'lumot berish. Dars jixozi: Darslik, darsga oid turli xil ko'rgazmalar, jadvallar, bukletlar, tarqatma materiallar va hokazo. Darsning bog'lanishi: Pedagogika, psixologiya, oilashunoslik, tarix Darsning borishi: Salomlashish, xona tozaligi tekshirish, davomatni aniqlash, oila psixologiyasi to'g'risidagi bilimlarni mustahkamlash, yangi mazuni bayoni, uyga vazifa berish. Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar: Oila, psixologiya, predmet, fan-texnika taraqqiyoti. 1.2. Identiv o'quv maqsadlari. • Oila psixologiyasi tushunchasiga ta'rif beradi. • Oila psixologiyasi mohiyatiga izoh beradi. • Oila psixologiyasi tarkibiy qismlarini tavsiflaydilar. 1.3. Dars shakli: kirish-axborotli ma'ruza 1.4. Foydalaniladigan metod va usullar: suhbat, ma'ruza-hikoya, baxs, videousul. 1.5. Kerakli jihoz va vositalar: Ko'rgazmali ma'ruza, namoyish etish, savol-javob, suhbat, tushuntirish, FSMU, taqdimot.	O'qituvchi
2	O'quv mashg'ulotni tashkil qilish bosqichi: 2.1. Mavzu e'lon qilinadi. 2.2. Ma'ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.	O'qituvchi, 15 minut
3	Guruhda ishlash bosqichi: Talabalarga muammoli savol beradi 3.2. Talabalar fikri eshitiladi, boshqa talabalar baxsga chaqiriladi. 3.3. Umumiy xulosalar chiqariladi va to'g'riligi tekshiriladi. 3.4. Umumiy xulosaga kelinadi.	O'qituvchi- talaba, 40 minut
4	4.1. Mustahkamlash va baholash bosqichi: Berilgan ma'lumotni talabalar tomonidan o'zlashtirilganini aniqlash uchun quyidagi savollar beriladi: 1. Oila psixologiyasi fanining maqsadi deganda nimani tushunasiz?	O'qituvchi, 15 minut

	2. Oila psixologiyasi o'quv kursining vazifalari nimalardan iborat? 4.2. Eng faol talabalar (baholash mezonini asosida) baholanadi.	
5	O'quv mashg'ulotini yakunlash bosqichi: 5.1. Talabalar bilimi tahlil qilinadi. 5.2. Mustaqil ish topshiriqlari beriladi. «Oila psixologiyasi fani predmeti maqsadi va vazifalari» mavzusi yuzasidan turli xil ko'rgazmali qurollar tayyorlash. 5.3. O'qituvchi o'z faoliyatini tahlil qiladi va tegishli o'zgartirishlar kiritadi.	O'qituvchi, 10 minut

Asosiy savollar:

1. Oila psixologiyasi fanining maqsadi
2. Oila psixologiyasi fanining vazifalari

Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar: Oila, psixologiya, predmet, fan-texnika taraqqiyoti, etnopsixologiya, jamiyat.

Mavzuning bayoni:

Oila psixologiyasi o'quv kursining maqsadi siz yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashdan iboratdir.

Ma'lumki, insoniyat jamiyati taraqqiy etib borgan sari odamlarning o'zlari ham, ularning bir-birlari bilan bo'ladigan o'zaro munosabatlari ham, ayniqsa, shaxslararo munosabatlar orasida eng samimiy, yung yaqin bo'lgan jilaviy munosabatlar ham takomillashib, o'ziga xos tarzda murakkablashib boradi.

Oila psixologiyasi fanining predmeti-oilaning ijtimoiy va etnopsixologik xususiyatlarini tashkil etishi, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi shaxsning madaniy takomillashuviga, shaxslarni bir-biriga qo'yadigan talablari oshishiga va shaxslararo munosabatning noziklashuviga olib keladi. Buning debochasi sifatida sevgi, muxabbat, oila va oilaviy munosabatlar yuzaga keladi bu esa o'z navbatida oila psixologiyasining ilmiy taqiqot predmeti sifatida o'rganilishi talab etiladi.

Oila psixologiyasi fanining vazifasi—oila psixologiyasiga doir eng muhim bilimlarni berish va ular asosida tegishli malakalar ko'nikmalarni shakllantirib, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashdir. Oilaning shaxsni shakllanishidagi roli haqida yoshlarga tasavvur berish, yoshlarga oilaviy hayotga kuzatiladigan o'zgarishlar haqidagi ilmiy bilimlar bilan tanishtirish, yoshlarga oilaviy hayotda bo'ladigan muammolar, qonuniyatlar haqida ilmiy tasavvur bilan tarbiyalash, ularni bu jarayonlarga tayyorlash, yoshlarni oilaviy hayotda yuzaga keladigan, muammolarga konstruktiv tus berishga, destruktiv yo'nalishlardan saqlanishga o'rgatish, yoshlarni muammoli vaziyatlardan psixologik jihatdan oqilona chiqish malakalarini o'rgatish, yoshlar o'zlarining turmush o'rtoqlarini to'g'ri tanlash malakalarini shakllantirish, yoshlarni jinsiy hayotga ilmiy asosda tayyorlash, yoshlarga oilaning mustahkamligini ta'minlovchi bilim va malakalarini shakllantirish, yoshlarni oilaviy muloqatga tayyorlash, yoshlarni oilani rejalashtirishga o'rgatish kabi vazifalar o'quvchilarga berilishi ko'zda tutilgan.

Insonning tirik mavjudod sifatida harakatda bo'lish turli xil ehtiyojlarni amalga oshirishni taqozo etadi. Ulardan ba'zi birlarini mustaqil amalga oshirilsa, ba'zilarini esa faqatgina kim bilandir birgalikda amalga oshirish mumkin. Agar nikoh paydo bo'lgan

davrlarda xo'jalik ishlari, iqtisodiy ishlar, avlod qoldirish va tarbiyalash funksiyalari ahamiyatli bo'lgan bo'lsa, hozirgi davrga kelib psixoterapevtik funksiyalar, emotsional qo'llab-quvvatlash funksiyalarining ahamiyati kuchaymoqda. Er-xotinlik munosabatlari hozirgi zamonaviy ko'rinishda ekzistentsional mazmunga erishganlik pozitsiyasidan baholanadi va er va xotin o'rtasidagi psixologik munosabatlar ko'rinishida namoyon bo'ladi. Nikoh bo'lishi uchun asosiysi his-tuyg'ular hisoblanadi. Aynan sevgi-muhabbat hislari oila qurishga undaydi (olib keladi). Hatto shubhali bo'lgan "hisob-kitobli nikoh"da ham sevgi paydo bo'lishi ehtimoli bor.

Har bir odam noyob va takrorlanmasdir, ushbu noyoblikning ikkinchi tomoni yolg'izlik qismatidir (insonning o'z shaxsiy xususiyatlarini takrorlanmasligini va turmushini noyobligi).

Insonning o'z turmush tarzini noyobligi va shaxsiy xususiyatlari va ko'rinishlarini takrorlanmasligini anglanganligi yolg'izlikni engishga undaydi. Kimdir uni tushunishi, qabul qilishi va kimgadir kerak bo'lishi kerak. Inson sevish va sevilishni xohlaydi. Buni esa u nikoh va oiladan topishni mo'ljallaydi, tahmin qiladi.

Oila psixologiyasi bo'yicha chet el psixologlari tomonidan juda katta izlanishlar qilingan. Sharq mutafakkirlarining asarlarida ham ko'plab ibratli, kuzatish va tajribalar asosida chiqarilgan xulosa va tavsiyalar mavjud. Shunga qaramasdan ushbu fan etarli darajada tan olinmagan va metodik tomondan ta'minlanganligi ham kam darajada bo'lgan. Hatto fanning ushbu tarmog'iga kelajagi yo'q va mustaqil fan emas degan nopisandlik bilan qarashlar ham bo'lgan. Buni quyidagicha izohlash mumkin: oilani o'rganish bo'yicha eksperimental metodikalarni qo'llanilishi qiyin kechishi, shaxsiy tajribalar ishonarli emasligi, so'rovnoma metodlarini ishonchliligi kamli va hokazolar. Psixologik bilimlar fundamental fanga asoslangan holda ya'ni, shaxs, faoliyat, guruhlar, psixik rivojlanish qonuniyatlariga tayanadi. Oila psixologiyasiga esa jiddiy qaralmagan.

Faqat 1960 yillarning oxiri va 1970 yillarni boshlaridan boshlab nikoh va oilako'pgina fanlarda tadqiqot predmeti bo'la boshladi, shu jumladan psixologiyani ham. Boshida nikoh va oila muammosi asab va psixik kasalliklar profilaktikasi masalalari bo'yicha mutahassislar va oiladagi tarbiya muassasalari bo'yicha mutaxassislar e'tiborini torta boshladi. Keyingi yillarda er-xotinlik hayoti muammolari va ota-ona va bola munosabatlari korrektsiyasi bo'yicha psixologik konsultatsiyalar amaliy psixologiyada rivojlana boshladi

Zamonaviy oilalarni rivojlanish dinamikasi ob'ektiv va sub'ektiv qiyinchiliklar bilan bog'liq bo'lgan bir holatda, nikoh va oilani o'rganish shaxs va ijtimoiy psixologiyada nihoyatda dolzarb ehtiyojga aylandiki, u ham bo'lsa mavjud oilalarga psixologik yordam ko'rsatish va yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda qonuniyatlarni izlash maqsadida.

Psixologik bilimlar tizimida oila psixologiyasi o'rni.

XXI asr sharoitda insonni o'z yolg'izligini qanday engishi kerakligi, qanday qilib o'zga odam bilan mustahkam va garmonik ittifoq tuzish va qanday qilib butun umr davomida saqlab turishi masalalari bo'yicha keskin savollar turibdi. S.L.Rubinshteyn bu haqda juda to'g'ri fikr aytgan (7-bet, 4-qator).

Oila psixologiyasini boshqa fanlar bilan aloqasi

Oila kichik guruh sifatida, emotsional munosabatlar tizimining ahamiyatligi bo'yicha va ijtimoiy institut sifatida shaxs psixologiyasi, fanda ijtimoiy psixologiya fanida va sotsiologiya fanida ham o'rganiladi. Bola va ota-ona munosabatlari, tarbiya

stili, bolaning oilada rivojlanishi yosh davrlari va Oila psixologiyasi ning asosiy o'rganish predmeti hisoblanadi. Oilaviy nizolar konfliktologiya fanida juda chuqur tahlil qilingan va tizimlashtirilgan. Oila barbod bo'lishi psixologik jarohotlarni, oilaviy rollarni patologiyasini keltirib chiqarishi klinik-psixologlarni va psixoterapevtlarni diqqatini o'ziga tortadi. Shu bilan birga yaqin bo'lgan psixologiya fanlari bilan ham chambarchas bog'liq. Lekin shu bilan birga psixologiyaning bir-biriga yaqin fanlardagi umumiy qiziqishlar bilan birga farq qiluvchi xususiyatlari ham ko'rinadi. Agar sotsiologlar va ijtimoiy psixologlar guruhlarini (katta va kichik) o'rgansalar, oila psixologiyasi esa shunday g'aroyib bir butun vujudga kelgan – oilaga kiruvchi individlarni o'rganadi. Bunga oilaning o'z a'zolarini rivojlanishiga ta'sirini va individning oila rivojiga va mavjudligiga ta'sirini o'rganish kiradi.

Oila ichidagi o'zaro aloqalar boshqa har qanday guruh ichidagi o'zaro aloqalarga qaraganda boshqacha bo'lib – u qarindoshlik rishtalari bilan bog'langandir. Er-xotin o'zaro munosabati tahlil qilinarkan, sotsiologlar diqqat markazida nikoh tendentsiyalari, ajralishlar, oila siyosati tahlili tursa, oila psixologlari esa, nima sababdan odamlar bir-birlarini yoqtirib qolishadi, qanday qilib bir-birlari bilan kelishib, moslashib yashab ketishadi degan muammolarni tadqiq qilish turadi. Individning shaxsiy hayoti sotsial psixologga qaraganda oila psixologini ko'proq qiziqtiradi. Shaxsni tadqiq qiluvchi psixologlar o'z diqqatlarini individlarning farqalari va ularning ichki individual mexanizmlari esa oila tizimida paydo bo'lgan va o'sib rivojlanayotgan individga o'z diqqatlarini to'playdilar.

Bulardan tashqari oila psixologiyasi psixologiya fanining tadqiqot metodlaridan foydalanadi. Kuzatish, suxbat, intervyu, anketa, test metodlari oila psixologiyasida ham unumli foydalaniladi.

Oila psixologiyasi o'quv predmeti sifatida: aktual muammolar

Insonning, odamzodning tirik mavjudod sifatida mavjudligi turli xil ehtiyojlarni amalga oshirishni talab qiladi. Ulardan ba'zilarini voyaga etmagan odam tomonidan mustaqil qondirilsa, ba'zilariga esa faqatgina kim bilandir birgalikda erishish, amalga oshirish mumkin. Agar nikoh joriy paydo bo'lgan paytdan boshlab (erkak va ayolning birlashganidan) iqtisodiy, xo'jalik, avlod qoldirish, tarbiyaviy funktsiyalar ahamiyatli bo'lgan bo'lsa, hozirgi davrga kelib hamma joyda oilaning psixoterapevtik va emotsional (hissiy) qo'llab-quvvatlash funktsiyasining ahamiyati kuchaymoqda.

Er-xotinlik o'zining zamonaviy ko'rinishida hayotiy mazmunga (ekzistentsional) erishganlik nuqtai nazaridan baholanadi va er-xotinlar o'rtasidagi psixologik munosabat sifatida namoyon bo'ladi.

Nikoh (oila qurish) uchun his-tuyg'ular zarur bo'ladi. Hatto "hisob-kitobli nikohlar"da ham sevgi paydo bo'lishi mumkin.

Har bir odam noyob takrorlanmas bo'lib, bu noyoblikning orqa tomoni esa azaliy taqdiriyl yolg'izlik bo'ladi. O'zining noyob va takrorlanmasligini odamning borligini noyob ekanligini va o'z shaxsini, sifatlarini va xususiyatlarini takrorlanmas, o'zgacha ekanligini anglab etishi uni yolg'izlikni engishga undaydi. Kimdir uni tushunish, qabul qilishi, kimgadir zarur bo'lishi kerak. Odam sevishi va sevimli bo'lish qattiq istaydi. Buni u faqatgina nikoh va oilada topishga umid (tahmin) qiladi.

Oila psixologiyasiga oldinlari uncha e'tibor berilmagan. Metodikalar bilan juda kam qurollangan edi. Faqatgina 1970 yillar boshlarida nikoh va oila bir nechta fanlarning maxsus tadqiqotlar predmetiga shu jumladan, psixologiyaning ham tadqiqot

predmetiga aylana boshladi. Oila muammolariga e'tibor eng avvalo psixik va asab kasalliklarini profilaktikasi va oiladagi tarbiya muammolari tufayli olimlarni diqqatini tortdi. Keyingi yillarda oila maslaxatxonalarida oilaviy hayot muammolari va ota-ona va bola munosabatlari korrektsiyasi rivojlanib bormoqda.

Psixologik bilimlar tizimida oila psixologiyasining tutgan o'rni

Oilani o'rganish bo'yicha psixologlar tomonidan kiritilayotgan ko'pgina tendentsiyalar, nazariy takliflar, nikoh va oila modeli mohiyatini yaratishga intilishlar oila psixologiyasini psixologik bilimlar tizimida tutgan o'rni va uni dolzarb ekanligini chuqurroq o'ylab ko'rishni taqozo etadi.

XXI asrga kelib insoniyat oldida qanday qilib o'z yolg'izligini engishi, o'zga kishi bilan qanday qilib mustahkam, garmonik, ittifoq tuzish va qanday qilib bu ittifoqni uzoq yillar, butun umr davomida saqlash kabi muammolar keskin turibdi. Bu haqda S.L.Rubinshteyn to'g'ri fikrni aytgan: "Inson hayoti asosini, o'zagini o'zga kishi, odamlarga bo'lgan munosabat tashkil qiladi. Inson "yuragi" uning boshqa odamlarga bo'lgan munosabatlaridan to'qilgan; uning bahosi, baholanishi odam qanday insoniy munosabatlarga intilishiga qarab, odamlarga va o'zga kishiga qanday munosabat o'rnatishiga qarab aniqlanadi. Insonning boshqa odamlarga bo'lgan munosabati asosida inson hayotini tahlil qilish psixologiyani asosiy yadrosini tashkil etadi".

Oila hakida alohida fan yo'q. lekin oilaning turli jihatlarini o'rganish bilan 10 dan ortiq fanlar shug'ullanadi. Bu fanlar quydagilarni o'z ichiga oladi. Etnografiya - nikoh oila munosabatlarini xalqlar turmush tarzining bir tabakasi sifatida o'rganadi.

Aholishunoslik - demografiya - aholining hamda uning asosiy bo'g'ini bo'lmish, oilaning turli xil muammolarni siyosiy-ijtimoiy, iqtisodiy va tarixiy jarayonlar asosida o'rganadi.

Iktisod fani bilan statistika fani, oila byudjeti oila ishlab chiqarishi, oilaviy iste'molni, mehnat taqsimotini, oiladagi xo'jalik iqtisodiy munosabatlarni tadqiq etish bilan shug'ullanadi.

Psixologiyaning vazifasi - asosan nikoh-oila munosabatlarida namoyon buladigan xissiyot, tasavvur urf-odatlarini ruhiy xodisalarning ijtimoiy tabiiy manbalarini o'rganishdan iborat.

Oila pedagogikasi - oilaning bolalarga ko'rsatadigan ta'sirini oiladagi tarbiya qonuniyatlari, vositalarini ota yoki onaning bolaga ta'siri, oila va uning boshqa tarbiya muassasalarining o'zaro munosabatini aniqlashdir.

Tibbiyot fani - nikohning fiziologik jihatlarini va ularning okibatlarini, oilaning oila a'zolari sogligiga ta'siri tadqiq qiladi.

Xuquqshunoslik - oila nikoh va oila tug'risidagi qonunlarni va oilaning ijtimoiy xayotga munosabatini urganib xukukiy koidalarni asoslab beradi. Oilaning vujudga kelishi uzoq o'tmish bilan O'rta Osiyo xalklarida oilaning eng dastlabki tarixiy shakli patreaxal oila tarzida vujudga kelgan. Bu oila ayni zamonda jamiyatning asosiy ishlab chikarish jamoasi ham bulgan. Shuning uchun oilaviy munosabatlarga xar bir oila a'zolarining xatti-xarakatlariga alohida e'tibor berilgan. Patriarxal oila, eramizdan oldingi bir ming yilliklarda vujudga kelgan. Uning rivojlangan davri eramizning birinchi asriga tug'ri keladi. Eramizning bir ming yilligi urtalarida kichik-kichik oilalar tarkib topa boshladi.

Nikoh-bu erkak bilan ayol urtasidagi muayyan ittifokning va bu ittifokning jamiyat davlat tomonidan tan olinishi va ma'kullanishining tarixiy shaklidir
Uzbekiston Respublikasining «Oila kodeksi» (1998 yil 30 aprelda tasdiklangan) 2-bulim 3 bobga asosan nikoh tuzish tarkibi va shartlari masalalarini yoritishga karatilgandir. Jamiyat

nikoh vositasi bilan erkak va ayol o'rtasidagi tabiiy munosabatlarni tartibga solib turadi. er-xotin, ota-ona va farzandlar orasida ahlokiy majburiyatlar o'rnatadi.

Nikoh so'zi- (arabcha-qo'shilish) uzbek tiliga arablardan kirib kelgan. Uzbekiston Respublikasi Nikoh va oila kodeksining 13-moddasiga binoan nikoh fuqorolik xolatini dalolatnomalarining ro'yhatidan o'tkazish yuklatilgan davlat organlarida kayd etiladi, shunday nikohgina xukuk va majburiyatni vujudga keltiradi. Uzbekiston Respublikasida nikohni uning ijtimoiy mohiyati, maqsadiga ko'ra oilani mustaxkamlash ehtiyojini yosh avlodni ahloqi, sihat-salomatligini xisobga olib, bir qator shartlarga amal qilgan holda tuzish zarurligi belgilanadi: bu talablar nikohdan o'tish shartlari deyiladi

a) Nikohdan o'tuvchi shaxslarning o'zaro roziligi (Uzbekiston Respublikasining Nikoh va oila kodeksi 17-moddasi)

b) Nikoh yoshining belgilanishi (Uzbekiston Respublikasining Nikoh va oila kodeksining 18 - moddasida 18-yosh yigitlar, 17-yosh qizlar).

Xalkimizda nikoh eng avvalo arshi a'loda o'qilib, keyin erda, degan naql behuda aytilmagan. Ota-bobolarimizning azaliy tushunchalari bo'yicha, nikoh ilohiy axd, oila muqaddasdir. «Xotinlaringiz-ziroatlaringizdir» deyiladi. Kur'oni Karimning Bakara surasi - 223 oyatida. Nikohdan o'tib oila qurishdan asosiy maqsad inson avlodining davomiyligidir. Nikohga kirishda yanglishmaslik, mustaxkam oila tashkil topishga olib keladi. Ahil totuv yashash, halol mehnat muxabbatga asoslangan oila jamiyatning munosib avlod, axloqi pok jamiyat ishiga, taraqqiyotimizga, mustakilligimizga sadokatli inson tarbiyalab etkazishda muxim rol o'ynaydi.

Qadimdan Sharq oilalari yigit-kizlarni oilaviy turmushga tayyorlashga alohida e'tibor berganlar yigitlar alohida, kizlar alohida maxsus enaga-tarbiyachilar tomonidan tarbiyalanganlar.

Birlashgan Millatlar tashkilotining qaroriga binoan 1994 yil «Xajaro oila yili» deb e'lon kilindi, Respublikamizda 1998 yil «Oila yili, 1999 yil «Ayollar yili» deb e'lon kilindi.

Prezidentimiz I.A.Karimov ta'kidlaganidek oila jamiyatning negizi. Bizning davlatimizni ham katta bir oila deb tushunish mumkin va lozim. Bunda o'zaro xurmat va kattik tartib bulmasa, oilaning barcha a'zolari uz burchlarini ado etmasa, bir-biriga nisbatan ezgulik bilan mexr-okibat kursatmasa yaxshi va munosib tarzda yashash mumkin emas. Oila turmush va vijdon qonunlari asosida kuruladi, uzning kup asrlik mustaxkam va ma'naviy tayanchlariga ega buladi. Oilada demokratik negizlarga asos solinadi, odamlarning talab-extiyojlari va kadriyatlarini shakllanadi. Uzbeklarning aksariyati uzining shaxsiy farovonligi tug'risida emas, balki oilasining karindosh-urug'lari va yaqin odamlarining, kushnilarining omon-esonligi tug'risida g'amxo'rlik qilishni birinchi o'ringa quyadi. Bu esa eng oliy darajada ma'naviy kadriyat, inson qalbini gavxaridir. Yurtboshimizning bu fikrlari o'zbek oilasining o'ziga xos xususiyatining asosini tashkil etadi. Yurtboshimizning traqqiyotida jamiyatimiz asosi- o'zbek oilalarining ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy xolatida muxim rol o'ynamokda, chunki oilalarnish xar tomonlama yuksalishi jamiyatning yuksalishi demakdir.

Xuddi shu ma'noda kelajagimiz bo'lmish yosh avlod va uning taraqqiyoti davlat ahamiyatiga molik masaladir. Ikkinchi tomondan jamiyatning oila va oilaviy tarbiyaga bulgan talabi ham kun sayin ortib bormokda. Ota-onalarning oilada bolalarni xar tomonlama etuk-barkamol taraqqiyotiga oid layokatni oshirish xozirgi kunning dolzarb masalasidir. Uzbek oilasining dunyodagi boshka oilalarga uxshash tomonlari kup. lekin shu bilan birga uning

uziga xos jihatlari ham yo'q emas. O'zbek oilalarining uziga xos tomoni - xayo-iboning kuchliligidir. Ma'naviyatsiz moddiy farovonlikka ham umumtaraqqiyotga ham erishib bulmaydi. Ma'naviy qashshoqlik milliy tanazzulga olib boradi. Nohalol ayoldan halol boshqarish va o'z-o'zini boshqarishdagi ishtirokidani, faoliyat natijasidan qoniqqanlidir.

Oiladagi psixologik muhit - boshqa har qanday gruppada bo'lgan qonunlardan tarkib topadi. Biroq oilada ish birmuncha murakkabrokdir. Unda kishilar o'z hayotining ko'proq qismini o'tkazadi. Ular bir-birlari bilan ko'proq samimiy tuyg'ular va munosabatlar orqali bog'langandir. Oila baxtining asosida oilaning psixologik muhiti yotadi. Oilaning psixologik muhitiga er-xotinlarning ham, umuman kishilarga ham oila a'zolariga va bir-birlariga bo'lgan munosabatlari ta'sir qiladi.

Sotsialog-psixologlar baxtli va baxtsiz oilalarda erning o'ziga va xotiniga bo'lgan munosabatlarning xususiyatlarini aniqlaganlar. Ular qiziqarli faktlarga ega bo'ldilar. Oiladagi psixologik muhit er-xotin qiziqishlarining umumiyliigi bilan xarakterlanadi, eng muhimi ularning ikkalasi ham qiziqish bilan hisoblasha bilishlarida va e'tibor bera bilishlaridadir. Er-xotin katta ijtimoiy muammo va talablar bilan yashaydigan oilalargina baxtli bo'lishlari mumkin.

Oiladagi qulay axloqiy-psixologik muhit er-xotin va oilaning boshqa a'zolarida o'ziga ishonish, kishilarga ishonish, quvnoqlik, vazminlik kabi fazilat va tuyg'ularni shakllantirishga ta'sir ko'rsatadi.

Psixologik muhit kishilarning muvofiqligida yanada aniq namoyon bo'ladi. Kishilar bir-birlari bilan muvofiqligi, avvalo hayotning qadri, qiziqishlari, emotsional ko'rsatmalarining umumiy tarzi hamoxangligi nazarda tutiladi, natijada oilada bir-birini tushunish, boshqalarning qadrini ham, shuningdek insonni qanday bo'lsa shundayligicha qabul qiladi. Oila a'zolarida psixologik qulaylik ishonchlilik, himoyalanish, bir-birining muomalasidan qatnoatlanish muvofiqlikning ichki mub'ektiv ko'rsatgichidir.

Kishilarning nomuvofiqligi oila a'zolarining bir-birlari bilan muomalada va o'zaro harakatda bo'lgan ehtiyojlarining chegaralanganligidadir.

Muhokama uchun savollar:

3. Oila psixologiyasi fanining maqsadi deganda nimani tushunasiz?
4. Oila psixologiyasi o'quv kursining vazifalari nimalardan iborat?

2-MAVZU: OILA XUSUSIDA SHARQ MUTAFAKIRLARINING FALSAFIY QARASHLARI. NIKOH OILA MUNOSABATLARINING EVOLYUTSIYASI.

Фанни ўқитиш технологияси: Оила хусусида шарқ мутафакирларининг фалсафий қарашлари. никоҳ оила муносабатларининг эволюцияси мавзусидаги машғулотининг технологик харитаси

T G' r	Bosqichlar va bajariladigan ish mazmuni	Amalga oshiruvchi shaxs, vaqt
1	Tayyorlov bosqichi: Darsning maqsadi: Ta'limiy: Oila xususida sharq mutafakkirlarining falsafiy qarashlari hamda nikoh-oila munosabatlarining evolyutsiyasi to'g'risida tushuncha berish	O'qituvchi

	Tarbiyaviy: Oila xususida sharq mutafakkirlarining falsafiy qarashlari hamda nikoh-oila munosabatlarining evolyutsiyasi haqida tushuncha berish orqali o'quvchilarni oilaga nisbatan mehr-muhabbat ruxida tarbiyalash Rivojlantiruvchi: Oila xususida sharq mutafakkirlarining falsafiy qarashlari hamda nikoh-oila munosabatlarining evolyutsiyasi to'g'risidagi tasavvurlarini rivojlantirish Darsning turi: Nazariy ma'lumot berish. Dars jixozi: Darslik, darsga oid turli xil ko'rgazmalar, jadvallar, bukletlar, tarqatma materiallar va hokazo. Darsning bog'lanishi: Pedagogika, psixologiya, oilashunoslik, tarix Darsning borishi: Salomlashish, xona tozaligini tekshirish, davomatni aniqlash, uyga vazifani tekishirish, yangi mazuni bayoni, uyga vazifa berish. Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar: mutafakkir, evolyutsiya, formatsiya. 1.2. Identiv o'quv maqsadlari. • Oila xususida sharq mutafakkirlarining falsafiy qarashlariga ta'rif beradi. • hamda nikoh-oila munosabatlarining evolyutsiyasi mohiyatiga izoh beradi. 1.3. Dars shakli: kirish-axborotli ma'ruza 1.4. Foydalaniladigan metod va usullar: suhbat, ma'ruza-hikoya, baxs, videousul. 1.5. Kerakli jihoz va vositalar: Ko'rgazmali ma'ruza, namoyish etish, savol-javob, suhbat, tushuntirish, FSMU, taqdimot.	
2	O'quv mashg'ulotni tashkil qilish bosqichi: 2.1. Mavzu e'lon qilinadi. 2.2. Ma'ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.	O'qituvchi, 15 minut
3	Guruhda ishlash bosqichi: Talabalarga muammoli savol beradi 3.2. Talabalar fikri eshitiladi, boshqa talabalar baxsga chaqiriladi. 3.3. Umumiy xulosalar chiqariladi va to'g'riligi tekshiriladi. 3.4. Umumiy xulosaga kelinadi.	O'qituvchi-talaba, 40 minut
4	4.1. Mustahkamlash va baholash bosqichi: Berilgan ma'lumotni talabalar tomonidan o'zlashtirilganini aniqlash uchun quyidagi savollar beriladi: 1. Oila xususida sharq mutafakkirlarining qanday falsafiy qarashlarini bilasiz? 2. Nikoh-oila munosabatlarining evolyutsiyasi deganda nimani tushunasiz? 4.2. Eng faol talabalar (baholash mezonida) baholanadi.	O'qituvchi, 15 minut
5	O'quv mashg'ulotini yakunlash bosqichi: 5.1. Talabalar bilimi tahlil qilinadi. 5.2. Mustaqil ish topshiriqlari beriladi.	O'qituvchi, 10 minut

	«Oila psixologiyasi fani predmeti maqsadi va vazifalari» mavzusi yuzasidan turli xil ko'rgazmali qurollar tayyorlash. 5.3. O'qituvchi o'z faoliyatini tahlil qiladi va tegishli o'zgartirishlar kiritadi.	
--	---	--

Asosiy savollar:

1. Oila xususida sharq mutafakirlarining qarashlari
2. Nikoh oila munosabatlarining evolyutsiyasi

Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar: mutafakkir, evolyutsiya, formatsiya, nikoh.

1-savol. Oila xususida sharq mutafakirlarining qarashlari

1-savolning bayoni.

Inson va insoniy munosabatlar, shaxs va uning kamoloti uzoq asrlardan buyon jamiyatning eng ilg'or kishilari, olimlar, buyuk allomalar va donishmandlarning diqqat markazida asosiy masalalardan biri bo'lib kelgan. Abu Nosir Farobiy, Abu Rayhon beruniy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Xojib, Kaykovus, Xotam ibn Toy, Alisher Navoiy, Zahriddin Muhammad Bobur, Rizouddin ibn Faxriddin, Muqimiy, Furqat, Yaavqiy, Uvaysiy, Nodira, Abduruf Fitrad, Abdullo Avloniy kabi sharq mutafakirlarining oila xususidagi dono fikrlarining bayoni beriladi.

Qadimgi zamonlarda ibtidoiy jamoa tuzumi davrlarida erkak va ayol munosabatlari xususiyatlari. Nikoh oila munosabatlarining yuzaga kelishi va rivojlanishi. Insoniy hissiyot, sevgining biologik asosi. Erkak va ayol jinsiy munosabatlarining shakllanishi. Erkak va ayol munosabatlarida yuzaga kelgan «tabu»lar. Nikohning dastlabki turlari. Endogam oila. Ekzogam oila. Urug'lararo nikoh.

Dastlabki juftli nikohlarning yuzaga kelishi. Egalitar nikoh (24-25 ming yillar muqaddam). Xususiy mulkchilikning yuzaga kelishi va uning nikoh oila munosabatlarining shakllanishiga ta'siri. «Sovg'a ayrboshlash». Individual juft nikohning yuzaga kelishi. Juft oila. Oilaviy rollarning yuzaga kelishi. Nikoh oila munosabatlarining ijtimoiy boshqarila boshlanishi. Monogam oila turining yuzaga kelishi.

Insoniyat taraqqiyotining keyingi formatsiyalarida nikoh oila munosabatlarining rivojlanishi. Ijtimoiy tarixiy tuzumlarda er-xotinlar, oila a'zolari munosabatlari xarakteriga qo'yadigan talablari. Ibtidoiy jamoa tuzumida ishlab chiqarish munosabatlari taraqqiyotining oilaviy munosabatlar xarakteriga ta'siri. quldorlik tuzumida oilaviy munosabatlar xarakteri. 8-mart bayramining yuzaga kelishi (qadimgi Rim).

Patriarxat poligam (ko'p xotinlilik), monogam oilalar. Familiya (lot. fomil – bir odamga tegishli qullar), nuklear (lot. nukleus – yadro) oilalar. Industrial jamiyatda nuklear oilalarning o'rni.

Oila va jamiyat munosabatlari. Oila a'zolarining ijtimoiy munosabatlari. Oilaning jamiyatdagi munosabatlarga va jamiyatning oilaga ta'siri.

Nikoh oila munosabatlari, oilaviy hayot psixologiyasiga, hozirgi zamon oilasida kuzatiladigan ko'plab holatlarga psixologik nuqtai nazardan qaraladigan bo'lsa, ularning ildizi nikoh-oila munosabatlari evolyutsiyasining uzoq o'tmishi bilan

bog'liqdir. Nikoh-oila munosabatlari eramizdan oldingi iptidoiy davrlardan biologik ehtiyoj sifatida paydo bo'lib, asta-sekinlik bilan guruhlar, qabilalar, urug'chilik va asosan ongli odamlarning paydo bo'lishi, dehqonchilikning rivojlanishi natijasida, nikoh-oila munosabatlari, er-xotin oila boquvchi erkak va ayol munosabatlari shakllana boshlaydi.

Maxsus manbalarda qayd etilishicha, qur'on, hadis va boshqa muqaddas kitoblarda oila masalalarining yoritilishi. O'tmish mutafakkirlarining oila mohiyati haqidagi fikr-mulohazalari. Al-Buxoriy, Burxonuddin Marg'inoniy, At-Termiziy, Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Amir Temur, Ahmad Donish, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy va boshqalarning oila, oilaviy munosabatlar haqidagi qarashlari.

Oila nikoh haqida tushuncha. Oila birligini ta'minlovchi omillar: o'zaro sevgi, oilaning barcha a'zolarining ahloqiy, iqtisodiy, huquqiy va boshqa o'zaro mas'uliyati, o'zaro tushunish va emotsional (hissiy) bog'liqlik, yaqinlik. Oila a'zolari o'rtasida emotsional tenglikni ta'minlash-oila a'zolari o'rtasida ishonchli muloqot, bir-birini ahloqiy, ma'naviy, hissiy qo'llab-quvvatlash, ularda xotirjamlikni (xavfsizlikni) his qilishni ta'minlash.

Prezidentimiz I.A.Karimov alohida ta'kidlab o'tganlaridek, "Sharqda qadim-qadimdan oila muqaddas Vatan sanalgan. Halollik, rostgo'ylik, or-nomus, sharmu-hayo, mehru-oqibat, mehnatsevarlik kabi barcha insoniy fazilatlar, eng avvalo, oilada shakllangan".

Darhaqiqat, Sharqning buyuk allomalari va ma'rifatparvarlari hisoblangan Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Kaykovus, Yusuf Xos Hojib, Alisher Navoiy, Husayn Voiz Koshifiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Rizouddin ibn Faxruddin, Ahmad Donish, Abdulla Avloniy, Fitrat va boshqalarning asarlarida Markaziy osiyoda yashab kelayotgan xalqlar, jumladan, o'zbek xalqining oilaviy hayoti, undagi o'zaro munosabatlarning (ayniqsa er-xotin) milliy psixologik xususiyatlari, er-xotinning burch va vazifalari, oilaning turmush tarzi va tarbiyaviy muhiti va boshqalar haqida qimmatli fikrlar mavjud.

Oilaviy turmush va undagi shaxslararo munosabatlar madaniyatiga xos masalalar buyuk muhaddis allomalar Muhammad ibn Ismoil Buxoriy, At-Termiziy ijodlarida hamda tasavvuf falsafasining yirik namoyandalari bo'lmish Ahmad Yassaviy, Baxovuddin Naqshband, Najmiddin Kubro tariqatlarida ham keng yoritilgan.

Sharq mutafakkirlarining ilmiy-madaniy merosini o'rganar ekanmiz, ularda bayon qilingan oilaviy turmush qoidalari, undagi shaxslararo munosabatlar madaniyati, farzand kamoloti, erkak bilan ayol munosabati, insoniy fazilatlarining shakllanishi haqidagi qimmatli fikrlar sharq xalqlari, xususan, o'zbek xalqining og'zaki ijodi, eposining (o'zbek xalq maqollari, ertaklari, dostonlari, afsonalari, rivoyatlari) uzviyligi asosida tarkib topgan ilmiy-madaniy meros ekanligini ko'ramiz.

Chunonchi, o'zbek xalqining og'zaki ijodi va eposlarida mardlik, halollik, kamtarlik, ishonch, sevgiga-sadoqat, do'stlik, adolatlilik, mehnatsevarlik, hamfikrlilik, orastalik, go'zallik, oqillik, e'tiqod, hurmat-ehtirom, oila sha'ni va g'ururini himoya qilish, tug'ilgan joyiga muhabbat, ezgulikka intilish, halol va pok yashash ulug'langan. Bu voqelikni biz Alpomish, Kuntug'mish, Go'ro'g'li, Oysuluv, Layli va Majnun, Yusuf va Zulayho kabi qator o'zbek xalq dostonlarining qahramonlari misolida ko'rishimiz mumkin.

"Qadimiy eposlarda ayollar bilan erkaklar teng ijtimoiy mavqega ega shaxslar sifatida gavdalanadi, ayollar erlaridan qolishmaydigan jasoratli qilib tasvirlangan" .

Sevib turmush qurish, sevgida vafodorlik, oilaviy totuvlik kabi insoniy xislatlar o'rta Osiyo xalqlari, xususan, o'zbek urug'lari va elatlarining xarakterli xususiyati sifatida saqlanib qolgan.

Ma'lumki, muqaddas dinimiz islomda, uning asosiy manbalari hisoblangan "Qur'oni Karim" va Hadislarda ham oilaviy turmushning va er-xotin munosabatlarining barcha tomonlari haqida qimmatli ma'lumotlar va shar'iy qonunlar yoritilgan. Islomda bo'lajak oilaning vujudga kelishiga alohida e'tibor berilgan. Shariat bo'yicha nikohdan o'tishda quyidagi qoidalariga amal qilish lozim bo'lgan. 1.Nikohlanuvchi-larning o'zaro roziligi. 2.Nikoh yoshiga to'lish. 3.Nikohni guvohlar ishtirokida tuzish. 4.Kelin uchun qalin va mahr to'lash. 5. Diniy e'tiqod birligi. 6.Nikohlanuvchilar yaqin qarindosh bo'lmasligi. 7.Tabaqa bo'yicha tenglik. 8.Nikohdan o'tuvchilarning ruhiy jihatdan sog'lom bo'lishi.

Bu shartlarga rioya qilinib tuzilgan nikohgina qonuniy hisoblanib, taraflarni tegishli huquq va majburiyatlar bilan ta'minlagan.

Qur'oni Karimning oyatida oiladagi er bilan xotinning o'rni belgilab berilgan. Shariat hukmicha, er avvalo oilaning barcha moliyaviy va ma'naviy taraflariga javobgar, uni chetdan bo'ladigan har qanday xurujlardan himoya qiladigan shaxsdir. Mana shularning evaziga va erkak kishi uchun fazilat hisoblanmish og'ir-bosiqlik, oila ro'zg'or tebratishdagi tadbirkorlik kabi sifatlar mavjudligi sababli u oilaning boshlig'i sanaladi. Yaxshi xotin esa diyonatli, erning uyini obod qiladigan va unga bir umr sadoqatli bo'lgan ayoldir. Qur'oni Karimdan er-xotin yoxud oilaviy munosabatlarga xos ibratli misollarni ko'plab keltirish mumkin.

Hatto ajdodlarimizning muqaddas dini hisoblangan zardushtiylikda ham nikoh va oilaviy burch masalasi muhim axloqiy o'rinda turgan. Zardushtiylikda ko'p xotinlilik qat'iy man etilgan. Ayni paytda hayotni bo'ydoq o'tkazish ham qoralangan. Balog'atga etgan qiz ota-ona va jamoaning ra'yini pisand qilmay, qasddan turmushga chiqmay yursa, u qopga solinib, 25 darra kaltaklanish bilan jazolangan. Agar erkak kishi shu yo'lni tutsa, unga tamg'a bosilib badnom qilish maqsadida beliga zanjir bog'lab yurishga majbur etilgan. "Avesto"da qayd qilinishicha, erkak avvalo uylanish uchun moddiy va ma'naviy tomondan to'q va baquvvat bo'lmog'i lozim edi. Bundan tashqari, mazkur muqaddas kitobda oila qurish, jufti halol tanlashda shoshma shosharlikka yo'l qo'ymaslik, ota-ona, keksalar maslahatiga quloq solish xususida ham diqqatga sazovor mulohazalar mavjud. Shuningdek, unda nikoh va taloqning (ajrashishning) o'ziga xos mezonlari birma-bir keltirib o'tilgan.

Zardushtiylikning axloq me'yorlari majmuida ayollar masalasiga ham alohida o'rin berilgan. Zardushtiylikda oila muqaddas sanalgani uchun boshqa sabablarga ko'ra, jumladan, ig'vo, tuhmat, er-xotinning o'zaro kelishmovchiligiga, ota ona bilan chiqisha olmaslik bahonasi bilan nikohni bekor qilinishiga yo'l qo'yilmagan.

Umuman Zardushtiylikda ham, Islomda ham nikohda ikki tomon teng va munosib bo'lishi aytib o'tilgan. Nikoh tartiblari va hayotiy tajribalariga ko'ra, kelin va kuyov nasl nasabda, ijtimoiy mavqeda, bilim-saviyada, did-farosatda, ilm-e'tiqodda, mulkdorlikda bir-birlariga yaqin bo'lishi ma'qul topilgan. Shu bois, Sharq xalqlarida yoshlarni oilaviy turmushga tayyorlash, ularning tengini topib uylantirishga jiddiy e'tibor berilgan. Ayniqsa, qizlarni oilaviy turmushga tayyorlashda, ularda birinchi

navbatda insoniy fazilatlar shakllangan bo'lishi, oilaning muqaddas ekanligi, uni avaylab-asrash aynan uy bekalariga bog'liqligi haqida ajdodlarimizdan bizgacha etib kelgan nasihatnoma, pandnoma va hikmatnomalarda tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan qimmatli nasihatlar hikoya qilinadi.

Jumladan, turk olimi Yusuf Tovasliy to'plagan "Hikmatlar xazinasida"dagi kelin bo'luvchi qizga beriladigan ona nasihati kishining e'tiborini o'ziga tortadi. Unda ona turmushga chiqayotgan qiziga quyidagilarni nasihat qiladi: "Bolajonim, sevikli qizim, meni yaxshilab tingla. Nasihat har kimga lozimdir, o'git hammaga zarurdir. Nasihat bilmaganga o'rgatadi, bilganni esiga soladi. Olloh bergan qonunga ko'ra, hayotga qadam qo'yadigan har bir qiz erga, har bir erkak ayolga muhtoj bo'ladi. Erkaklar ayol uchun, ayollar erkak uchun yaratilgandir. Hayot mavjud ekan, bu qonunni hech kim buza olmaydi". Shu sababli sen tug'ilib o'sgan va voyaga etgan uyingdan, yayrab-yashnab, o'ynab-kulib yurgan eringdan chiqib, o'zing bilmaydigan, notanish uyga borasan. Kelajakda bu uy senikidir. Sen eringga shunday xizmat qilki, ul ham senga qul bo'lsin. Sen unga er bo'lki, u senga osmon bo'lsin !

Aytganlarimga amal qilsang ering bilan go'zal hayot kechirasizlar, mas'ud, baxtiyor va saodatli turmush ko'rasizlar. Bizlar ham (har ikki oila bizning ham, eringning ham oilasi) huzur-halovatda va baxtiyor bo'lamiz. Aks holda ikki oilada ham huzur-halovat bo'lmaydi. Sen o'zing bir jahannamda yashagandek bo'lasan.

Qizim! Endi senga aytadigan o'n o'gitimga quloq sol! Bularni doimo yodingda tut;

1.Qanoat sohibasi bo'l. O'z xolingga shukur qil. Ya'ni, ering uyga nimaiki olib kelsa, u xoh eydigan, xoh kiyadigan narsa bo'lsin, xushfe'llik bilan, go'zal odob bilan qabul qilib ol! Eringga tashakkur aytib, xushnudlik ko'rsat. Zero, baxtli hayot kechirmoqning bir yo'li o'z holiga shukur etmoqlikdir, holiga shukur etmagan o'z nafsini tiymagan kishida ko'ngil huzuri, qalb rohati bo'lmaydi.

2.Eringga itoat qil, qil degan ishlarini qil, qilma deganini qilma! Ya'ni, ering bilan suhbatlashganda, muloqotda bo'lganingda itoatli bo'lishingni, uning so'zlarini odob bilan tinglab ado etishingni sening so'zlashib, quloq solishingdan tushunib oladigan bo'lsin. Shunda Alloh Taolo sendan xushnud va uyingiz saodat nuridan porloq bo'ladi.

3.Eringning ko'zi tushadigan joylarga yaxshi e'tibor ber!. Ya'ni, uyning ichini, tashqarisini nihoyatda toza tut, shunday qilki, eringning ko'ziga bir chirkin er ko'rinmasin.

4.Ust-boshingni toza tut. Ering faqat xushbo'yni sezsini, dimog'iga yomon hid kelmasin. Chunki yomon hidlar ering ko'z o'ngida sening obro'yingni tushiradi. Sendan irkanishga sabab bo'ladi. Shuni yaxshi bilginki, tozalik va zariflik eng yaxshi narsalardir, inson ko'ziga xush ko'rinishlik shular bilandir.

5.Ovqatni vaqtida tayyorla. Ya'ni ovqatlanish vaqtini hech qachon kechiktirma. Ering qachon ovqatlanishga o'rgangan bo'lsa, o'sha paytda ovqatini tayyorlagin. U kelishi bilan darhol dasturxon sol. Shuni yaxshi bilginki, ochlik insonning tez jahlini keltiradi.

6.Uyqu vaqtini, uyg'onish paytini yaxshi bilib ol! Ya'ni, uning qachon uyquga yotish payti bo'lsa, o'rnini tayyorlab qo'y. Zero, uyqusizlik insonni xafaqon etadi. Asablarning buzilishi, xafaqonlik odamlarning ehtirosi, muhabbatini sekin-sekin so'ndiradi.

7.Eringni moli va ashyosiga juda e'tiborli bo'li! Ya'ni, eringning, mol, dunyosini yaxshi saqla, ashyolarini avayla, muhofaza qilgil. Chunki uning mol-dunyosi senikidir. Eringni, mol, dunyosini isrof etmaslik ish bilish va qadriga etish demakdir.

8.Eringni qarindosh va yaqinlariga hurmat ko'rsat! Ya'ni, eringni qarindoshlari va yaqinlariga hurmat - uning e'tiborini qozonmoq demakdir. Ularni hurmat qilish - eringni hurmat qilish demakdir. Bu esa qadr va e'tibor qozonishdir.

9.Eringning sirini boshqalarga aytma! Ya'ni, eringning ba'zi sirlarini bilgan vaqtingda ehtiyot bo'lib, uni saqla, birovlariga aytib yurma. Agar aytib qo'ysang, uning g'azabini keltirib qo'yasan, ishonchini yo'qotasan. Bunda tuzayotgan oilangiz buziladi.

10.Eringni diniga to'g'ri keladigan barcha buyruqlarini ado qil! Hech qachon unga nisbatan itoatsiz bir harakat bo'lmasin. Agar bir shunday harakat bo'lsa, senga kin saqlab, oxiri dushman bo'ladi. U senga dushmanlik yo'lini tutsa, sen ko'p zarar ko'rsan va qo'lingdan hech narsa kelmaydi.

Ko'rinib turibdiki, xalq og'zaki ijodi va diniy g'oyalar hamda hikmatnomalar og'zaki tarzda avlodlardan avlodga ko'chib sayqallashgan holda saqlanib kelgan bo'lsa, xalqimiz orasidan etishib chiqqan donishmand va allomalar esa ana shunday qimmatli ma'lumotlarni xalq an'analari va qadriyatlariga tayangan holda o'z asarlarida yoritgan holda ilmiy-madaniy meros sifatida kelgusi avlodlar uchun qoldirganlar. Ulardan biri - jahon ilm-fani hazinasiga munosib hissa qo'shgan mutafakkir olim Abu Nasr Forobiydir.

Abu Nasr Forobiy (873-950) jamiyat taraqqiyoti qonuniyatlarini va inson kamoloti bosqichlarini, insonlar yashash jarayonida baxt-saodatga erishuv yo'llarini o'zining mashhur asari "Fozil odamlar shahri"da bayon etadi. Forobiy oqil insonlar haqida gapirib, "Aqlli deb shunday kishilarga aytiladiki, ular fazilatli, o'tkir mulohazali, foydali ishlarga berilgan, yomon ishlardan o'zlarini chetga olib yuradilar. Bunday kishilarni oqil deydi" degan edi. Alloma oqillar bor joyda hech qachon muammolar va kelishmovchiliklar bo'lmasligiga ishora qiladi. Uning g'oyalarida oilaning to'liqligi, unda qaror topgan sog'lom ma'naviy muhitning ahamiyatini aks ettiradigan fikrlar ham mavjud. "Har bir inson o'z tabiati bilan shunday tuzilganki, u yashash va oliy darajadagi etuklikka erishmoq uchun ko'p narsalarga muhtoj bo'ladi. U bir o'zi bunday narsalarni qo'lga kiritmaydi, ularga ega bo'lish uchun insonlar jamoasiga ehtiyoj tug'iladi. Bunday jamoa a'zolarining faoliyati bir butun holda ularning har biriga yashash va etuklikka erishuv uchun zarur bo'lgan narsalarni etkazib beradi" yoki "odamlarga nisbatan ularni birlashtiruvchi boshlang'ich asos insoniylikdir. Haqiqiy baxtga erishish maqsadida o'zaro yordam qiluvchi kishilarni birlashtirgan shahar (bizningcha, oila) fazilatli shahardir, baxtga erishish maqsadida birlashgan kishilar jamoasi (bizningcha, oila jamoasi) fazilatli jamoadir".

Forobiy keraksiz urf-odatlardan (hozir ham oilaviy hayotda, er-xotin munosabatlarida uchraydi) voz kechish, baxt saodatga erishish yo'llari haqida gapirib shunday deydi: Rahbarlar (er yoki xotin) "yomon odatlarni o'zida ifodalovchi o'tmishni ham o'zgartirmog'i kerak. Aks holda o'tmishni talablariga rioya etib, uning kayfiyati saqlansa, turmushda hech qanday engillik, o'zgarish va o'sish ham bo'lmaydi". Yoki "Baxt saodatga erishuv yo'lida nimaiki (bilim, axloq, kasb-hunar) yordam bersa, uni saqlamoq, mustahkamlamoq nimaiki zararli bo'lsa, uni foydali narsaga aylantirishga harakat qilmoq zarur".

Biz tadqiqotlarimizda o'rganadigan muammo nuqtai nazaridan qaraydigan bo'lsak, Forobiyning inson kamoloti, uning jamiyatdagi, oiladagi o'zni, yoshlarning voyaga etishiga ta'siri to'g'risidagi fikrlari, insonlar jamoasidagi o'zaro hamjihatlik, yordam haqidagi hikmatlari hozirgi oilaviy turmush masalalarini echishda, undagi munosabatlarni to'g'ri yo'lga qo'yishda farovon turmush kechirish uchun dasturilamal bo'lib xizmat qiladi.

Abu Rayhon Beruniy (973-1048) o'z ijtimoiy qarashlarini aks ettirgan yaxlit ijtimoiy ta'limot yaratmagan bo'lsa-da, lekin u ijtimoiy masalalar bo'yicha o'zining nuqtai nazarini ko'pgina qomusiy asarlarida izhor etishga yoki ular yuzasidan tanqidiy fikrlar aytishga harakat qilgan. Abu Rayhon Beruniyning muayyan qarashlari oilaviy turmush, oila va nikoh, oilaviy qadriyatlar va uning a'zolari o'rtasidagi munosabatlarga xosdir. Bunday ishoralarni Beruniy hikmatlarida ham uchratamiz. "Yaxshi xulq yaxshilik alomatidir". "Buzuq niyatli va yomon axloqli kishilar o'rta kirib olishi bilan ish to'g'ri bo'lmaydi". "Tenglik hukm surgan joyda sotqin, aldamchi ehtirosalar, g'am-g'ussa bo'lmaydi oilaviy munosabatlarda ana shunday hikmatlarga amal qilishimiz maqsadga muvofiqdir. Beruniy o'rta Osiyo, Qadimgi Yunon va Hind xalqlari hayotini yaxshi bilgani uchun ular amal qiladigan urf-odatlar, qadriyatlar va milliy madaniyatlarining o'ziga xos tomonlarini taqqoslab tahlil qiladi. Ushbu tahlillar oila-nikoh, oiladagi o'zaro munosabatlarga ham xosdir. Jumladan, u oilalarning "poligamiya" (erkak yoki ayol bir paytning o'zida bittadan ortik er yoki xotinga ega bo'lishiga yo'l qo'yiladigan nikoh shaklini bildiradi) turi haqida ham qimmatli ma'lumotlarni keltiradi. Masalan, Janubiy Hindiston madaniyatida tud erkaklari biologik nuqtai nazardan otalikni o'rnatish bilan qiziqmaganlar. Ularda bolaga otalik rasmini amalga oshirish chog'ida o'qli kamonni homilador ayolga tantanali suratda bergan erkak bolaning otasi hisoblangan. Agar keyinchalik boshqa bir erkak bolaga otalik qilishni xohlab qolsa, bu rasm ayolning navbatdagi homiladorligida takrorlangan. Bu ma'lumotlar izlanuvchilarda ijtimoiy tarixiy taraqqiyot davomida oilaviy turmushning takomillashuvi, oila-nikoh munosabatlarning barqarorlashuvi va monogamiya oila turining kelib chiqishi tarixi haqida ilmiy tasavvurlar shakllanishiga yordam beradi.

Beruniy qarashlarida oilaviy munosabatlar barqarorligining etakchi omillari oqillik va mehnatsevarlikning ahamiyati haqida ham qimmatli fikrlar mavjud. "Muayyan vazifalarni bajarish zaruriyati inson faoliyatining bir umrga yashash qoidasidir. Insonning qadr-qimmati o'z vazifasini a'lo darajada bajarishidan, shuning uchun ham insonning eng asosiy vazifasi va o'zni mehnat bilan belgilanadi. Zero, inson o'z hohishiga mehnat tufayli erishgan".

Ushbu muammoga oid mulohazalar Abu Ali Ibn Sinoning (980-1037) "Donishnoma", "Risoi al-ishq", "Tib qonunlari", "Uy xo'jaligi" kabi qator asarlari Markaziy Osiyo xalqlari axloq-odobi, tarbiya psixologiyasi, falsafa va tabobat olamida alohida o'rin tutadi. Ibn Sino oilaviy munosabatlarning turli va muhim tomonlarini yoritgan ekan, avvalo oila boshlig'i erning oldidagi mas'uliyatli vazifalarga e'tiborini qaratadi. Uning fikricha, birinchi navbatda er oiladagi tarbiyaviy ishlarga doir ham nazariy, ham amaliy ma'lumotlarga ega bo'lishi shart. Shundagina, u haqiqiy oila boshlig'i bo'la oladi. Er-xotin munosabati tenglik hamjihatlik va o'zaro hurmat asosida qurilishi haqida to'xtalib, "Erkak kishi oila boshlig'idir, u oilaning barcha ehtiyojlarini qondirmog'i lozim, chunki bu uning birlamchi vazifasidir. Ayol esa erkakni yaxshi,

munosib yo'ldoshi va bola tarbiyasi borasida eng yaxshi voris va yordamchisidir" deb yozadi Ibn Sino.

Ibn Sino oilaviy munosabatlar maromi oiladagi tinch totuvlik, mehr-muruvvat, oila g'ururi va sha'ni ko'p jihatdan ayollarga ham bog'liq ekanligi haqida ko'p yozgan. Jumladan, "Oila xo'jaligi" asarida ayollar axloqan eng maqbul, yuqori insoniy fazilatlarga ega bo'lmoqlari lozim, deb yozadi. Mazkur asarning "Ayollarning yaxshi fazilatlari haqida" nomli bo'limida ularning quyidagi fazilatlari bayon qilinadi; ayol aqlan dono, uyatchan, iboli, iffatli bo'lib, ko'p gapirmasligi lozim; u eriga bo'ysunmog'i, uni sevmog'i, farzandlar tug'ib, doimo halol, pok, to'g'ri so'z, kamtar bo'lishi kerak; injiq bo'lmasligi, o'z iffat va obro'sini to'kmasligi lozim; u hech qachon eriga nisbatan dimog'dorlik, viqor hissini ko'rsatmasligi, o'z ishlarini yaxshi, o'z vaqtida bajarib, oilaning moddiy boyliklarini tejamkorlik bilan ishlatmog'i lozim; o'z xulq-atvori bilan o'z erining qalbida hadiksirash hissiga o'rin qoldirmasligi kerak ("Ibn Sino va tadbiri manzil").

Mutafakkir olimning sog'liqni saqlashga doir risolalarida jinsiy aloqalarning me'yorlari, unga qat'iy amal qilish, jinsiy aloqalarda o'zgarishning sabablari, ularni yo'lga qo'yish tadbirlari haqida ham qimmatli ko'rsatmalar berilgan. Uning fikricha, er-xotin ularni yodda tutishi va unga amal qilishi oilaviy munosabatlar barqarorligiga ijobiy ta'sir etadi. Shuningdek, Ibn Sino "kitob ush-shifo" asarida oila inqirozi va buzilishiga sabab bo'ladigan omillarni ham ko'rsatib o'tgan.

Bularga: 1. Agarda er va xotinlikdan dunyoga farzand kelmagan bo'lsa.

2. Agarda xotin eriga hiyonat qilib, uning e'tiborini pasaytirs.

3. Xotin kishi tarbiyasiz bo'lsa-yu, tarbiya olishni istamasa.

4. Er va xotin bir-birlariga yoqmaydigan xarakterli bo'lsa.

Ko'rinib turibdiki, Ibn Sino asarlarida oila-nikoh va oilaviy turmushda er-xotin munosabatlarini ibratli misollar asosida yoritgan hamda ayollar mavqei undagi munosabatlarda muhim o'rin tutishini asoslab bergan.

Kaykovus qalamiga mansub Qobusnoma asari (1082-1083 yillarda yozilgan) Sharq xalqlari orasida ma'lum va mashhurdir. Qobusnomada qator ibratli va hayotiy pand nasihatlar bilan birgalikda "ishq va uning odatlari zikrida", "xotin olmoq zikrida" ham qimmatli ma'lumotlar berilgan. "Ey farzand, to kishining ta'bi latif bo'lmaguncha oshiq bo'lmag'usidir, nedinkim ishq byoshak ta'bi latiflikdan paydo bo'lur. Har narsaki ta'bi latiflikdan paydo bo'lsa, ul byoshak latif bo'lur". Bu erda insonning qalbi toza, pok va axloqan yuksak bo'lsa, uning ko'ngli, sifat va fazilatlari ham, hissiy kechinmalari ham sof va chiroyli bo'lishiga ishora qilingan. "Bas, agar oshiq bo'lsang shundoq kishiga bo'lgilki, ul ma'shuqalikka loyiq bo'lsin". Bunda bo'lg'usi er-xotinning nikohigacha davrda bir-birini ko'rib-bilib, sinab ma'shuqaning oqila, orasta, tejamkor, saranjom-sarishta, bola tarbiyasini, uy-ro'zg'or ishlarini o'rniga qo'yadigan kamtarin va eriga sadoqatli bo'lishi nazarda tutiladi.

Ey, farzand, agar xotin olmoq tilasang, o'z hurmatingni yaxshi saqlagil. Garchi mol aziz bo'lsa ham xotin va farzandingdan darig' tutma. Ammo xotinni pok dil, farzandni farmonbardor va mehribon tutgil bu ish sening qo'lingdadir. Bu o'rinda xotinga xos munosabatda bo'lish erning ixtiyorida ekanligi ogohlantirilgan.

Xotin talab qilsang, xotinni molini talab qilmagil, xotin pok nixol (toza tabiat va pok dil) bo'lsin. Kadbonu (uy bekasi va ishchan xotin) eriga do'st bo'lgay. Hayolig', taqvador, tili qisqa, molni yaxshi saqlaguvchi bo'lsin. Deb durlarki, yaxshi xotin erning

va umrning rohati bo'lur. Bunda esa bo'lg'usi turmush o'rtog'ini tanlashda erning oldidagi mas'uliyat va latif xotin bo'lishga xos fazilatlar bayon qilingan.

Agar sen xotiningga rashklik qilmasang, u senga samimiyat bilan munosabatda bo'lur. U senga ota-onang va farzandlaringdin ham mushfiqroq bo'lur va senga undin do'stroq kishi topilmas. Agar unga g'ayroq (rashk, qizg'anish) ko'rguzsang, senga ming dushmandin dushmanroq bo'lur va begona dushmandin hazar qilsa bo'lur, lekin undin hazar qilib bo'lmas. Bunda er-xotinning o'zaro munosabatlarini ziddiyatlarning shakllanishiga olib keluvchi sabablar va omillar haqida gap boradi.

Yusuf xos Hojibning mashhur asari "Qutadg'u bilig" (baxt saodatga yo'llovchi bilim) da er yoki xotin tanlashda uning qaysi sifat va fazilatlariga e'tibor berish zarurligi, inson shaxsiga xos sifat va fazilatlarining oilaviy hayotni boshqarishdagi roli, o'rni va ahamiyati, er-xotin o'zaro munosabatlarining me'yorlari, farovon turmush kechirishning muhim shartlari haqida qimmatli fikrlar aytilganki, ular hozirgi oila turmushi va er-xotin munosabatlari uchun ham ahamiyatlidir. Asarda "Sen xotin olsang, o'zingdan quyisini ol, zoti oliysiga boqma, sen qul bo'lib qolasan". Asli, urug'i hamda zoti yaxshi bo'lsin, uyatli, andishali, pokizasini istagin.

Yuzy chiroyini istama, xulqi yaxshisini ista, fe'l-atvori yaxshi bo'lsa, sening yuzingni yoritadi. Fe'lu-atvori yaxshi bo'lsa, u to'kis bo'ladi. Fe'lu-atvori to'g'ri bo'lsa, juda munosib bo'ladi, xotin chiroyi xulqdir, buni bilgan biladi.

Agar yaxshi andishali ayol topishga muyassar bo'lsang, boy berma (darhol olgin) ey ezgu kishi andishali, pokiza bo'lsa, unday kishi asl bo'ladi. Sen xotinning andishali-aqlisini ista, ey dono, andishali, aqlli xotin topilsa - farosat, andisha, boylik, chiroy, nasl-nasab jam bo'ladi. "Sen xotinni qadrli tut, nima so'rasa muhayyo et".

Asarda xotin bilan bir qatorda er ham bilimdon, farosatli, aql-idrokli, zukko bo'lishi, oila tartibini saqlash va uni yuritishda intizomli (intizom o'rnatuvchi), uni kuzatib borishi kerakligi, oilaning iqtisodiy jihatdan to'kisligini ta'minlovchi, xotiniga va farzandlariga mehribon, xushmuomalali, to'g'ri so'z bo'lishi uning farovonligi va barqarorligini ta'minlovchi muhim omillar ekanligi alohida ta'kidlab o'tilgan.

Alisher Navoiy (1441-1501) "Mahbub ul qulub", ya'ni "qalblar sevgilisi" va "Vaqfiya" asarlarida oilaviy turmushi bilan bog'liq er va xotinning vazifalari, burchlari, o'zaro munosabat-muloqot madaniyati, ularning muvofiqligi va nomuvofiqligi, uning oqibatlari haqida qimmatli nasihat va ma'lumotlarni yozib qoldirgan. Jumladan, Alisher Navoiy "Mahbub ul qulub" asarining 37 fasl "uylanganlik va xotinlar to'g'risida" ayolning fazilatlarini va uning oiladagi o'rni haqida quyidagilarni yozadi; "er bilan xotin bir-biriga mos tushsa, o'rtada boylik va saranjomlik bo'lur, uy bezagi undan va uylanganning (erning) tinchligi undan.

Husni bo'lsa, ko'ngilga yoqimli bo'lur, yaxshiligi bo'lsa, jon ozig'idir. Aqlli bo'lsa, turmush intizomli va ro'zg'or kerak yarog'i tartibli va saranjomli bo'ladi. Ana shunday turmush o'rtog'i bo'lsa - g'am kulfatda sirdosh va hamdaming bo'lur, maxfiy va yashirin dard va mashaqqatda hamnafas va hamrohing bo'lur. Turmushdan har jaf o'tsa, hasratdoshing ul va osmondan har bir balo kelsa, ko'makdoshing ul. Ko'ngling g'amidan ul g'am chekadi.

Nosoz juft uy uchun ham ochiq va ham yashirin qo'rqinchli kasallikdir. Uyatsiz bo'lsa, ko'ngil undan ozorlanadi, yaramas bo'lsa, ruh undan azob tortadi. Tili yomon bo'lsa kuyovning ko'ngli yaralanadi, yomon ishlik bo'lsa, erga yuz qarolik keladi.

Mayxo'r bo'lsa, uy obodonligi yo'qoladi va buzuvchi bo'lsa uy ichi rasvogarlikka aylanadi".

Alisher Navoiy mazkur asarida (11 qismida) har bir kishi uchun zarur bo'lgan yaxshi fe'llar va yomon xislatlar to'g'risida qanoat, sabr, tavo'zu' va odob, ishq, vafo, hayo, yumshoq ko'ngillilik va bir qator yomon illatlar to'g'risida qimmatli maslahatlar beradi.

Alisher Navoiyning fikrlarini psixologik nuqtai nazardan tahlil qiladigan bo'lsak, o'sha zamonlarda ham, hozir ham yigit va qizlarning o'zlariga har tomonlama mos turmush o'rtoq tanlashi, ularda zarur sifat va fazilatlar mujassamligi oilaning baxti va farovonligidir. Bir-biriga nomunosib er yoki xotin oilaning tanazzulidir.

Husayn Voiz Koshifiy (1440-1505) o'zining hayotdan olgan saboqlari, tajribalari asosida insonparvarlik, ijtimoiy hayot, oilaviy odob, adolat, halollik, sofdillik, to'g'rilik, rostgo'ylik haqidagi fikrlarini qiziqarli hikoyalar, rivoyatlar, pandu-nasihatlar yordamida bayon etgan. U salbiy axloqiy xislatlarni qoralaydi va ularning inson hayoti va jamiyat uchun katta zarar olib kelishini qator ibratli rivoyatlar bilan ko'rsatadi. Koshi-fiy jamiyatda, odamlar o'rtasida va oiladagi o'zaro munosabatlarda axloq me'yorlari bo'lib, bu me'yorlar insonlarning xulq, fe'l-atvorlarini tartibga solib turadigan axloqiy talablardir, deb baholaydi. U ijobiy xislatlarning kishilarda bo'lishi shart bo'lgan insoniy fazilat deb tushunadi. Insoniy fazilatlar; sabr, hayo, iffat, pokizalik, sobitqadamlik, saxiylik, rostgo'ylik, shijoat, kamtarlik, xushyorlik, oliyhimmatlilik, diyonatlilik, ahliga vafolik, andishalilik, izzat-hurmatni bilish, sir yashira olish kabi fazilatlarini birma-bir ta'riflab, ularning ahamiyati va oqibatlarini aytib o'tadi.

O'z davrining etuk ulamosi Rizouddin ibn Faxruddin er-xotin munosabatlarining sofliги naqadar muhim ahamiyat kasb etishini e'tirof etgan holda bu masalaga shunday yondashadi. "Go'zal muomalali bo'lmoq islom shariatining birinchi qoidalaridandir. Go'zal muomalaning eng lozim qismi xotin bilan bo'lajak muomaladir. Qur'oni Karim xotinlar bilan go'zal mushoirat etishga buyurgandir. Bunday muomala etuvchi erning dunyosi tuzuk, oxirati rohat bo'lur.

Xotinga go'zal muomala qiluvchi oliy tabiatli erlar shariatu aql tarafidan man etilgan narsalarga xotinlarini yo'llamaydilar va eng aziz bolasiga bo'lgan mehru-shafqati darajasida oqibat ko'rsatib, xotinlarini barcha mashaqqatdan saqlaydilar, qurbilari etmagan xizmatga buyurmaydilar".

Oilaviy hayot va undagi munosabatlar bobida Ahmad Donishning qarashlari alohida e'tiborga loyiqdir. U o'zining "Nodir voqealar" asarida oilaviy hayotning turli jabhalari nikoh odoblari, uylanish shartlari, ishq-muhabbat va sevishganlarning odobi, qaynona-kelin nizolari, farzandlarga vasiyat, kasb-hunarlarining foydasi haqida qimmatli fikrlarni bayon etgan. Uning fikricha, har bir inson muayyan yoshga etgandan keyingina unda uylanish va oila qurishga zarurat hosil bo'ladi. Bu davrga kelib inson oila nikoh munosabatlari, oilaviy hayot quvonchlari va tashvishlaridan boxabar, oilaviy baxt, farzand tarbiyasi, er-xotinlik va ota-onalik burchlarini tushunib etgandirlar. Ahmad Donish uylanish shartlariga o'sha davr uchun xos bo'lgan xislatli turmush quruvchilarning biron-bir kasb sohibi ekanligini, uy-joy sohibi bo'lishini, oila va oilaviy hayot masalalarini egallab olganliklarini nazarda tutadi. O'sha davrga xos uylanish shartlari (qiz tomonidan qo'yilgan) yangi oilaning farovonligi, to'kisligini ta'minlaydigan omillardan hisoblangan.

Ahmad Donish o'sha davrdagi uylanishning maqsadi va motivi o'ziga xosligi, shunga qaramay, xotinlarning ham erkaklarday izzat nafsi borligi, ular o'zlarini erkaklardan kam tutmasligi, shuning uchun ularning haq-huquqlarini himoya qilish zarurligini aytib o'tadi. Ahmad Donishning qarashlarida ham oilaning baxti, oila farovonligi uning mustahkam va barqarorligi xotinga, uning axloqiy va ma'naviy kamolotiga bog'liqdir.

XX asr Turkiston jadidchiligidan ulkan namoyandalardan biri Abdurauf Fitrat "Oila" nomli asarida farzandlar tarbiyasi, qizlar ham ilm olish kerakligi va bu sohada ota-onaning vazifalari, uylanish va uylanmaslik, uylanishda qanday xotin tanlash lozim, bo'lajak er-xotin birinchi marta nimalarga e'tibor berishi lozimligi, er-xotinning qanday yashamoqlari xususida oilaning maishati va idorasi, er xotinga xos sifat va fazilatlar to'g'risida hayotiy ma'lumotlarga tayanib ilg'or g'oyalarni ilgari suradi. U "millat taqdiri mana shu millat vakillari yashagan oilaning holatiga bog'liqdir, qaerda oila munosabati kuchli intizomga tayansa, mamlakat va millat ham shuncha kuchli va tartibli bo'ladi", deb yozadi (10; 8).

Fitrat mazkur asarining uylanishda qanday xotin tanlash lozim mavzusida "er xotin mushkulotdan iborat bo'lgan hayot safarida birga bo'lib, jismoniy va ruhiy osoyishtalikka sherik, insoniy vazifalarni bajarishda dastyor, qayg'u va umidsizlik damlaridag'amxo'r, saodat va baxtiyorlik chog'lari bir-birlariga hamdam bo'lishlari lozim. Shunday ekan, ular albatta, eng avvalo, bir-birlarini kamoli diqqat va tajriba yuzasidan imtihon qilishlari zarur. Xotin erkak holidan va yigit qiz ahvolidan yaxshigina xabardor bo'lib, keyin turmush qurishlari lozim" deb ogohlantiradi. Fitratning fikricha, uylanish uchun yana to'rt narsaga alohida e'tibor berish lozim: mol, nasab, husn va imonu-e'tiqod. "Uylanish orzusida bo'lgan er bilan xotinning mol (boylik)lari va nasablari taqriban bir xil bo'lishi lozim. Aks holda er bilan xotin bir-birlariga teng bo'lmay, hayotini mudom azobga qo'yadi".

Sharq mutafakkirlarining ma'naviy merosidan bunday misollarni adoqsiz davom ettirish mumkin. Ko'rinib turibdiki, oila barqarorligiga shaxslararo munosabatlar ta'siri masalasiga Sharq mutafakkirlari va ma'rifatparvar ziyolilari alohida e'tibor bilan qaraganlar. Ularning asarlarida oilaning muqaddasligi, uning jamiyat hayotida tutgan o'rni, oila muqaddasligini belgilovchi muhim milliy-madaniy va milliy-psixologik omillar ko'rsatib o'tilgan.

Ayniqsa, oilaning asosini tashkil etuvchi er va xotinga xos sifat va fazilatlarning shakllangan bo'lishi, ular oilaviy burch va vazifalarini sadoqat bilan ado etishlari, bir-biriga mehribon va kechirimlilik eng muhim qadriyat sifatida e'zozlanadi.

Oila barqarorligini belgilovchi shaxslararo munosabatlar ta'siriga xos qimmatli ma'lumotlar hozirgi oilaviy turmush va uning barqarorligini ta'minlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi zamon oillari qanday turlarga ega ekanligi va ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini bilish, ularga xos muammolarni o'rganish, oilaviy hayotga ro'y berishi mumkin bo'lgan noxushliklarning oldini olish imkonini beradi.

Oilalar tuzulishiga ko'ra bir necha turlarga bo'linishi, to'liqligiga ko'ra, bo'g'imlar soniga ko'ra, bolalar soniga ko'ra, er-xotinning ijtimoiy kelib chiqishiga ko'ra, er-xotinning ma'lumoti saviyasiga ko'ra, oilaning yoshiga ko'ra, qudalarning ijtimoiy-iqtisodiy mosligiga ko'ra, regional jihatiga ko'ra, nikohdan qoniqqanlik saviyasiga

ko'ra, oilada er yoki xotin etakchiligiga ko'ra, oilada , er-xotin munosabatlariga ko'ra, er-xotin millatiga (Baynalminal) ko'ra va boshqalar.

O'zbek oilasining yuqoridagi ijtimoiy-psixologik klassifikatsiyasi yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash uchun xizmat qiladi.

Hozirgi zamon oilasining asosiy vazifalari

Har bir oila jamiyatning bir bo'g'ini sifatida, jamiyat oldidagi ma'lum bir vazifani bajaradi. Oilaning ijtimoiy vazifalari haqida gapirganda bular quydagilar:

- Oilaning iqtisodiy vazifasi
- Oilaning reproduktiv vazifasi
- Oilaning tarbiyaviy vazifasi
- Oilaning kommunikativ vazifasi
- Oilaning rekreativ vazifasi
- Oilaning felitsitologik vazifasi
- Oilaning regulativ vazifasi
- Oilaning relaksatsiya vazifasi

Iqtisodiy - uy xo'jaligini yuritish, oila a'zolarining moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini samarali qondirishini ta'minlash. Farzandni dunyoga keltirish va voyaga etkazish jarayonida oilaning jamiyatga keltiradigan iqtisodiy foydasi.

Reproduktiv - jamiyatning biologik uzluksizligini ta'minlash, bolalarni dunyoga keltirish.

Tarbiyaviy - madaniy merosni avloddan avlodga uzatish, yosh avlodni tarbiyalash jamiyatning madaniy merosini saqlab turish.

Kommunikativ - oila a'zolarining muloqotga va o'zaro tushunishga bo'lgan ehtiyojini qondirish.

Reaktiv - o'zaro jismoniy, moddiy, ma'naviy va psixologik yordam ko'rsatish, bir-birining salomatligini mustahkamlash, oila-a'zolarining dam olishini tashkil etish vazifasi.

Felitsitologik - shaxsiy baxtga erishishga intilish (felitsito-italyancha baxt). Insonning tom ma'nodagi baxtga erishishida oilaning tutgan o'rnini.

Regulativ - boshqaruv, yosh avlodni ijtimoiy nazorat qilish va kattalarning ma'naviy-ahloqiy, seksual hulqini nazorat qilish va boshqarish.

Relaksatsiya va psixoterapevtik - kasb faoliyatida sarflagan kuch quvvatini oilada qayta tiklash va emotsional zo'rliqlar, ruhiy tanglik, stresslarning oldini olish. Ruhiy zo'rliqlarni bartaraf etish.

Bular haqida sharq mutafakirlaridan Al-Buxoriy, Burxonuddin Marg'inoniy, At-Termiziy, Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Amir Temur, Ahmad Donish, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy asrlarida hamda, g'arb sotsiolog olimlar U.M.Sverdlov, V.A.Raysensov, V.P.Klyuchnikov, S.D.Laptenko, N.G.Yurkevich va A.G.Xarchev va boshqalarning ilmiy taqiqotlarida oilaning ijtimoiy vazifalari o'z aksini topgan.

2-savol. Nikoh oila munosabatlarining evolyutsiyasi.

2-savolning bayoni.

Oilaviy munosabatlar ikki kishi er va xotin orasidagi hissiyotlarga asoslanib shakllanadi. Agar hissiyotlar ortda qolib, hayot muammolari ustun kelib, er o'zini tergovchi sifatida tutsa, xotini doimiy teros ostida ushlansa, yoki xotini doimo moddiy muammolar, boylik, ro'zg'or hisob-kitobini qilib erni doimo tergasa bir-birlariga

bo'lgan his-tuyg'u yo'qolib ketadi. Inson ba'zida o'ziga yaqin bo'lgan odamlarni tushunmaydi. A.Grin o'zining asarlaridan birida "Bizning ichki dunyomiz qamdan-kam odamni qiziqtiradi", deydi.

Er va xotin bir-birlarini juda yaxshi biladigan, tushunadigan – deb o'ylashadi. Aslida esa yaqin odamni ichki dunyosini ko'ra bilish uni tushunishni xohlashmaydi. Er va xotin turmush qurib, jismonan bir-biriga yaqinlashgani bilan qalban yaxshilik bu boshqa narsa. Bu yaqinlikka erishish uchun unga intilish, qiziqish va yaqin odami bilan doimo suhbatda bo'lish, suhbat orqali uni ichki dunyosiga kira olish kerak. Bu munosabatlar qiziquvchan, erkin va teng huquqli insonlar orasida paydo bo'ladi. V.A.Sisenko oilaviy munosabatlarni mustahkam yoki sustligini asosi er va xotin bir-birlarini ko'nglini ola bilishidadir deb biladilar. Ularning bir-biriga bo'lgan mehrida, bir-birini hohlashida, tushunishida va oilada doimo yaxshi kayfiyat, kulgi bo'lishidadir.

Munosabatlarni samimiyligiga va turmushning buzilishiga V.Satirning fikriga quyidagi qo'rquvlar sabab bo'ladi:

1. Men hato qilib qo'yishim mumkin.
2. Kimgadir qilg'im yoqmasligi mumkin.
3. Kimdir ustimdan kuladi.
4. Kimdir meni maqtanchoq deb o'ylaydi.
5. U meni yomon deb o'ylaydi.
6. Biror-bir aybim borligini bilib qolishadi.
7. U meni tashlab ketadi.

Ammo, kimki bu fikrlarni o'zidan chetlasa, erkin tutsa va o'z ustidan kulishidan qo'rqmasa, munosabatlar osonlashadi.

Inson turmush qurishdan oldin bu hayotda o'zining dunyoqarashiga ega bo'ladi. U o'zi uchun aziz va qimmatli narsalarni belgilab qo'yadi, shuning uchun o'z yonida tushunadigan, uning g'ururiga tegmaydigan dunyoqarashi ustidan kulmaydigan, ta'na qilmaydigan ko'pincha chqin bir inson bo'lishini istaydi.

U boshqa o'ziga yaqin insondan uni dunyoqarash, g'ururini, hayotdagi o'rnini, hurmat qilishini xohlaydi. Faqat shunday insongina turmush o'rtog'i bila olishi va shundagina mustahkam oila qurishi mumkin.

Oilani mustahkamlovchi ikki muhim faktorni V.A.Sisenko belgilab beradi:

1. Ijtimoiy-iqtisodiy, moddiy ta'minlanganlik darajasi va vaqt ajratilishi.
2. Ijtimoiy-psixologik faktlar oilaviy hayotdan mamnun bo'lish darajasi.

Shu ikki faktor oilani mustahkam qilishda V.A.Sisenko asosiy shart deb biladi. Er-xotinning bir-biridan uzoqlashishi yoki bir-birini tarbiyalashga urinish oilaviy munosabatlarni buzilishiga olib keladi. A.Kronik bir qator sabablarni ko'rsatib o'tadi. Ulardan:

- boshqa odamlar hayotida aralashishi;
- o'z qadrini bilmaslik (o'zini erga urish);
- bir-birining jinsiga, xarakteriga to'g'ri kelmaslik.

Lekin, eng yaxshi yo'l bu qiyinchiliklarni birga engish, er qoqilsa xotin tergovchi, xotin qoqilsa er tergovchi bo'lish oilani saqlashga olib keladi.

A.N.Tolstoy "Anna Karenina" romanida "Hamma baxtli oilalar bir-biriga o'xshaydi" va har bir baxtsiz oila o'zicha baxtsiz degan so'zlar bilan boshlaydi.

Bir "Suf" rivoyati bo'yicha "Bir qari it yosh itning o'z dushmanini tishlash bilan ovora bo'layotganini ko'rib – nima qilayapsan deb surabdi – Men hayot falsafasini

topdim, o'rganib chiqdim. Men hayotda itlar uchun eng yaxshi narsa, baxt ekanini tushundim. Mening baxtim esa dumimda, shuning uchun dumumni tutsam baxtim o'zim bilan bo'ladi debdi. Bunga javoban qari it – uka, men bu falsafa bilan oldindan tanishman. Men ham baxt bu eng yaxshi narsa va mening baxtim dumumda ekanini tushundim. Lekin men nima qilsam ham, qaerga borsam ham baxtim yonimda, dumum men bilan birga bo'lishini angladim va uning ketidan quvishni bas qildim, debdi”.

XXI asrda baxt uchun quvish yangi yo'nalish oldi. Odamlar baxt yonida yaiqnligini sezishmay qolishdi.

Erkaklar bir yo'nalishda, xotinlar boshqa yo'nalishda baxt izlashadi. Ular to'xtab bir-birlariga e'tibor qilishga bir yo'nalishda harakat qilishga vaqtlari yo'q.

A.A.Kronik va S.A.Kroniklar munosabatdagi hissiyotlarni saqlashda quyidagilarni taklif qiladi.

1. Xotiralar oilaviy, birgalikda o'tkazilgan yaxshi munosabatlar o'tkazilgan yaxshi munosabatlar, yaxshi kunlarni asrash.
2. Birgalikda o'tkazilgan yillarga, kunlarga, daqiqalarga ijodiy yondashish, hozirgi kun bilan yashash.
3. Birgalikda kelajakka intilish, umumiy rejalar tuzish, shundagina birgalikdagi hayot qiziqarli, yorqin va mustahkam bo'ladi.

Oilaviy munosabatlarni mustahkamlashda qo'shimcha faktorlarga:

1. Er-xotinning oilani saqlashga intilishi.
2. Oilani mafaati yo'lida kelishib ish qilish.
3. Oilaviy ishlarda tashabbus ko'rsatib, o'z hissasini ikkalasi ham baravar qo'llashi.
4. Mavjud bo'lgan muammolarni oilani unutmagan holda u bilan birgalikda echish.
5. Qiyin va og'ir kunlarda birga bo'lish bir-birini qo'llab quvvatlash.
6. Er-xotin tashqi ko'rinishida estetik jozibalikni saqlash. Oilada o'zini tuta bilish.
7. Oilada ishonch, quvonch, mehr-oqibat sharoitini yaratish kabi faktorlar kiradi.

Ko'pchilik to'ydan oldin harakat qilib, qo'ngil olib, to'y o'tgandan so'ng bo'ldi. Endi maqsadga erishildi deb, harakatni susaytiradi. Lekin aksincha, hamma e'tibor harakat to'ydan keyin boshlanishi kerak, chunki arzimagan narsa, hattoki kiyimga, o'z ko'rinishiga e'tiborsizlik ko'ngil qolishiga olib keladi. To'ydan so'ng oilada umumiy qiziqishlar bo'lishiga harakat qilish kerak, bu oilani mustahkamlaydi. Fundamentni shakllantiradi. Bolalar oilani mustahkamlaydi, lekin umumiy ma'naviy qiziqishlar ham bo'lishi kerak. Oila baxtli bo'lishida turmush qurganlar bir-birlariga do'stona munosabatda bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Chunki, yoshlikda turmush qurib, yillar davomida ikki shaxs bir-biriga bog'lanib qoladi. Ular bir-birini tarbiyalaydi, bir-birini o'rganadi.

Devid Berns oilaviy munosabatlarni salbiy rivojlanishida quyidagi sabablarni keltiradi.

1. Bir-biriga qat'iy qarama-qarshi fikr yuritishi (oq va qora).
2. Hodisa va turmushdagi yuzaga keladigan voqealarni ko'pirib, yuzga solish (Har doim shunaqa qilasan, hech qachon bo'lmaydi).
3. Turmush o'rtog'ini doimo tanqid qilish, uni kamchiliklarini yuziga solish.
4. Hamma narsaga salbiy qarash tesari burish (bu ishing hech qachon yaxshi bo'lmaydi).
5. Dunyoda bo'ladigan ishlarga his-tuyg'u bilan javob berish.
6. So'z bilan ko'pirtirish (xohlayman, menga yoqadi, men qilishim kerak).

7. "Oldingdan oqqan suvning qadri yo'q".
8. Boshqalarning qilig'iga tamg'a bosish (u o'zi shunaqa).
9. Qo'lidan kelmagan narsalar uchun aybini o'ziga olish.

Yuqoridagilarga xulosa qilib aytish kerakki, sevgi formulasi har kim uchun o'ziniki bo'ladi. Bu formulani har kim o'zicha tuzadi va shu formulaga asosan yashaydi.

Bugungi kunda nikoh va oilada muhim o'zgarishlar yuz berayotganini rad etish qiyin. Bular keng roq ijtimoiy o'zgarishlarni o'zida ifodalaydi.

Tadqiqotlarning guvohlik berishicha "baxtli oila" va "farovon turmush" ni ta'minlovchi muhim jihatlar to'g'risidagi o'spirinlar tasavvuri bilan oilalilar tasavvuri o'rtasida keskin farq mavjud. Bu holat ayniqsa oilaning ma'naviy va moddiy hayoti to'g'risidagi tasavvurlarda yorqin namoyon bo'ladi. Nikohdan keyingi hayot er-xotinning o'z turmush tarzi va tajribalari yordamida o'zlarining baxtli oilalarini qurishga undaydi va bu ijtimoiy voqelikni ular real tushuna boshlaydilar.

Baxtli oila masalalari bilan shug'ullangan etakchi sotsiolog va psixolog olimlar uning 11 ta eng muhim shart-sharoitlari mavjudligini aniqlaganlar:

1. Er-xotinning o'zaro bir-birini tushunishi.
2. Alohida uy-joyning mavjudligi.
3. Moddiy jihatdan yaxshi ta'minlanganlik.
4. Farzandlar.
5. Nikoh mustahkamligiga ishonch.
6. Oilada bo'sh vaqtni qiziqarli o'tkazish.
7. O'ziga yoqqan ish bilan ta'minlanganlik.
8. Ma'lumotning mosligi.
9. Ish joyining qulayligi.
10. Yaxshi do'stlarning mavjudligi.
11. Er-xotinning erkinligi.

Tadqiqot tahlillariga ko'ra, qaysi bir oilada ana shunday imkoniyatlar mavjud bo'lsa, u oilani baxtli oila deyish mumkin, uning a'zolari esa baxtiyor va farovon turmush kechirayotganliklaridan darak beradi.

Tadqiqot tahlillariga ko'ra, yana shu narsa ma'lum bo'ldiki, oilada baxtli va farovon turmush vujudga kelishi uchun yuqorida keltirilgan shart-sharoitlar o'z ahamiyatiga ko'ra er bilan xotin uchun bir xil emas. Masalan, "Er-xotinning bir-birini tushunishi", "alohida uy-joyning mavjudligi", "moddiy yaxshi ta'minlanganlik", "farzandlar" va "qiziqarli ish" ahamiyatiga ko'ra, erda boshqacha, xotinda esa boshqacha baholangan. Er birinchi va ikkinchi o'ringa "alohida uy-joy bilan ta'minlanganlik" va "moddiy yaxshi ta'minlanganlikni", keyin boshqalarini qo'ysa, xotin esa birinchi va ikkinchi o'ringa "er-xotinning o'zaro bir-birini tushunish", "farzandlar" va so'ngra esa "alohida uy-joy", "moddiy yaxshi ta'minlanganlik" hamda "qiziqarli ish"ni qo'yadi. Bundan ko'rinib turibdiki, baxtli va farovon oila mazmunini ta'minlashning eng muhim tomoni hayot va faoliyatning zarur shart-sharoitlari va bolalar oila ittifoqi barqarorligining muhim mazmun-mohiyatini tashkil etadi.

S.V.Kovalevning ta'kidlashicha, yoshlarda oilaviy hayot va turmush tarziga xos to'g'ri tasavvurlar etarli emasligi sababli turmush qurganlarida oila-nikoh munosabatlaridan qoniqmaslik holatlari ko'p uchraydi. Shuning uchun yoshlar o'sib ulg'ayadigan va o'qish joylarida ularni oilaviy hayotga, turmushga tayyorlash, ularda baxtli oila va farovon turmushni ta'minlaydigan zarur sifat va fazilatlarni shakllantirish,

ularni bo'lg'usi oila to'g'risidagi romantik, shirin xayollardan, har xil chalg'ishlardan qutqarish bilan bog'liq tarbiyaviy shart-sharoitlarni yaratish to'g'risidagi qimmatli maslahatlarni ilgari suradi .

Oilaviy munosabatlar barqaror bo'ladi, qachonki:

1. Maqsad, bolalar tarbiyasi bilan bog'langan bo'lsa;
2. Maqsad, er-xotinning shaxs sifatida yanada rivojlanib borishini asoslasa;
3. Maqsad, oila uchun zaruriy narsalarni, uyni shinam va orastaligini ta'minlashga qaratilgan bo'lsa.

Ko'rinib turibdiki, oila barqarorligi-oila a'zolarining o'zaro hurmatga, sevgi-muhabbatga, javobgarlik - burch hissiga va er-xotinning psixologik va jinsiy o'zaro mosligiga asoslangan juda murakkab, ko'p qirrali va ko'p darajali munosabatlari natijasidan iboratdir.

Oilada shaxslararo munosabatlar madaniyatining shakllanganligi oila a'zolarining jamiyatda o'z o'rnini, qadrini topishga o'z istak va qobiliyatlarini ro'yobga chiqarishga imkoniyat yaratadi. Agar unda oilaviy munosabatlar etarli darajada shakllanmagan bo'lsa yoki shakllanmasa unda turli muammolar va nizolar shakllanadi. Oilada totuvlik yo'qoladi va unda noxush psixologik muhit hosil bo'ladi. Oila a'zolari jamiyatda ham o'z o'rinlarini topa olmaydilar. Eng muhimi shuki, bunday holat farzandlar kamolotiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Muhokama uchun savollar:

1. Oila xususida sharq mutafakkirlarining qanday falsafiy qarashlarini bilasiz?
2. Nikoh-oila munosabatlarining evolyutsiyasi deganda nimani tushunasiz?
3. Oilaviy munosabatlar barqaror bo'lishiga asosiy sabablarni ta'sniflang.
4. S.V.Kovalev yoshlarda oilaviy hayot va turmush tarziga qoniqmasligi sabablarini nimada deb ko'rsatgan?
5. Baxtli oilaning 11 ta eng muhim shart-sharoitlariga ta'rifva tasnif bering.
6. Devid Berns oilaviy munosabatlarni salbiy rivojlanishida quyidagi sabablarni keltiradi. Ular qaysilar?

3-MAVZU: OILA TASNIFLANISHI. HOZIRGI ZAMON OILALARINING TURLARI

Фанни ўқитиш технологияси: Оила таснифланиши. ҳозирги замон оилаларининг турлари мавзусидаги машғулотининг технологик харитаси

T G' r	Bosqichlar va bajariladigan ish mazmuni	Amalga oshiruvchi shaxs, vaqt
1	Tayyorlov bosqichi: Darsning maqsadi: Ta'limiy: hozirgi zamon oilalari bilan oilalarning turlari to'g'risida tushuncha berish	O'qituvchi

	Tarbiyaviy: xozirgi zamon oilalarida ijobiy munosabatlarni shakllantirish. Rivojlantiruvchi: xozirgi zamon oilalari haqida fikr mulohazalarini rivojlantirish. Darsning turi: Nazariy ma'lumot berish. Dars jixozi: Darslik, darsga oid turli xil ko'rgazmalar, jadvallar, bukletlar, tarqatma materiallar va hokazo. Darsning bog'lanishi: Pedagogika, psixologiya, oilashunoslik, tarix Darsning borishi: Salomlashish, xona tozaligini tekshirish, davomatni aniqlash, uyga vazifani tekishirish, yangi mazuni bayoni, uyga vazifa berish. Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar: mutafakkir, evolyutsiya, formatsiya. 1.2. Identiv o'quv maqsadlari. • xozirgi zamon oilalariga ta'rif beradi. • xozirgi zamon oilalari munosabatlarning mohiyatiga izoh beradi. 1.3. Dars shakli: kirish-axborotli ma'ruza 1.4. Foydalaniladigan metod va usullar: suhbat, ma'ruza-hikoya, baxs, videousul. 1.5. Kerakli jihoz va vositalar: Ko'rgazmali ma'ruza, namoyish etish, savol-javob, suhbat, tushuntirish, FSMU, taqdimot.	
2	O'quv mashg'ulotni tashkil qilish bosqichi: 2.1. Mavzu e'lon qilinadi. 2.2. Ma'ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.	O'qituvchi, 15 minut
3	Guruhda ishlash bosqichi: Talabalarga muammoli savol beradi 3.2. Talabalar fikri eshitiladi, boshqa talabalar baxsga chaqiriladi. 3.3. Umumiy xulosalar chiqariladi va to'g'riligi tekshiriladi. 3.4. Umumiy xulosaga kelinadi.	O'qituvchi-talaba, 40 minut
4	4.1. Mustahkamlash va baholash bosqichi: Berilgan ma'lumotni talabalar tomonidan o'zlashtirilganini aniqlash uchun quyidagi savollar beriladi: 1. Oila xususida sharq mutafakkirlarining qanday falsafiy qarashlarini bilasiz? 2. Nikoh-oila munosabatlarning evolyutsiyasi deganda nimani tushunasiz? 4.2. Eng faol talabalar (baholash mezonida) baholanadi.	O'qituvchi, 15 minut
5	O'quv mashg'ulotini yakunlash bosqichi: 5.1. Talabalar bilimi tahlil qilinadi. 5.2. Mustaqil ish topshiriqlari beriladi. «xozirgi zamon oilalari, ularning turlari» mavzusi yuzasidan turli xil ko'rgazmali qurollar tayyorlash.	O'qituvchi, 10 minut

	5.3. O'qituvchi o'z faoliyatini tahlil qiladi va tegishli o'zgartirishlar kiritadi.	
--	--	--

Asosiy savollar:

1. Zamonaviy oila psixologiyasi
2. Oiladagi muhit va shaxslararo munosabat
3. Oila turlari

1-savol bayoni.

Oila jamiyatning asosiy instituti hisoblanishi, u tarbiya o'chog'i sifatida shaxsning shakllanishida muttasil ishtirok etadi. Oilaning ijtimoiy ahamiyatiga molik funktsiyasini ta'minlanishida undagi ijtimoiy psixologik muhit, shaxslararo munosabatlar, sub'ektlarning kamolot darajasi belgilaydi. Agar rollar, status va o'zaro hamjihatlik inqirozga yuz tutgan holatda oiladagi psixologik muhitni tasavvur qilishni o'zi murakkabdir. Oilada shaxslararo munosabatlarning o'ziga xos tomonlari uning barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Albatta, bu holatni asoslovchi omillarni tadqiq qilishda quyidagicha yo'l tutishni lozim topdik:

Hozirgi zamon oilalarida inqiroz shakllanishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini yoritish. Oilada shaxslararo munosabatlarda tenglikni ta'minlashning ijtimoiy-psixologik mexanizmlari (fenomenlari)ni ochib berish.

Zamonaviy oilalardagi ijtimoiy psixologik muhit, u bilan jamiyatning o'zaro uyg'unligi, sub'ektlarning maqsad va maslaklarining birligi, qadriyatlar darajasining saqlanayotganligi, etnik va madaniy muhitning undagi munosabatlarda saqlanishi, avlodlar o'rtasidagi ziddiyatlarga barham berish, ijtimoiy kutishlar, rollar taqsimoti so'zsiz inqirozlarni oldini olishga puxta zamin hozirlaydi.

Bugungi kunda oila muammosiga aloqador masala uning barqarorligini ta'minlash, undagi inqirozli holatlarni bartaraf etish chora-tadbirlarini ishlab chiqishga davat etadi. Quyida shu xususida mulohaza yuritiladi.

Hozirgi zamon oilasi "monogam" oilalardan iborat. Yosh avlod hayotining ko'p qismini o'z oilasida o'tkazadi. Shu boisdan bola turmushning murakkab tomonlari bilan xuddi shu ota-ona maskanida tanishadi. Shuning uchun ham oila jamiyatning boshlang'ich yacheykasi sifatida bolalarning axloqi, yurish-turish, xatti-harakati, e'tiqod va dunyoqarashiga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishi hamda ularni turmush qurishga tayyorlab borishi lozim. Oiladagi mavjud an'analar, urf-odatlar, rasm-rusumlar va marosimlarning ijobiy ta'sirida yigit va qizlar asta-sekin kamol topib boradilar.

Hozirgi zamon oilasidagi an'analar va turli marosimlarning ijobiy ta'siri kuchli bo'lib, xalqimizning o'zoq o'tmishidagi ahloqiy hislatlarini ifodalovchi mehmondo'stlik, insonparvarlik, xushfe'llik, iltifotlilik, bolajonlik, uy va hovlini ozoda saqlash, bog'u-roq'lar barpo etish, xalq sayillari va mavsumiy bayramlarini birgalikda o'tkazishda o'z ifodasini topadi. Psixologik muhit – bu guruhdagi, kollektivdagi kishilarning psixologik holati, kayfiyati, munosabatlarini yig'indisidir. Psixologik muhitlar juda ko'p, ammo ularning barchasini ikki kategoriyaga, qulay va noqulay kategoriyalarga bo'lish mumkin. Gruppa yoki kollektiv muhiti quyidagilar bilan aniqlanadi: gruppa yoki jamoa uchun tashkil qilingan o'qish, mehnat faoliyatining har qanday turida qoniqqanlik, xodimlar va rahbarlar bilan bo'lgan munosabatlarda – o'zaro bir-birini tushunishdan, barqaror kayfiyat, emotsional holat, har kimning emotsional muvaffaqiyatining darajasidan jipslashganlikdan kollektiv a'zolari boshqarish va o'z-o'zini boshqarishdagi ishtirokidan, faoliyat natijasidan qoniqqanlidir.

Oiladagi psixologik muhit – boshqa har qanday gruppada bo'lgan qonunlardan tarkib topadi. Biroq oilada ish birmuncha murakkabroqdir. Unda kishilar o'z hayotining ko'proq qismini o'tkazadi. Ular bir-birlari bilan ko'proq samimiy tuyg'ular va munosabatlar orqali bog'langandir. Oila baxtining asosida oilaning psixologik muhiti yotadi. Oilaning psixologik muhitiga er-xotinlarning ham, umuman kishilarga ham oila a'zolariga va bir-birlariga bo'lgan munosabatlari ta'sir qiladi.

Sotsialog-psixologlar baxtli va baxtsiz oilalarda o'ziga va xotiniga bo'lgan munosabatlarning xususiyatlarini aniqlaganlar. Ular qiziqarli faktlarga ega bo'ldilar. Oiladagi psixologik muhit er-xotin qiziqishlarining umumiyligi bilan xarakterlanadi, eng muhimi ularning ikkalasi ham qiziqish bilan hisoblasha bilishlarida va e'tibor bera bilishlaridadir. Er-xotin katta ijtimoiy muammo va talablar bilan yashaydigan oilalargina baxtli bo'lishlari mumkin.

Oiladagi qulay axloqiy-psixologik muhit er-xotin va oilaning boshqa a'zolarida o'ziga ishonish, kishilarga ishonish, quvnoqlik, vazminlik kabi fazilat va tuyg'ularni shakllantirishga ta'sir ko'rsatadi.

Psixologik muhit kishilarning muvofiqligida yanada aniq namoyon bo'ladi. Kishilar bir-birlari bilan muvofiqligi, avvalo hayotning qadri, qiziqishlari, emotsional ko'rsatmalarining umumiy tarzi hamoxangligi nazarda tutiladi, natijada oilada bir-birini tushunish, boshqalarning qadrini ham, shuningdek insonni qanday bo'lsa shundayligicha qabul qiladi. Oila a'zolarida psixologik qulaylik ishonchlik, himoyalash, bir-birining muomalasidan qatnoatlanish muvofiqlikning ichki mub'ektiv ko'rsatgichidir.

Kishilarning nomuvofiqligi oila a'zolarining bir-birlari bilan muomalada va o'zaro harakatda bo'lgan ehtiyojlarining chegaralanganligida ko'rinadi. Bunday kishilarning bir-birlari bilan ajralishi va begonalanishi yuz beradi.

Muvofiqlikning turlari:

1. Kishilarning g'oyaviy-ahloqiy birligi.
2. Sotsial-psixologik muvofiqlik er-xotinning ma'lumoti, yoshi umumiy madaniy saviyasidagi farqlar ko'pincha sotsial-psixologik nomuvofiqlikni keltirib chiqaradi. Umumiy madaniyat darajasi shaxsning kamolot darajasi ahamiyatga egadir. Oila asosiy vazifalarini amalga oshirishdagi hamjihatlik ham oiladagi sotsial-psixologik muvofiqlikka bog'liqdir.
3. Psixologik va psixofiziologik muvofiqlik bu ko'pincha er xotinning xarakteri va temperamenti bilan belgilanadi.

Oilaviy munosabatlar nisbatan mustaqil hodisa hisoblanadi. Har bir oilaning ichki huquqiy, iqtisodiy munosabatlariga xech kim behuda aralashishga haqli emas. Shu sababdan oila muqaddas va daxlsiz hisblanadi. Ramzli qilib aytilganda, oila o'ziga xos kichik bir muxtor davlatdir, lekin oila jamiyat tashqarisida emas, oilaviy munosabatlar jamiyatdagi mavjud ijtimoiy-iqtisodiy, mafkuraviy va ma'naviy munosabatlar bilan belgilanadi. Ularning ta'sirida o'zgarib rivojlanib, takomillashib boraveradi. Oilaviy munosabatlar jonli, o'zgaruvchan jarayondir. Oilada o'zaro axloqiy munosabatlarning asosini er-xotinning o'zaro ishonchi tashkil etadi. Beruniy, axloq-odob egasi bo'luvchi inson eng avvalo o'zining yurish-turishi, muomala madaniyatida, hayot kechirishida, oila barqarorligida namuna bo'lish kerakligini o'qtiradi. O'zbekiston Respublikasi Mustaqilligining dastlabki kunlaridan boshlab oilani mustahkamlash, onalik-bolalikni muhofaza qilinishi uchun tinmay qayg'urmoqda. O'zbekiston 1998 yil – “Oila yili”,

O'zbekiston Respublikasining "Oila kodeksi" hamda 1999 yilni "Ayollar yili" deb e'lon qilinganligi bejiz emas.

O'zbekistonda har bir oila, har bir insonning turmush farovonligi, fuqarolar totuvligini mustahkamlashga qaratilgan, ularni huquqiy muhofaza qilishga qaratilgan jarayon amlaga oshirilmoqda. Har bir oila har bir mehnatkash tinch-totuvlik va to'kin-sochin yashasa respublikamiz ozod va boy bo'ladi, gullab yashnaydi. Ota-onalar va bolalar har taraflama jipslashgan oila birligini tashkil etadi. Ular o'rtasida juda yaxshi oilaviy munosabatlar mavjuddir, bu shaxslar oilaning yadrosini ya'ni o'zagini tashkil etadi.

O'zagining ijtimoiy mazmuniga qarab, oila 3 ta guruhdan tashkil topadi:

1. Oilaning asosi – nikoh
2. Nikohning natijasi sifatida er-xotin
3. Er-xotin munosabatlari oqibatida farzand

Tipik oilaviy munosabatlardan tashqari bolali yolg'iz ona bilan uning bolasi o'rtasidagi boshqa qarindoshlar o'rtasidagi munosabatlar, ba'zi hollarda farzandlikka olingan, tarbiyaga olinganlar o'rtasidagi munosabatlar ham oilaviy munosabatlarni tashkil etadi.

Oilaviy huquqiy munosabatlar jamiyatning tarqalgan munosabatlaridir. Oilaviy munosabatlar axloqiy normalar bilan tartibga solinadi.

Hozirgi zamon "monogam" oilasi o'z navbatida tuzilishi, tarkibi, mohiyati va boshqa xususiyatlariga ko'ra bir qator turlarga bo'linadi:

1. To'liqligiga ko'ra: to'liq, noto'liq, qayta tuzilgan (ikkinchi nikoh) oilalar.
2. Bo'g'inlar soniga ko'ra: nuklear (ota-ona va bollardan iborat) va ko'p bo'g'inli, ikki va undan ortiq avloddan iborat oila a'zolari birga yashovchi oilalar.
3. Bolalar soniga ko'ra: farzandsiz, bir bolali, 2 bolali, 3-4 bolali va 5 dan ortiq bolali oilalar.
4. Er-xotinning ijtimoiy kelib chiqishiga ko'ra ishchilar dehqonlar xizmatchilar va ziyolilar hamda aralash tipdagi oilalar.
5. Er-xotinning ma'lumot saviyasiga ko'ra: oliy, o'rta maxsus, o'rta tugatilmagan, o'rta maxsus, yordamchi maktab ma'lumotiga va turli saviyalardagi ma'lumotga ega bo'lgan oilalar.
6. Oilaning yoshiga ko'ra: yosh oila – 1 yilgacha, 3-5 yilgacha, 6-10 yillik turmush tajribasiga ega bo'lgan hamda o'rta va etuk oilalar.
7. Qayliqlarning ota-ota oilasi, ya'ni ota-onasining moddiy ta'minlanganlik darajasi mos kelishi yoki katta tafovutning mavjudligi.
8. Regional jihatlariga ko'ra: shahar, kishloq va aralash tipdagi oilalar.
9. Nikohdan qoniqqanlik saviyasiga ko'ra: ajarlish saviyasida, quyi, o'rta va nikohdan qoniqqanlik darajasi yuqori saviyadagi oila
10. Oila yoki erkak etakchisiligiga ko'ra er etakchi bo'lgan yoki xotin etakchi bo'lgan hamda er va xotin etakchiligidagi oila.
11. Oilada er-xotin orasidagi munosabatlarga ko'ra: avtoritar, demokratik, liberal va aralash tipdagi oila.
12. Er-xotinlarning millatiga ko'ra bir millatli yoki baynalminal oilalar. Banalminal oilalarni 2 ga bo'lish mumkin:
 - dini, urf-odatlar yoki tili bir guruhga kirgan millat vakillari orasida nikoh, mas: o'zbek-tojik, o'zbek-tatar

- dini, urf-odatlar yoki tili bir guruhga kirmagan millat vakillardan iborat nikoh: o'zbek-rus, ukrain-nemis

13. Yuridik rasmiylashtirilganligiga ko'ra:

- Sinovdagi oila – birga yashaydi, lekin nikohdan o'tmagan
- Rasmiylashtirish arafasidagi nikoh
- Nikohdagi oila
- Nikohdan tashqari oila

Muhokama uchun savollar:

1. Oilaning ijtimoiy ahamiyatiga molik funksiyasini nimalar belgilaydi?
2. Hozirgi zamon oilasi “monogam” oilalardan iborat. Bu qanday oilalar?
3. Psixologik muhit – bu nima?
4. Oiladagi psixologik muhitga ta'rif bering.
5. Sotsiolog-psixologlar o'z tadqiqotlarida nimalarni aniqlaganlar?
6. Muvofiqlik – bu nima?
7. Muvofiqlikning turlarini sanab bering.
8. “Oila yili” yili deb nechanchi yil belgilangan?
9. O'zaginging ijtimoiy mazmuniga qarab, oila 3 ta guruhdan tashkil topadi. Ularni sanang va ta'rif bering.
10. Oilaning asosini nima tashkil etadi?
11. Hozirgi zamon “monogam” oilasi o'z navbatida tuzilishi, tarkibi, mohiyati va boshqa xususiyatlariga ko'ra bir qator turlarga bo'linadi. Ularga ta'rif bering

4-MAVZU: O'SMIRLIK YOSHIDAGI O'G'IL VA QIZLARNING O'ZIGA XOS PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Фанни ўқитиш технологияси: Ўсмирлик ёшидаги ўғил ва қизларнинг ўзига хос психологик хусусиятлари мавзусидаги машғулотнинг технологик харитаси

TG 'r	Bosqichlar va bajariladigan ish mazmuni	Amalga oshiruvchi shaxs, vaqt
1	Tayyorlov bosqichi: Dars maqsadi: Talabalarga o'smirlik yosh davri xususiyatlarini ochib berish. O'smir o'quvchilari bilan tarbiyaviy ishlarni tashkil etish jihatlarini ko'rsatish. Identiv o'quv maqsadi. 1. O'smirlik yosh davrining boshqa yosh davrlaridan farqini va e'tiborga moyilligini tushuntiradi. 2. O'smir yosh davrini ontogenezdagi o'rnini ajratib ko'rsatadi. 3. O'smir psixikasi o'sishini harakatga keltiruvchi kuchlarni izohlaydi. 4. Z. Freydning O'smirlik yosh davri haqidagi ta'limotlarini takkoslab farqlaydi.	O'qituvchi

	1.3. Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar: O'smir, o'z -o'zini boshqarish, nazorat qilish, o'qish davri, etaklovchi faoliyat, aktseliratsiya, O'smir ehtiyojlari va qarama-qarshiliklar, o'smirlik davrida jinsiy etilish, ichki sekretsiya bezlari, o'smirlik davridagi kechirmalar. O'smir shaxsning xususiyatlari, tarbiyasi qiyin o'smir toifalari. 1.4. Dars shakli: guruh va mikroguruhlarda. 1.5. Foydalaniladigan metod va usullar: suhbat, ma'ruza-hikoya, baxs, videousul. 1.6. Kerakli jihoz va vositalar: O'quv qo'llanma, kompyuter texnologiyalari, slaydlar, qog'oz varaqlari, markerlar, skotch.	
2	O'quv mashg'ulotni tashkil qilish bosqichi: 2.1. Mavzu e'lon qilinadi. 2.2. Ma'ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.	O'qituvchi, 15 minut
3	Guruhda ishlash bosqichi: 3.1. Talabalarga muammoli savol beradi Mavzuga oid muammolar: -Nima uchun o'smirlik davri «portlash» davri, deb ataladi? -O'smirlarda o'qish faoliyati etaklovchilik rolini yo'qotadi, sababi nimada? -Nima sababdan o'smirlik yosh davrida ota-onaning referentlik darajasi susayadi? Fikringizni asoslang. 3.2. Talabalar fikri eshitiladi, boshqa talabalar baxsga chaqiriladi. 3.3. Umumiy xulosalar chiqariladi va to'g'riligi tekshiriladi. 3.4. Umumiy xulosaga kelinadi.	O'qituvchi-talaba, 40 minut
4	Mustahkamlash va baholash bosqichi: 4.1. Berilgan ma'lumotni talabalar tomonidan o'zlashtirilganini aniqlash uchun quyidagi savollar beriladi: • O'smir organizmining bio-fiziologik usish xususiyatlarin tushuntirib bering. • O'smirlik davrida paydo bo'ladigan yangi kechinmalarining fiziologik sabablarini yozma ravishda taxlil qiling. • O'smir xayotida nato'g'ri odatlarini keltirib chiqarishi extimoli bo'lgan ijtimoiy xayotdagi manbalarni kuzatib, xulosalar chiqaradi. • O'smir organizmida paydo bo'ladigan o'zgarish qaysi organ funktsiyasi bilan ko'proq bog'liq. • a) markaziy nerv sistemasi. b) yurak. v) o'pka. g) o't pufagi. d) ichki sekretsiya bezlari. • O'smirlik davri qaysi yoshlarga to'g'ri keladi? • O'smir organizmida qanday o'zgarishlar ro'y beradi? • O'smirlik avtonomiyalari nima va uning qanday turlari farqlanadi? • Menstrual sikl nima va u qanday kechadi?	O'qituvchi, 15 minut

	• Jinsiy balog'atga etish deyilganda nima tushuniladi? • Jinsiy balog'atga etishning erta yoki kech yuzaga kelishi • o'smir ruhiyatiga qanday ta'sir qiladi? • O'smirlik davrida qanday his-tuyg'ular muhim hisoblanadi? • O'smirlik davrida do'stlik hissining ahamiyati qanday? • O'smir uchun sevgi-muhabbat hislarining belgilari qanday bo'ladi? 4.2. Eng faol talabalar (baholash mezonlari asosida) baholanadi.	
5	O'quv mashg'ulotini yakunlash bosqichi: 5.1. Talabalar bilimi tahlil qilinadi. 5.2. Mustaqil ish topshiriqlari beriladi (30-bet). 5.3. O'qituvchi o'z faoliyatini tahlil qiladi va tegishli o'zgartirishlar kiritadi.	O'qituvchi, 10 minut

Asosiy savollar:

1. O'smirlik davri haqida tushuncha
2. O'smir organizmida ro'y beradigan o'zgarishlar
3. O'smirlik avtonomiyalari.
4. Jinsiy balog'atga etish.
5. O'smirning aqliy kamoloti.

Tayanch iboralar:

O'smir, o'z -o'zini boshqarish, nazorat qilish, o'qish davri, etaklovchi faoliyat, aktseliratsiya, O'smir ehtiyojlari va qarama-qarshiliklar, o'smirlik davrida jinsiy etilish, ichki sekretsiya bezlari, o'smirlik davridagi kechirmalar. O'smir shaxsning xususiyalari, tarbiyasi qiyin o'smir toifalari.

Dars maqsadi:

Talabalarga o'smirlik yosh davri xususiyatlarini ochib berish. O'smir o'quvchilari bilan tarbiyaviy ishlarni tashkil etish jihatlarini ko'rsatish.

1-mavzuga oid muammo:

- Nima uchun o'smirlik davri «portlash» davri, deb ataladi?
 - O'smirlarda o'qish faoliyati etaklovchilik rolini yo'qotadi, sababi nimada?
 - Nima sababdan o'smirlik yosh davrida ota-onaning referentlik darajasi susayadi?
- Fikringizni asoslang.

Identiv o'quv maqsadi.

1. O'smirlik yosh davrining boshqa yosh davrlaridan farqini va e'tiborga moyilligini tushuntiradi.
2. O'smir yosh davrini ontogenezdagi o'rnini ajratib ko'rsatadi.
3. O'smir psixikasi o'sishini harakatga keltiruvchi kuchlarni izohlaydi.
4. Z. Freydning O'smirlik yosh davri haqidagi ta'limotlarini takkoslab farqlaydi.

1-savol. O'smirlik davri haqida tushuncha

Psixologiya fanining muhim sohalaridan biri bo'lmish yosh psixologiyasi fani bevosita inson psixologiyasining namoyon bo'lishi va rivojlanishini turli yoshlarda qanday kechish xususiyatlari, qonuniyatlari, mexanizmlarini o'rganadi. Psixologik xususiyatlarni namoyon bo'lishining yosh xususiyatlari

o'rganilar ekan, shuni nazarda tutish kerakki, yosh psixologiyasida turli yosh davrlari bir-biridan sezilarli farqlanadi. Bular: chaqaloqlik, ilk bolalik, maktabgacha ta'lim yoshi, kichik maktab yoshi, o'smirlik, ilk yoshlik, yoshlik, etuklik va keksalik

davrlaridir. Bu davrlarning har biri o'ziga xos xususiyatlarga, sifatlarga ega bo'lib, ular bir-biridan odamning xronologik yosh ko'rsatkichlariga ko'ragina emas, balki shu davrda inson ruhiyatida kechadigan hodisalar, ro'y beradigan o'zgarishlar, uning ruhiyatidagi umumiy qonuniyatlarga ko'ra ham farqlanadi. Biz o'smirlik davri psixologiyasi haqida to'xtalib o'tamiz.

O'smirlik davri insonni bolalikdan — yoshlikka o'tuvchi va o'z navbatida boshqa davrlardan o'zining nisbatan keskinroq, murakkabroq kechishi bilan farqlanib turuvchi davrdir. Bu davr taxminan bolalarning 5—8-sinflarda o'qish paytlariga to'g'ri keladi va 11—12 yoshdan 14—15 yoshgacha bo'lgan davr oralig'ida kechadi. Ayrim bolalarda bu davr 1—2 yil ertaroq yoki kechroq kuzatilishi ham mumkin. O'smirlik davri ayrim maxsus psixologik adabiyotlarda «o'tish davri», «og'ir davr», «inqiroz davri» kabi nomlar bilan ham ataladi. Bu davrning «og'irligi», «keskinligi», «murakkabligi» nimalar bilan asoslanadi? O'smirlik davrining og'ir, murakkab davr ekanligi ko'plab psixologik, fiziologik, ijtimoiy omillar bilan bog'liq. Bu davrda rivojlanishning barcha jihatlari: jismoniy, aqliy, axloqiy, ijtimoiy va shu kabilarning mazmun mohiyati ham o'zgaradi. Bu davrda o'smir hayotida, uning ruhiyati, organizmining fiziologik holatlarida, uning ijtimoiy holatida jiddiy o'zgarishlar sodir bo'ladi. Aksariyat holatlarda ularda bir-biriga qaramaqarshi bo'lgan turli xil an'analar kuzatiladi. Bu davrga kelib bola endi «bola» emas va shu bilan birga hali «katta» ham emas. Uning o'z-o'ziga va atrofdagilarga nisbatan bo'lgan munosabatlari butunlay boshqacha xarakter kashf etib boradi. Uning qiziqishlari tizimi, ijtimoiy yo'nalganligi qaytadan shakllanadi, o'z-o'zini anglashi, baholashi, qadriyatlari o'zgaradi. Uning uchun o'z «men»i va shu «men»ning ahamiyati ortadi.

Muhokama uchun savollar:

1. O'smirlik yoshi qaysi davrlarni o'z ichiga oladi:
A) 6 yoshidagin 10 -11 yoshgacha.
B) 10 -11 yoshidagin 15 -16 yoshgacha.
V) 16 yoshidagin -18 yoshgacha.
G) 4 yoshidagin -6 yoshgacha.
D) 18 yoshidagin -21 yoshgacha.
2. O'smirlik yosh davriga e'tiborini kuchaytirish zarurligining asosiy sabablarini sanab o'ting va tushuntiring.
3. O'smir psixikasini harakatga keltiruvchi kuchlarni ajrating.
A) qarama -qarshiliklar tizimi.
B) Biologik usishdan tezlashish.
V) Ehtiyojlarni o'zgartirish.
G) Etaqlovchi faoliyatning mazmunini o'zgartirish.
D) A va G.
4. O'smir psixikasini harakatga keltiruvchi kuchlarni farqlang va izohlab bering.
5. Z.Freydning O'smirlik yosh davri haqidagi ta'limotlarni takkoslang va baxo bering.

2-savol. O'smir organizmida ro'y beradigan o'zgarishlar

Dars maqsadi:

O'smirlik yosh davrida ro'y beradigan jismoniy va fiziologik o'zgarishlar haqida ma'lumot berish. Shu yosh davridagi o'quvchilar bilan muomala munosabatlarda e'tibor berish zarur bo'lgan jihatlarni hisobga olishga o'rgatish.

2-savolga oid muammolar:

-O'smirlik davrida gavda nomutannosib rivojlanadi. Sababi nimada deb o'ylaysiz?

-O'smirlikda qarama-qarshi jinsga qiziqishni ortishining sababi nimada? Fikringizni asoslang.

-O'smirlik davrida turli salbiy xarakterdagi guruhlariga a'zo bo'lish ehtimoli kuchli. Sababi nimada?

Identiv o'quv maqsadlari:

1. O'smirlik yosh davridagi biologik usish xususiyatlarini tushuntirib beradi.

2. O'smirlarning o'pkasini, tiriklik sig'imini aytib beradi va ajratadi.

3. O'smirlik yosh davrida paydo bo'ladigan kechirmalarning sabablarini taxlil qiladi.

4. O'smir xayotida salbiy odatlarni keltirib chiqarish ehtimoli bo'lgan holatlarning manbalarini isbotlaydi.

2-savol bayoni.

O'smir organizmida ro'y beradigan o'zgarishlar shundan iboratki, bola rivojlanishining ayni shu davrida biologik, fiziologik etukligi borasida tub o'zgarishlar amalga oshadi. Fiziologik rivojlanish va jinsiy balog'atga etish jarayonining yangi bosqichi boshlanadi. Organizmdagi o'zgarishlar bevosita o'smir endokrin sistemasining o'zgarishi bilan boshlanadi. Bu davrda gipofiz bezining vazifalari faollashadi. Uning old qismidan ajralib chiqadigan garmon organizm to'qimalarining o'sishi va boshqa muhim ichki sekretiya bezlari (qalqonsimon bez, buyrak usti va jinsiy bezlar) ishlashini kuchaytiradi. Ularning faoliyati o'smir organizmida ko'plab o'zgarishlarni yuzaga keltiradi, jumladan bo'y o'sishining keskin tezlashishi (bir yilda o'g'il bolalarda 4—5 sm, qizlarda 3—4 sm o'sishi kuzatiladi), jinsiy balog'atga etish (jinsiy organlarning rivojlanishi va ikkilamchi jinsiy belgilarning paydo bo'lishi amalga oshadi. Bu jarayonlar qiz bolalarda 13—15 yoshlarda nisbatan jadal kechadi.

Jismoniy rivojlanish va jinsiy etilishning akseleratsiyalashuvi kuzatilayotgan hozirgi vaqtda ayrim qizlar 9—10 yoshda, o'g'il bolalar esa 11—12 yoshlarida jinsiy balog'atga etishning boshlanish bosqichida bo'lishi mumkin. Bo'yning o'sishi, vaznning ortishi, ko'krak qafasining keng ayishi — bularning barchasi jismoniy rivojlanishning o'smirlik yoshiga xos xususiyatlaridir. Shular tufayli o'smirning tashqi ko'rinishi bolaning tashqi ko'rinishiga qaraganda farq qiladi: tana proporsiyasi kattalarga xos ko'rinishga ega bo'ladi. Shuningdek o'smirning yuz tuzilishi ham o'zgarib, bosh suyagining yuz qismi jadal rivojlana boradi. O'smirlik yoshida 3 — Oila psixologiyasi umurtqa pog'onasining o'sishi bo'yning o'sish tempidan orqada qoladi. Chunki 14 yoshgacha umurtqa pog'onalar o'rtasidagi oraliqlar tog'aylar bilan to'lgan bo'ladi, bu esa ortiqcha jismoniy zo'riqish, tana holatining noto'g'ri turishi tufayli umurtqa pog'onasining noto'g'ri rivojlanishga moyilligini bildiradi. Umurtqa rivojlanishini buzilishining eng ko'p holati 11—15 yoshlarga to'g'ri keladi va ayni shu yoshlarda ro'y berishi mumkin bo'lgan defektlarni ham bartaraf etish ham oson kechadi. 20—21 yoshlarga etib toz suyaklarining o'sishi yakunlanadi (shu davrda qizlarning jinsiy organlari ham etiladi). Muskul vazni va muskul kuchlarining ortishi jinsiy balog'atga etishning oxirlarida nisbatan jadalroq amalga oshadi. Bunda o'g'il bolalarda muskullarning rivojlanishi erkaklarga xos tipda, qiz bolalarning yumshoq to'qimalari esa ayollarnikiga xos tipda amalga oshadi. Bu esa har bir jins vakiliga o'ziga xos erkaklik va ayollik sifatlarini beradi. Bu jarayonlarning nihoyasiga etishi esa o'smirlik davridan keyin amalga oshadi. Muskul kuchlarining ortishi o'smir jismoniy

imkoniyatlarini keng aytiradi. Buni bolalar juda yaxshi anglaydilar va ularning har biri uchun bu juda muhim ahamiyatga ega. Biroq o'smir muskullari kattalarnikiga qaraganda tez toliquvchan bo'ladi va davomli kuchlanishlarga dosh berolmaydigan bo'ladi. Shuning uchun sport va jismoniy mehnat bilan shug'ullanishda buni inobatga olish lozim. Turli organ va to'qimalarning o'sishi yurak faoliyatiga ham yuqori talablar qo'yadi. O'z navbatida yurak ham qon tomirlariga qaraganda tezroq o'sadi. Bu jarayon yurak-qon tomir sistemasi faoliyatidagi funksional buzilishlarga sabab bo'lishi, yurak urishining tezlashishi, qon bosimining ortishi, bosh og'rig'i, bosh aylanishi, tez toliquvchanlik kabilar ko'rinishida namoyon bo'lishi mumkin. Shuningdek, o'smirlik davrida ichki sekretsiya bezlari faoliyati bilan bog'liq ravishda organizmda keskin o'zgarishlar ro'y beradi. Ayniqsa qalqonsimon bez va jinsiy bezlar ajratib chiqaradigan gormonlar organizmda modda almashinishining katalizatori vazifasini bajaradi. Chunki endokrin va nerv sistemalari bir-biriga uzviy bog'liqdir. Shunga ko'ra o'smirlik davri bir tomondan quvvatning keskin ortishi va ikkinchi tomondan patogen ta'sirlarga o'ta sezgirligi bilan xarakterlanadi. Shuning uchun aqliy yoki jismoniy ortiqcha toliqish, uzoq muddatli asabiy zo'riqish, affektlar, kuchli salbiy hissiyotlar (qo'rqish, g'azab, xafagarchilik) endokrin buzilishlarga (menstrual tsiklning vaqtincha buzilishiga) va nerv sistemasi vazifasining buzilishiga sabab bo'lishi mumkin. Bunday buzilishlar ta'sirlanuvchanlikning ortishi, o'zini tuta bilmaslik, parishonxotirlik, ishda mahsuldorlikning pasayishi, uyquning buzilishi kabilarda namoyon bo'ladi. O'smirlik davrida endokrin va nerv sistemalari faoliyatining bolalik davrida mavjud bo'lgan muvozanati buziladi, yangisi esa endigina o'rnatilayotgan bo'ladi. Bunday qayta qurilishlar albatta o'smirning ichki holati, kayfiyati, ruhiyatiga ta'sir ko'rsatadi va ko'pincha uning umumiy noturg'unligiga, ta'sirlanuvchanligiga, serjahlligiga, harakat faolligiga, vaqti-vaqti bilan hamma narsalarga befarq bo'lib qolishligi va lanjligiga asos bo'ladi. Bunday holatlarning yuzaga kelishi ko'pincha qizlarda menstrual tsikl boshlanishidan biroz oldinroq yoki tsikl davrida ko'proq kuzatiladi. Jinsiy balog'atga etish va jismoniy rivojlanishdagi o'sish o'smir ruhiyatida yangi psixologik tuzilishlarning yuzaga kelishida muhim ahamiyatga ega. Birinchidan, bu o'smir uchun juda sezilarli bo'lgan o'zgarishlar bo'lib, ular o'smirning katta bo'lganini his qilishining yuzaga kelishining obektiv manbasi bo'lib xizmat qiladi (uning asosida o'smir o'zining kattalarga o'xshashligini his qiladi). Ikkinchidan, jinsiy balog'atga etish boshqa jins vakiliga qiziqishni rivojlantiradi, yangi kechinma, hissiyot, tuyg'ularni yuzaga keltiradi. O'smirning ichki bandligi va yangi taassurotlar, kechinmalarga munosabati darajasi ularning o'smir hayotidagi o'rni keng ijtimoiy sharoitlar bilan, o'smir hayotining konkret individual sharoitlari, uning tarbiyasi va muloqoti xususiyatlari bilan belgilanadi. Bu o'rinda o'smir shaxsi shakllanishiga faqat kattalar uchun mo'ljallangan kitoblar va kinofilmlar salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.. Bularning barchasi, shuningdek o'rtoqlari bilan sevgi va jins muammolari haqida gaplashishlari o'smirlarda odamlar munosabatlarining intim jihatlariga ko'tarinki qiziqishni yuzaga keltirishi, erotik an'analar va ilk seksuallikni rivojlantirishi mumkin. Har ikkala jins o'smirlari uchun bu davrda ilk romantik hislarning yuzaga kelishi «birinchi muhabbat»ga duch kelishi, birinchi bo'salarni olish kabilar me'yoriy hol hisoblanadi.

Muhokama uchun savollar:

1. O'smir o'pkasining tiriklik sigimi:
(o'g'il bola) (kiz bola)

- a) 1999-2000 ml, 1980 -1990 ml
- b) 2600-2700 ml, 1800 -2000 ml
- v) 1600 -1800 ml, 2300-1900 ml
- g) 1990 -2700 ml, 1800-2600 ml

2. O'smir organizmining bio-fiziologik usish xususiyatlarini tushuntirib bering.

3. O'smirlik davrida paydo bo'ladigan yangi kechinmalarining fiziologik sabablarini yozma ravishda taxlil qiling.

4. O'smir xayotida nato'g'ri odatlarini keltirib chiqarishi extimoli bo'lgan ijtimoiy xayotdagi manbalarni kuzatib, xulosalar chiqaradi.

5. O'smir organizmida paydo bo'ladigan o'zgarish qaysi organ funktsiyasi bilan ko'proq bog'liq.

a) markaziy nerv sistemasi. b) yurak. v) o'pka. g) o't pufagi. d) ichki sekretiya bezlari.

3-savol. O'smirlik avtonomiyalari.

Dars maqsadi:

1. O'smirlik yosh davri aktseliratsiyasi haqida ma'lumot berish. Shu masalaga taluqli bo'lgan nazariyalar bilan tanishtirish, ularning mohiyatini tushuntirib berish.

2. Ta'lim-tarbiya jarayonida aktseliratsiya xususiyatlarini e'tiborga olishga o'rgatish.

3- savolga oid muammo:

- Nima sababdan o'smirlik davrida balog'atga etish tezlashadi. Fikringizni asoslang.
- Balog'atga etishning tezlashishiga quyosh nurining ta'siri bo'lishi mumkinmi, urbanizatsiyaningchi?

Identiv o'quv maqsadi (vazifalar).

1. Aktseliratsiya va avtonomiyalari haqida ma'lumot beradi.

2. Aktseliratsiya va avtonomiyalari haqidagi turli ta'limotlarni orgumentlaydi.

3. Aktseliratsiya va avtonomiyalari haqidagi nazariyalarni taqqoslaydi va yozma xulosa chiqaradi.

4. Aktseliratsiya nazariyalarini ajratib chiqadi, tahlil qiladi.

3-savol bayoni

O'smirning inson shaxsining kamol topishida alohida o'rin egallaydi. O'smirlik davrida g'oyat katta ahamiyatga ega bo'lgan psixologik o'zgarishlar ro'y beradi, bolaning muayyan ijtimoiy turmush sharoitida keyingi kamol topishi uchun zarur ta'lim-tarbiya ta'sirida barqaror, mustaxkam iz qoldiruvchi ijobiy hislatlar namayon bo'ladi. Tarkibiy ravishda izchil vujudga kelayotgan psixik o'zgarishlar, shakllanayotgan fazilatlar va shaxsning usishi, avvalo mazkur yoshidagigi o'g'il -kizlar faoliyatlarining (etakchi va yordamchi faoliyat turlari ukish, mehnat va uyin kabilar nazarida tutiladi) xususiyatiga bevosita bog'liqdir. O'smirning boshqa yosh davrlaridan farqlanadigan o'ziga xos xususiyatlar mavjud bo'lib, ular his -tuyg'u va irodaviy sifatlarida o'z ifodasini topadi. O'smir kichik maktab yoshidagi o'quvchidan farqli ravishda xayotni ilk bor shaxs sifatida faol ilmiy bilishida ishtirok eta boshlaydi.

Shaxsning har tamonlama, uygun rivojlanishiga mehnat faoliyatini salmoqli tasir ko'rsatadi. O'smirlarning sinf va maktab er uchastkasidagi mehnat faoliyati o'z mohiyati bilan zarur axborot va ma'lumotlar, murakkablashib, ularning kuchiga kuch, g'ayratiga g'ayrat qo'shib, mehnat samarasidan, mahsulidan lazzatlanish his-tuyg'ularini shakllantira boshlaydi. Jamoa bo'lib amalga oshiriladigan o'yinlar va ularning keng ko'lamda o'tkazilishi o'tish davrida vujudga keladigan qiyinchiliklarni

engillashtirishga xizmat qiladi. O'yin faoliyatida o'smirda yuksak ahloqiy his tuyg'ularni vujudga keltiradi, matonatlik, jasurlik kabi fazilatlar shaklanishi uchun qulay sharoit yaratiladi. Mazkur faoliyat o'smirning aqliy jihatidan fikr yuritishiga, o'z his tuyg'usini boshqarishiga, jismoniy kamol topishiga turtki vazifasini o'taydi. O'yinning har -xili bilan mashg'ul bo'lish o'smirni faximlashga, eslab qolishga, biror ishni amalga oshirishdan oldin uni rejalashtirishga va diqqatni bir necha ob'ektga taxsimlashga odatlantiradi. Ziyraklik, tezkorlik, farosatlik kabi muxim xususiyatlar, hislatlar ham uyin va sport mashg'ulotlarida tarkib topadi.

Lekin mazkur nazariya amaliy ma'lumotlarni tulik, atroflicha ifodalashni takazo etadi. Shunnig uchun ushbu nazariyada masalaga yondashish yakkol ko'zga tashlanadi. Agar ijtimoiy sharoit chuqur va amaliy jihatdan yoritilib berilsa, uning tasir kuchi yanada ortishi mumkin.

Ijtimoiy aktsileriya nazariyasi. Bu ilmiy nazariyaning asoschilaridan biri, yirik fizolik olim A.A. Markosyandir. Uning ta'riflashicha hozirgi kishidagi bilimlar xajmini XX asr yarmidagi kishilarning bilimlari xajmiga taqqoslash orqali bolalardagi o'sishi jarayonini aniqlash ijtimoiy aktseleriya deyiladi. Bolalardagi aktseleriyaning sababi: birinchidan ota -onalarining umumiy saviyasi yuksalgani, umumiy o'rta ta'limning amalga oshgani; ikkinchidan ijtimoiy turmushda axborot vositalari tarmog'ining keng aygani, ya'ni radio, televizor, teatr, kino, kontsert zallari, madaniyat markazlari, o'quvchilar saroylari va uylari, yosh texniklar va tabiatshunoslar stantsiyalarining, ulardagi ishtirokchilarning ko'paygani; uchinchidan kitob, jurnal, maxaliy matbuot qo'llami va sifatining o'zgarishi va xokazolardir.

Bizningcha mana shu omillar qatoriga shaxslararo munosabatlarning to'g'ri yo'liga quyilishi, odilona muloqatga o'rgangani, jamoa va guruhlarda ijobiy psixologik muhit yaratilgani, asabiylashish, parokandallik kamayganini ham kushish maqsadga muvofikdir.

Yukorida ko'rilgan aktseleratsiya nazariyalarini alohida olib qarasa, mazkur jarayonni tushintirish mohiyati torayadi. Shuning uchun ularning ijobiy jihatlarini tanlab muayyan, tizimini barpo etish va aktseleratsiyaning mohiyati va uni keltirib chiqaruvchi omillarni tushintirish mumkin.

O'smirlik davrining xarakterli xususiyatlaridan yana biri —bu davrda o'smirlarda kuzatiladigan o'smirlik avtonomiyasi holatidir. O'smirlik avtonomiyasining huquqiy avtonomiya, emotsional avtonomiya, makoniy avtonomiya kabi turlari farqlanadi. Ma'lumki, bola dunyoga kelgan kundan boshlab kimningdir qaramog'iga muhtoj bo'ladi. Ota-onasi va boshqa yaqinlari uni oziqlantiradi, kiyintiradi, tarbiyalaydi va bolani muntazam nazorat ostida tutadi. Ular bolani har tomonlama qo'llab-quvvatlab turadilar va bola bunday qo'llab-quvvatlash, daldalarga muhtojlik his etib turadi. O'smirlik davrida esa bola o'z hayotini, xavfsizligini ta'minlash borasida nisbatan mustaqillikka erishadi. Endi u o'zini-o'zi himoya qila olishi, lozim bo'lsa o'zi o'z imkoniyatlari darajasida mehnat qilib, etarli darajada daromad qilishi, o'z ehtiyojlarini mustaqil ravishda o'zi qondira olishi mumkin bo'ladi. Yuqorida keltirib o'tilgan huquqiy avtonomiya ayni vaqtda bola o'smirlik yoshiga etishi bilan unga qator huquqiy imkoniyatlar berilishi bilan xarakterlanadi. Bu davrda bola yuridik shaxs hisoblanib, ovoz berish huquqiga ega bo'ladi. Mabodo bu davrda o'smir ota-onasi ajralib ketgudek bo'lsa, bu holatda o'smirning qaerda va kim bilan qolishi bola xohishiga qarab hal etiladi. Shuningdek bola bu davrda o'z imkoniyatidan kelib chiqqan holda rasmiy

ravishda jismoniy mehnat bilan shug'ullanishi ham mumkin. Lozim bo'lsa, ulardan o'z xatti-harakati, qiliqlari uchun javob berishi ham talab qilinadi. Shu kabi huquqiy imkoniyatlarga ega bo'lish va bundan o'smirning xabardorligi uning huquqiy avtonomiyasining yuzaga kelishini ta'minlaydi. Bunday avtonomiyaga ega bo'lish o'smirda o'z xatti-harakati uchun javobgarlik, mas'uliyatlilik hissini yuzaga keltiradi. O'smirlik avtonomiyalaridan yana biri — emotsional avtonomiyadir. Ma'lumki bola dunyoga kelgan ondan boshlab u onasi va atrofida qilarning emotsional, hissiy qo'llab-quvvatlashiga, mehr-muhabbatini namoyon qilishiga, erkalashiga ehtiyoj his qiladi. Shuning uchun ham ilk bolalik yoshidagi, maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarni suyub, erkalab ularni quchib, boshini silab, yoqimli gaplar va muomala bilan ularga hissiy yaqinlik namoyon qilinsa, ular bundan quvonib, xursand bo'ladilar va erkalayotgan shaxsga nisbatan talpinadilar. Buni yosh bolalarning onasiga suykilishi, ularning pinjiga suqilishi, ularga erkalanishi hollarida kuzatishimiz mumkin. Shuningdek, bolalar o'z tengdoshlari bilan bo'ladigan

o'zaro munosabatlarida nizo-tortishuvlarga duch kelganida va ayniqsa, tengdoshlaridan «jabrlanganda», «engila boshlaganidan», ota-onasidan va atrofida qil yaqinlaridan emotsional dalda, hissiy qo'llab-quvvatlash kutadi va bu borada ularga murojaat qiladi. Agar o'z vaqtida shu hissiy daldani ola olsa, o'zini erkin, tetik, g'olib his qiladi va ular bilan quvonib yuradi.

O'zining kichkinagina hayotida duch kelgan «muammolari»ni hal qilishda kattalar yordamiga muhtojlikni his qiladi, ulardan muntazam foydalanishga intiladi. O'smirlik davrida esa aksincha, o'smir endi «yosh bola» emas, endi u «katta odam» katta odam esa mustaqil bo'lishi, o'z muammolarini o'zi hal qilishi kerak. Bu davrda kattalar yordamiga murojaat qilish tengdoshlar tomonidan qoralanadi. Va buni o'smirning o'zi ham xohlamaydi. Bu davrda o'smirlarga kattalar tomonidan oldingidek ko'rsatiladigan iltifot, erkalashlar erish tuyuladi. Endi ular o'zlarini erkalab, silab siypashlarini, «arzimagan narsalar» uchun kattalar tomonidan bildiriladigan olqishlarni «yoqtirmaydi». Endi ular atrofida qilarni hissiy qo'llab-quvvatlashlaridan xoliroq bo'lishga, o'z muammolarini o'zlari shaxsan hal qilishga intiladilar. Oldinlari ko'chada, bog'chada, maktabda yuz bergan voqealar haqida uyida qilarga shikoyat qilib ota-onasidan yordam so'ragan bo'lsalar, endi oiladan tashqarida birontasidan dakki eshitib, kaltak eb kelgan taqdirda ham bu haqda ota-onasiga bildirmaslikka harakat qiladi va imkon qadar ota-onalarini uning «ishlariga» aralashmasliklarini xohlaydi. Bularning barchasi o'smirlarda bevosita kuzatiladigan emotsional avtonomiyaning ta'siridir. O'smirlarda kuzatiladigan avtonomiya holatining yana biri makoniy avtonomiyadir. Bunga ko'ra o'smirlar imkon qadar o'z xonasida yolg'iz qolishga, biron-bir ishni bajarayotgan yoki biron-bir joyda bo'lgan vaqtlarida imkon qadar yolg'iz bo'lishga, ayniqsa, o'z ota-onasi, oila a'zolari nazaridan chetroqda bo'lishga, o'z o'y-hayollari bilan mashg'ul bo'lib vaqt o'tkazishga intilib qoladi. Suhbatlashsa ham asosan o'z tengdoshlari, yaqin o'rtoqlari bilangina muloqotda bo'lib o'z ota-onasi bilan imkon qadar kamroq muloqotda bo'lishga intilib o'zi bilan o'zi ovora bo'lib qoladi. Ayni vaqtda o'smirda kuzatilayotgan bu hodisalarning asl sababini tushunmagan ayrim ota-onalar ularning bunday holatidan xavotirlanib, ular bilan oldingiga qaraganda ko'proq qiziqib qoladilar. Boshqacha qilib aytganda ularning avtonomiyasiga «bostirib kiradilar». Buni esa o'smirlar yoqtirmaydi. Bunday holatlar o'smirlar va ularning ota-onalari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarida kelishmovchiliklar, nizolarning yuzaga

kelishiga asos bo'lishi mumkin. Yuqorida qisman to'xtalib o'tganimizdek o'smir ruhiyatida kuzatiladigan xarakterli xususiyatlardan biri ularning o'ta ta'sirlanuvchan, jizzaki, qo'rs, sal narsaga xafa bo'lishi uning hissiy noturg'unligi ifodasidir. Bunday holatlarning yuzaga kelish sabablaridan biri bevosita jinsiy balog'atga etish, ichki sekretsiya bezlari, ayniqsa jinsiy bezlar vazifalarining faollashuvi va shular bilan bog'liq holda o'smir organizmida ro'y beradigan psixofiziologik o'zgarishlar bilan bog'liqdir. Ma'lumki, o'smirlik davrida o'smirning «men»i qaytadan shakllana boradi. Uning atrofidagilarga, ayniqsa, o'z-o'ziga bo'lgan munosabati, qiziqishlari, qadriyatlari yo'nalishi keskin o'zgaradi. Uning o'z shaxsiga bo'lgan e'tibori kuchayadi. O'smirlik davrida shaxs egotsentrizmi boshqa davrdagilarga qaraganda eng yuqori darajaga etadi. Bu davrda o'smir o'z shaxsiyatini boshqalardan ustun qo'yadigan, o'ziga ko'proq bino qo'yadigan bo'lib qoladi. Shu davrda o'g'il bolalarda ham, qiz bolalarda ham shunchaki kattalarga taqlid qilib emas, balki tom ma'noda o'zining xatti-harakatini nazorat qilish, o'zining yurish-turishi, kiyinishi, tashqi ko'rinishiga astoydil e'tibor berish, pardo-andoz bilan shug'ullanish kabi holatlar kuzatiladi. Biroq bu davrdagi endokrin sistemasi faoliyati, epofiz, jinsiy sekretsiya bezlari ajratib chiqaradigan gormonlar ta'siri ostida o'smir organizmida va tana tuzilishida o'zgarishlar ro'y beradi. Uning tana tuzilishi proporsiyasi buziladi (u nisbatan beso'naqayroq bo'lib qoladi), tovushlari o'zgarib, do'rillab qoladi. Jinsiy balog'atga etishning boshlanishi bilan yuzlariga husnbuzar chiqa boshlaydi. Bularning barchasi o'smir uchun kutilmagan, uncha xush kelmaydigan holatlardir va aynan ana shu holat o'smirning ta'sirlanuvchanligini, jizzakiligini ortishiga olib keladi. Shu davrda o'smirning tashqi ko'rinishi, shaxsiyatiga oid bildirilgan arzimagan nojo'ya gap uning uchun jiddiy salbiy kechinmalarga asos bo'lishi mumkin.

Nazorat topshiriklari:

1. Balog'atga erishish, jinsiy etilishdagi va o'sishdagi tezlashish qanday nomlanadi?
A) Adaptatsiya. B) Akomodatsiya. V) Abstaktsiya. G) Amneziya. D) Aktseliratsiya.
2. " Aktseliratsiya odamlarning ovkatlanishi, iste'mol qilinayotgan ozuqalarda darmon - dorilar miqdorining kuchayishi sababli vujudga keladi". Ushbu ta'limot qaysi nazariya oqimiga ta'luqli.
A) Geliogen nazariyasi. B) Urobizatsiya nazariyasi. V) Nutritiv nazariyasi.
G) Nurlanish nazariyasi. D) Ijtimoiy nazariya.
3. Aktseliratsiya haqidagi turli ta'limotlarning mohiyatini ayting, farqlang.
4. Aktseliratsiya nazariyalarini taxlil qilib chiqing, taqqoslang.
5. Aktseliratsiya nazariyalarini umumlashtirib, yozma xulosa chiqaring.

4-savol. Jinsiy balog'atga etish.

Jinsiy balog'atga etish haqida tushuncha. O'smirlik davrida kuzatiladigan xarakterli holatlardan biri jinsiy balog'atga etishdir. Jinsiy balog'atga etish qanday amalga oshadi. Jinsiy bezlar va u bilan bog'liq bo'lgan jinsiy belgilar bola hali ona qornidaligidayoq paydo bo'ladi va bola tug'ilganidan boshlab to o'smirlik davrigacha jinsiy rivojlanishni belgilab beradi. Jinsiy bezlar va ularning vazifalari bolani rivojlanish jarayonining yaxlitligi bilan uzviy bog'liq bo'ladi. Ontogenetik taraqqiyotning ma'lum bir bosqichida jinsiy rivojlanish keskin jadallashadi va fiziologik jinsiy etuklik amalga oshadi. Jinsiy

rivojlanishning tezlashishi va jinsiy balog'atga etish davri jinsiy balog'atga etish davri deb ataladi va u aksariyat hollarda o'smirlik yoshiga to'g'ri keladi. Qiz

bolalarning jinsiy balog'atga etishishi o'g'il bolalarga qaraganda 1—2 yil ilgarilab ketadi. Jinsiy balog'atga etish nisbatan individual xarakterga ega bo'lib, u vaqti va tempiga ko'ra turli bolalarda turlicha kechishi mumkin. Jinsiy balog'atga etish muddati va uning jadalligi turlicha bo'lib, u ko'plab omillarga: salomatlik holati, ovqatlanish xarakteri, iqlim, maishiy va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga bog'liq. Bunda nasliy xususiyatlar ham muhim rol o'ynaydi.

Noqulay maishiy sharoitlar, etarlicha va to'g'ri ovqatlanmaslik, ularda zarur vitaminlarning etishmasligi, og'ir yoki qaytalanuvchan xastaliklar jinsiy balog'atga etish davrini kechiktirib yuborishga olib kelishi mumkin. Odatda katta shaharlarda o'smirlarning jinsiy balog'atga etishishi qishloq joylardagiga qaraganda ertaroq amalga oshadi.

Jinsiy balog'atga etish davrida gipofiz va qalqonsimon bezlar ajratib chiqaradigan gormonlar ta'siri ostida o'smirda bo'yining o'sishi, ikkilamchi jinsiy belgilarning rivojlanishi, ovozning o'zgarishi, muskul kuchlarining ortishi, tananing ayrim qismlarini jun bosishi, ko'krak bezlarining rivojlanishi kabilar kuzatiladi. Jinsiy balog'atga etish bosqichlari. Jinsiy balog'atga etish tekis kechadigan jarayon emas. U ma'lum bir bosqichlarga bo'linadi va ularning har biri ichki sekretsiya bezlarining va butun organizmning o'ziga xos vazifalari bilan xarakterlanadi. Bu bosqichlar birlamchi va ikkilamchi jinsiy belgilar majmui bo'yicha belgilanadi.

4-savol. O'smirlik yoshida shaxsning shakllanishi.

Dars maqsadi:

O'smir shaxsining o'ziga xos jihatlari haqidagi ma'lumotlarni

berish: O'smirlar bilan muomala -munosabatlarning mohiyatini anglashga o'rgatish.

4- savolga oid muammolar

- O'smirni qayta tarbiyalash mumkinmi?
- Tarbiyasi og'ir o'smirni tarbiyalashda qanday ijtimoiy kuchlarni ko'rsatish mumkin?
- Har doim ham o'smir ichki hohish istaklari bilan tashqi talab mos tushadimi?

Identiv o'quv maqsadlari:

1. O'smirlik davrida shakllanadigan ma'naviy ahloqiy sifatlarni sanab boradi, aytadi.
2. O'smir shaxsiga yondashishning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlaydi;
3. O'smir shaxsini tadqiq etgan psixolog -pedagoglarning qarashlarni takkoslaydi.

4- savol bayoni

O'smirlik yoshi dunyoqarash, e'tikod, nutaiy nazar, printsip, o'zligini anglash, baxolash va xokazolar shakllanadigan davr hisoblanadi. kichik maktab yoshidagi bola kattalarning ko'rsatmalari yoki o'zining tasoddifiy, ixtiyorsiz orzu -istaqlari bilan harakat qilsa, O'smir o'z faoliyatini muayyan printsip, e'tikod va shaxsiy nuqtaiy nazari asosida tashkil qila boshlaydi.

O'smir shaxsining tarkib topishida ahloq, o'ziga xos ong alohida ahamiyat kasb etadi. Bunda o'quvchilarning ahloqiy tushunchalarni o'zlashtirish va ularni turmushga tadbik etishi muxim rol o'ynaydi. Umum -insoniy hislatlarni shakllantirish jarayoni o'quvchidagi ishonch haqida, nuqtayi nazarning qarama -qarshiliklariga duch keladi. O'smir shaxsini tarkib topishida uning atrof -muhitga, ijtemoiy hodisalariga, kishilarning munosabatini hisobga olish lozim. Chunki o'smirda yuksak insoniy tuyg'ularning shakllanish sur'ati, barqarorligi ugil bolalar bilan kizlarga birmuncha fikrlanishini ta'kidlaydi.

V.A. Krutetskiy va N.S. Lukinning fikricha, xaqiqiy o'rtoqlik va chinakam do'stlik -mardonovor o'rtoqlik va talabchan do'stlikdir. Bunday o'rtoqlik va do'stlik amaliy yordamni o'rtog'ining xatolarini to'g'ri, samimiy va ochiq tankid qilishni takazo etadi.

O'smirning sinf jamoasi xayotida qatnashish uchun intilish g'oyat katta ahamiyatga ega. Sinf jamoasi a'zolarining o'zaro yordam, birdamlik, hamdardlik, bo'ysunish odati, shaxsiy va ijtimoiy kizikish odatlari, rivojlari.

Nazorat topshiriqlari:

1. Quyida berilgan sifatlardan qaysilari o'smirlik davrida shakllanadi va anglaniladi.

Mexribonlik nuqtai nazar,

Printsiplilik yo'nalish

Dunyoqarash

o'zligini anglash

E'tikod

tartibliylik

Kat'iatlilik

samimiylik, dilkashlik.

2. O'smir shaxsini ragbatlantirish va jazolash usularini aniqlang.

3. O'smir shaxsi xususiyatlarini tadqiq etgan ishlarini taxlil qiling.

4. Kattalik xususiyatlarini tarkib topishi jihatlarini aniqlab, topish jihatlarini aniqlab, yozma bayon qiling.

5. O'smirning aqliy kamoloti.

Dars maqsadi:

O'smir aqliy kamolatini xususiyatlarini ochib berish.

Aqliy kamolot xususiyatlarini tarbiya jarayonida e'tiborga olish.

5- savolga oid muammolar

- O'smir aqliy kamolati xususiyatlari qanday omillarga bog'liq deb o'ylaysiz?
- O'smir intellektini mukammallashtirish mumkinmi?
- O'smir mavhum tarzda ijodiy fikrlash imkoniyatiga egami? Fikringizni asoslang.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. O'smir aqliy kamoloti xususiyatlarini aytib beradi.

2. O'smir aqliy kamolotini to'g'ri rivojlantirish uchun zarur bo'lgan imkoniyatni izohlaydi.

3. O'smir aqliy kamoloti xususiyatlarini tekshirib ko'radi.

4. O'smir tafakkuri xususiyatlarini o'zga yosh davri tafakkuri jihatlar bilan solishtiradi.

5-savol bayoni:

O'smirning jismoniy o'sish va jinsiy etilishi ularning psixikasida keskin o'zgarishlarni vujudga keltiradi. Kichik maktabdagi bolalarda endigina rivojlanish bosqichiga kutarilgan intellekt o'smirlik davrida yanada takominlashadi. Tafakkurning rivojlanishi intellektni qo'shimcha ma'lumotlar bilan boitadi.

Ma'lumki, arifmetikdan algebraga o'tish umumlashtirishning yukori bosqichiga ko'tarilganini bildiradi. Binobarin, mazkur holda mavxumlashgan sonlar qaytadan mavxumlashtiriladi. Umumlashtirilgan narsa, hodisalar qaytadan umumlashtiriladi, natijada "Mavxumni mavxumlash" "umumlashmani umumlashtirish" degan ilmiy tushunchalar vujudga keladi.

O'smir o'quvchilar o'rganayotgan fan asoslari, avvalo ularning mavxum tafakkurini o'stirishga qaratiladi. Uning aqliy faoliyati xususiyatlaridan biri -mavxum tafakkurining rivojlantirishidir.

Maktab ta'lim va mustaqil bilim olish faoliyati ta'siri ostida o'smirda analitik-sintetik faoliyat jadal sur'at bilan rivojlana boshlaydi. Shuning uchun unda sabab va natijani

izohlash o'quvi mustaxkamlanib boradi. O'quvchi materialining muxim belgilarini ajratishga, keng ma'noli umumlashtirishni malga oshirishga harakat qiladi. Ta'lim jarayonida anchagina mavxum tushunchalar, masalan, matematika-nuqta, chizik, tenglik., fizikada-kuch, solishtirma ogirlik, tezlik, amper, volt..., geografiyada -ekvator, kutb, keng lik, uzunlik, zona, plato..., tarixda -qul, davr, shaxsiy mulk, boylik, eksplatatsiya va xokazolar vujudga keladi.

O'smirlik davrida o'quvchilarga analitik -sintetik faoliyat etarlicha rivojlanmagani, fikr yuritish usullari to'liq emasligi uchrab turadi.

Nazorat topshiriqlari:

1. O'smirlik yosh davri tafakkuri xususiyatini ajrating.
 - A). Ko'rgazmali harakat.
 - B). Ko'rgazmali obrazli.
 - V). Mavxum tushunchalar xosil qilish.
 - G). Matematik -ijodiy tafakkur.
 - D). Ixtiyoriy, mantiqiy xulosalar chiqarish.
2. O'smir aqliy kamoloti xususiyatlarini izohlab bering.
3. O'smir aqliy zakovatini to'g'ri rivojlantirish uchun zarur bo'lgan imkoniyatlarni yozma izohlab bering;
4. O'smir tafakkuri xususiyatlarini boshqa yosh davr tafakkuri jihatlariga bilan solishtiradi va xulosa chiqaradi .
5. O'smirlik yosh davri psixologik jihatlariga baxo bering.

Talabalar uchun mustaqil ish topshiriqlari:

1. O'smirlik yosh davri psixologik jihatlarini kuzatib xulosalar yozing.
2. O'smirlik yosh davri shaxsini shakllanishidagi psixologik qonuniyatlarni aniqlab, baxo bering.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. E. Goziev «Umumiy psixologiya» T, 2010 y.
2. M.G. Davletshin "Oila psixologiyasi asoslari" T, 1990y.
3. V. Voxidov "Bolalar pixologiyasi" T, 1980y.
4. D.I. Feldshteyn "Psixologiya sovremennogo podroska" M, 1987g.
5. S. V. Kovalyov "Psixologiya sovremennoy semi" M, 1988g.
6. A.I. Arjanova "Psixologiyadan mustaqil ishlar" T, 1969y.

5-MAVZU: MUHABBAT PSIXOLOGIYASI

Фанни ўқитиш технологияси: Муҳаббат психологияси мавзусидаги машғулотининг технологик харитаси

TG 'r	Bosqichlar va bajariladigan ish mazmuni	Amalga oshiruvchi shaxs, vaqt
1	Tayyorlov bosqichi: Darsning maqsadi: Ta'limiy: Sevgi-muhabbat haqida donishmandlar, mutaxassis olimlarning fikrlari. Sevgi-muhabbat tuyg'ularining turlari to'g'risida tushuncha berish	O'qituvchi

	Tarbiyaviy: Sevgi-muhabbat haqida donishmandlar, mutaxassis olimlarning fikrlari. Sevgi-muhabbat tuyg'ularining turlari haqida tushuncha berish orqali o'quvchilardagi ahloq-odob tarbiyasini shakllantirish Rivojlantiruvchi: Sevgi-muhabbat haqida donishmandlar, mutaxassis olimlarning fikrlari. Sevgi-muhabbat tuyg'ularining turlari to'g'risidagi tasavvurlarini rivojlantirish 1.3. Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar: sevgi, muhabbat, yuksak tuyg'ular, rashk, xasad, xavas, oila. 1.4.Dars shakli: Amaliy mashg'ulot, guruh va mikroguruhlarda. 1.5.Foydalaniladigan metod va usullar: suhbat, ma'ruza-hikoya, baxs, videousul. 1.6. Kerakli jihoz va vositalar: Darslik, darsga oid turli xil ko'rgazmalar, o'quv qo'llanma, kompyuter texnologiyalari, slaydlar, qog'oz varaqlari, markerlar, skotch.	
2	O'quv mashg'ulotni tashkil qilish bosqichi: 2.1. Mavzu e'lon qilinadi. 2.2. Ma'ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.	O'qituvchi, 15 minut
3	Guruhda ishlash bosqichi: 3.1. Talabalarga muammoli savol beradi Mavzuga oid muammolar: -Nima uchun o'smirlik davri «portlash» davri, deb ataladi? -O'smirlarda o'qish faoliyati etaklovchilik rolini yo'qotadi, sababi nimada? -Nima sababdan o'smirlik yosh davrida ota-onaning referentlik darajasi susayadi? Fikringizni asoslang. 3.2. Talabalar fikri eshitiladi, boshqa talabalar baxsga chaqiriladi. 3.3. Umumiy xulosalar chiqariladi va to'g'riligi tekshiriladi. 3.4. Umumiy xulosaga kelinadi.	O'qituvchi-talaba, 40 minut
4	Mustahkamlash va baholash bosqichi: 4.1. Berilgan ma'lumotni talabalar tomonidan o'zlashtirilganini aniqlash uchun quyidagi savollar beriladi: 1. Sevgi-muhabbat haqida donishmandlar, mutaxassis olimlarning qanday fikrlarini bilasiz? 2. Sevgi-muhabbat tuyg'ularining turlarini sanab bering. 4.2. Eng faol talabalar (baholash mezoni asosida) baholanadi.	O'qituvchi, 15 minut
5	O'quv mashg'ulotini yakunlash bosqichi: 5.1. Talabalar bilimi tahlil qilinadi. 5.2. Mustaqil ish topshiriqlari beriladi (30-bet). 5.3. O'qituvchi o'z faoliyatini tahlil qiladi va tegishli o'zgartirishlar kiritadi.	O'qituvchi, 10 minut

Asosiy savollar:

1. Sevgi-muhabbat haqida donishmandlar, mutaxassis olimlarning fikrlari.
2. Muhabbat tuyg'ularining turlari

Yangi mavzuni qisqacha bayoni:

Kishilik jamiyati yuzaga kelibdiki, insonlar orasidagi ijobiy va salbiy munosabatlar barcha kishilarning diqqat markazida muhim masalalardan bo'lib kelgan. Shuning uchun bu masalalar qadim zamonlardan boshlab xalq og'zaki ijodi namunalarida, doston, qo'shiq va erta klarda, donishmandlarning fikr va qarashlari sifatida o'ziga xos ravishda munosabat bildirish va tahlil qilish obekti bo'lib kelgan. Qaysi mutafakkir yoki olim, shoir yoki yozuvchining asarlarini olib ko'rmang, ularning hech qaysisi o'z ijodiy faoliyatida inson hissiyotlarining eng kuchli va sirlisi, serjilo va sehlisi hisoblangan muhabbatni chetlab o'ta olmagan. Insoniyat bor ekan, muhabbat odamni sirli tuyg'ular olamiga etaklagan, uni engib bo'lmas g'ovlardan o'tishga va cho'qqilarni zabt etishga undagan, uni rag'batlantirgan, unga baxtiyor onlarni tuhfa etgan. Hatto o'lim to'shagida yotgan kishiga ham umid bag'ishlab, hayot nash'asini surdirgan, oddiy kunlariga kamalak jilolarini arg'umon etgan, uning atrof-muhitni hamda o'zligini idrok qilishi uchun turtki bo'lgan. Shaxs ruhiyatida hatto o'ziga ham noma'lum bo'lgan qudratni kashf etgan. Ko'hna va hamisha navqiron hisoblangan bu insoniy tuyg'u hammaga barobar aziz va muqaddasdir. Sharqda qadimgi Xitoy ilmiy qarashlarida Konfutsiy ta'limoti, Hindistonda Budda, Islom olamining muqaddas Qur'on va hadislarida insonlar orasida yaxshi insoniy munosabatlarini qaror toptirish lozim ekanligi aytib o'tilgan. Deyarli bir davrda, boshqa-boshqa joyda Hindistonda Budda, Xitoyda Konfutsiy ta'limotlarida bir g'oya, qarash shakllanganini kuzatish mumkin: «O'zingga ravo ko'rmagan narsani boshqalarga ravo ko'rma». Konfutsiy merosida asosan odamlar orasidagi munosabat, insonparvarlik, do'stlik, insonni sevish jihatlariga keng o'rin berilgan: «Odamlarni sevish va iliq munosabatda bo'lish deganda o'zini inkor etish emas, balki boshqa odamlarni ham, o'zini ham bir xil ko'rish kerak» ekanligi talqin etilgan.

Islom olamining muqaddas kitobi Qur'onda insoniy munosabatlarni tushunish uchun insonlar tomonidan faqat yaxshilik, ezgulik, do'stlikni amalga oshirish kerakligi (79-oyat, Niso surasida), insonlar orasida faqat va faqat yaxshi munosabatlar amalga oshirish lozimligi (160-oyatda), bunday munosabatlarni amalga oshirish esa yaxshilik alomati ekanligi 63, 98, 139-oyatlarida bayon etilgan. Hadislarda esa yaxshi insoniy munosabatlarni qay yo'sinda olib borish lozimligi tushuntiriladi: «Oralaringda salom berishni tarqatinglar, bir-birlaringga muhabbatlaring ziyoda bo'ladi» (142-hadis); shuningdek katta yoshdagilarga e'tiborli bo'lish (373-hadis); ilm ahliga e'tiborli bo'lish (141-hadis), ota-onalar va farzandlarga mehrlil bo'lish kabi munosabatlar asosiy mavzu sifatida yoritiladi.

Yaxshi insoniy munosabatlar va u bilan bog'liq axloq, odob, tartib-qoidalar O'rta Osiyo mutafakkirlarining o'rganish, kuzatish va munosabat bildirish masalalaridan bo'lib kelgan. Abu Ali Ibn Sino o'zining «Donishmandnoma» asarida har bir kishi baxtli bo'lishi uchun o'zidagi axloqi, odobi, yurish-turishi va atrofdagilarga munosabatini ijobiy qilishi kerakligini uqtiradi. Abu Ali ibn Sino o'z asarlaridan birida kuchli muhabbatni izohlar ekan, uni kasallik sifatida ta'riflaydi va «davolanish» yo'llarini ko'rsatib o'tadi: muhabbat o'tida qiynalib azob chekayotgan ikki qalbni birlashtirishni maslahat beradi. Shuningdek u yana ma'lum obektiv sabablarga ko'ra, ya'ni dinidagi, salomatligidagi, yoshi va ijtimoiy kelib chiqishidagi va shu kabi tafovutlarga asoslanib qalblarni birlashtirish imkoni bo'lmasa, unda odamning ruhiy xususiyatlariga ko'ra turlicha davo choralarni qo'llashni tavsiya etgan. Masalan, hissiyotni boshidan kechirayotgan odamni sevgilisidan sovitish, hissiyotni

zaiflashtirish, hissiyotni boshqa shaxsga ko'chirish, chalg'itish, organik ehtiyojlarni qondirish orqali muhabbat hislarni susaytirish shular jumlasidandir.

Abu Rayhon Beruniy esa insonning tashqi qiyofasi, uning axloqiy qiyofasi bilan uzviy bog'liqligini, kishidagi olijanoblik va orastalik insonlar bilan muomalasida muhim o'zak ekanligini asoslaydi. Yusuf Xos Hojib insonlar bilan do'st bo'lish uchun asosiy kalit «bu tildir, til tufayli kishi o'z ilmi, aqliga jilo beradi. So'zni o'ylab so'zlash, uning ulug' bo'lishiga olib keladi, yoki o'ylamay so'zlansa, uning qadrini tushiradi» kabi fikrlari orqali insoniy munosabatlarda muomalaga yuqori e'tibor berish kerakligini uqtiradi.

Xoji Ahmad Yassaviy hikmatlarida esa har bir insonning orzusi insonlar bilan yaxshi munosabatda bo'lish, do'st orttirish, sevish va sevilish ekanligi ko'rsatib berilgan. Faylasuf shoir Umar Xayyom ruboiylarda ikki kishi orasidagi munosabatlarda bir-biriga do'stlik, mehr ko'rsatish, e'tibor berish shu insonlarning shaxs sifatida rivojlanishiga katta zamin yaratishi ifodalanadi. Abu Nasr Forobiy «Fozil odamlar shahri» asarida axloq-odobga loyiq inson ikki fazilatiga ega bo'lmog'i lozimligi va bu fazilatlar tarkibida muomala odobi, insonlarning o'zaro bir-biri bilan xush muloqotligi, do'stligi kabilarni kiritadi. Mufakkirning fikricha, insonga uni go'zal amallar qilishi uchun yo'naltiriladigan odat mahsuli bo'lishiga etuk xulq lozim. Xulqning yaxshiligi xatti-harakatlarda me'yor qay darajada saqlanganligi bilan belgilanadi. Odobni esa u badavlatning davlatini bezaydigan va kambag'alning kambag'alligini o'g'iraydigan axloqiy hodisa sifatida ta'riflaydi. Kaykovusning «Qobusnoma» asarida: «Shundoq kishini do'st tutinginki, senga uning suhbatidan rohat etsin. Shunda uni qabul qil, chunki oshiqlik boshqa va do'stlik boshqadir», — deyilgan bo'lsa, «Xotamnoma» asarida esa saxiylik, to'g'rilik, rostgo'ylik, sevgi va sadoqat, odamlar o'rtasidagi do'stlik va muruvvat, tinchlik va farovonlik kabi ezgu g'oyalar tarannum etilgan. Alisher Navoiyning «Mahbub-ul-qulub» asarida kishi xulq-atvorida namoyon bo'ladigan odob va tavoze do'stlik paydo bo'lishida eng asosiy shart sifatida qaraydi: «Tavoze — kishiga xalqning muhabbatini jalb qiladi, odamlarni u bilan do'stlashtiradi. Tavoze — do'stlik gulshanida toza gullar ochadi va gulshanda oshnolik va ulfatchilik bazmiga xilma-xil gullar sochadi». Sharq mufakkirlari asarlarining tahlili shuni ko'rsatadiki, ularning boy va sarmazmun meroslari o'ziga xos entsiklopediya hisoblanadi. Bu merosni biz o'qib, o'rganib shu kunlarda ham uni hayotga tatbiq etish kerakligini tan olamiz. Qadimgi yunon faylasufi Aflotun (Platon) o'z dialoglarida insondagi hislardan bo'lmish sevgi-muhabbatning ma'nosini tushuntirib deydi: «Muhabbat hissi mangu, negaki u na tug'ilganini, na mag'lubiyatini, na ko'payganini, na kamayganini biladi». Aflotun muhabbat haqidagi fikrlarini rivojlantirib, odamlar uning haqiqiy ahamiyatini anglab etmasliklari, «agar ular muhabbatning haqiqiy kuchini va qudratini anglab etganlarida edi, ular uning uchun buyuk haykallar qurib, katta qurbonliklar keltirar edilar...», deydi. Aflotun qarashlariga ko'ra sevgi va muhabbat tuyg'ulari insondagi tana go'zalligini ko'rish bilan cheklanmaydi, buning uchun qalb go'zalligini ham tushunish lozim ekanligi, muhabbat yo'lida o'ziga xos bilimlar va yo'l egallanishi kerakligi uqtiriladi. Deyarli yigirma olti asr avval aytilgan bu fikr va qarashlar bizning davrimizda ham o'z ijtimoiy ahamiyatini, qadrini va qimmatini yo'qotmagandir.

Arastu (Aristotel), qadimgi yunon faylasufi birinchi navbatda muhabbat tuyg'usida oila va jamiyat uchun foyda qidiradi, masalan, oilada muhabbatning maqsadi do'stlik

ekanligini uqtiradi. Arastu fikricha, sevgidagi do'stlik hissiy intilishga nisbatan e'tiborliroqdir, sevgi shu tufayli aksariyat holda do'stlikdan kelib chiqadi. Agar u ko'p holda do'stlikdan kelib chiqsa, demak, do'stlik sevgining maqsadi ekanligi ayon bo'ladi. Qadimgi rim so'z ustasi, faylasufi Mark Tuliy Sitseron esa bu tuyg'uni qandaydir mavhumlik deb qaraydi. Bu insonda telbalik, aqlsizlikni vujudga keltiradi, shuning uchun undan saqlanish lozim ekanligini uqtiradi. Sitseron: «Agar muhabbat tabiiy hissiyot bo'lganida edi, u holda hamma sevardi, doimo sevardi, o'ylamasdan, uyalmasdan, to'yinmasdan sevardi». Yunon axloqparvar faylasufi Plutarx qarashlarida insoniylik va ma'rifat g'oyalari mujassamlashgan. Uning fikrlari asosan oilaviy munosabatlarni barqaror olib borishga, shaxsning o'zini bilib olib boshqalarga munosabat ko'rsatishi kerakligiga qaratilgandir. Uning fikricha, sevish sevilishga nisbatan ancha ma'quldir, chunki, sevish orqali kishi ko'p nuqsonlardan, xatolardan xalos bo'lishi, atrofida qilarni boshqacha tushunishi va boshqacha munosabatda bo'lishga qodir bo'la olishiga kuch topa oladi.

G'arb faylasuf mutafakkirlarining qarashlari va asarlarida, diniy qarashlarda sevgi, do'stlik kabi emotsional munosabatlar va hissiyotlar mavzusi markaziy o'rinni egallagan. Biroq ularda ilgari surilgan ilmiy g'oyalar bu hislarning inson uchun ahamiyati yoki zararini ta'kidlash bilan, shu tushunchalarga ta'rif berish darajasida qolgan.

2. Muhabbat va uning turlari

Shunisi taassuflanarliki, hozirgi kunga qadar muhabbat tushunchasiga yagona ilmiy ta'rif, tavsif berilmagan, bevosita unga bag'ishlangan ilmiy asarlar nihoyatda kam. Kishilar ongida bo'lgani kabi badiiy asarlarda ham muhabbat haqidagi turlicha, ko'pincha bir-biriga zid fikr va ta'riflarni uchratish mumkin. Ba'zi mualliflar esa muhabbat hislarini sof ruhiyat komponenti sifatida bayon etib, undagi fiziologik komponentni inkor etadilar. Fiziologik komponent hayvonlarga xos bo'lgan organik ehtiyojlarni qondirishdan iborat instiktning ifodalanishi sifatida idrok etiladi. Shu sababli ham ular odam hayvoniy hirsdan, jinsiy intilishlardan ozod bo'lishi kerak deb hisoblashadi va muhabbat hislariga beryoqlama yondashishadi. Klassik asarlarda jumladan qadimgi hind traktatida muhabbatga birmuncha to'liq ta'rif beriladi: «Aql mayli hurmatni tug'dirsa, qalb mayli do'stlikni, tana mayli xohishni tug'diradi. Aql, qalb va tana bir bo'lib sevgi muhabbatni tug'diradi». Volter: «Sevgi-muhabbat — bu ham qalb, ham aql va tanaga bir vaqtning o'zida hujum qilinadigan eng kuchli, zavqli his-tuyg'u ulardan biridir», — deb ta'rif beradi. Bu ta'riflarni o'zaro taqqoslash va ruhiy tahlil qilish, sevgi muhabbatda zaruriy ruhiyat komponenti bilan bir paytda fiziologik komponent ham hisoblanadi.

Qadimgi yunonlar sevgi-muhabbatni qanday yo'nalishda ketishiga qarab ikki turga — «eros» va «agape» ga bo'lganlar, vaholanki, ular muhabbatning ikki muhim tomonidir, ya'ni «eros» — muhabbat obektiga ega bo'lishga, uni o'ziniki qilib olishga qaratilgan bo'lsa, «agape» — hissiyotni boshidan kechirayotgan shaxsning hissiyot obektiga o'zini bag'ishlashdir. Ana shu hissiyot har bir odamda uchraydi. Shu hissiyotlarda qaysi biri ustunlik qilishiga qarab, kishidagi muhabbatni, aniqrog'i hissiyotni boshidan kechirayotgan shaxsni va uning muhabbatdagi istiqbolini ham oldindan aytib berish mumkin. Basharti «agape» ustunlik qilsa, hissiyotning umri uzoq bo'lishi va aksincha «eros» ustun bo'lsa, tez orada hissiy qoniqish sodir bo'lib, bunday

odamdagi muhabbat hislarining umri nihoyatda qisqa bo'lishi mumkinligi kuzatiladi. Sevgi-muhabbat tuyg'ularini D.A. Li bir necha turlarga bo'ladi:

1. **EROS** — kuchli sevgi-muhabbat hislari bo'lib, bu hislar asosida yotgan motiv muhabbat obektiga jismoniy ega bo'lish. Bunda jinsiy intilish etakchilik qiladi.
2. **LYUDUS** — sevgi hislarini unchalik chuqur bo'lmagan muhabbat o'yini sifatida idrok qilinadigan, sevgi hislari obekti oson almashishi mumkin bo'lgan turi.
3. **STORGE** — tashqi ko'rinishidan kuchli ifodalanmagan, ammo ishonchli muhabbat — do'stlik turi.
4. **PRAGMA (LQS)** — lyudus va storgelardan iborat doimo ong nazoratida bo'lgan, sevgan shaxsining manfaatlarini ko'zlagan maqsadlari asosida yuzaga kelgan sevgi hislaridir.
5. **MANIYA (EQL)** — eros va lyudusdan iborat bo'lib, sevgan kishi sevgi obektidan tobelligi bilan xarakterlanadi. Ammo eros va lyudusdan bu turning farqi sevgan shaxsda o'ziga ishonch hislari etarli bo'lmaydi.
6. **AGAPE (EQS)** — eros va storgelar yig'indisidan iborat kuchli ifodalanadigan sevgan kishi muhabbat obektiga hamma narsasini va hatto o'zini ham bag'ishlashga tayyor bo'lgan hislar turi va hokazo. Kuzatishlarga ko'ra erkaklarning sevgi muhabbat hislarida ko'proq qismini eros va lyudus, ayollarda esa pragma, storge va maniya turlari tashkil etadi.

O'smir va o'spirin yoshidagi o'g'il va qiz bolalarda ko'proq maniya turi, katta yoshdagilarda esa boshqa turlar kuzatiladi. Bir shaxsning hayotida muhabbatning yuqoridagi bir necha turlari alohida kuzatilishi mumkin. Ba'zilar esa faqat bitta tur uchraydi. Bizning fikrimizcha, muhabbat turlari sevgan va sevilgan kishilarning yoshiga, husniga, ma'lumotiga, madaniy saviyasiga, jamiyatda tutgan mavqeyiga, hayot tarziga, dunyoqarashiga, qaysi muhitda tarbiya ko'rganligiga, xarakteriga, jinsiy hulqiga, qarama-qarshi jins haqidagi tasavvuriga, nerv sistemasiga, milliy psixologik xususiyatlariga bog'liq. Ba'zi yigit va qizlarda sevgi hislari bir turda boshlanib, ma'lum vaqtdan so'ng o'zga turiga o'tishi mumkin. Masalan: «Eros» turida 4 — Oila psixologiyasi boshlanib «agape» ga aylanish yoki «lyudus» tarzida yuzaga kelib, «storge» turiga o'tishi mumkin. Agar muhabbat turiga nazar tashlaydigan bo'lsak, erkin muhabbatning shakllanishi o'rta asrlarga to'g'ri keladi. Xususiy mulkchilikning ravnaqi, antagonistik sinflarning mavjudligi, ayollarning huquqsizligi erkin muhabbatning ravnaq topishiga to'sqinlik qiladi. «Layli va Majnun», «Tohir va Zuhra», «Farhod va Shirin», «Romeo va Juletta» kabilarni erkin muhabbatning yuzaga kelishi va uning taqdiri haqidagi ilk asarlar deb aytish mumkin.

Taraqqiy etgan jamiyatda yangi tartiblarga asosan yuzaga kelgan oila, erkak va ayol o'rtasidagi mavjud tengsizliklarni yo'qotish muhabbatning yuqori darajada ravnaq topishiga zaruriy shart-sharoit yaratadi. Lekin afsuski, ba'zi yoshlar «erkin hayot», «erkin muhabbat» kabi ruhiyat omillarini noto'g'ri tushunib, ma'naviy axloqsizlikka mayl qo'yishyapti, insonlar o'rtasidagi eng nozik bo'lmish jinsiy munosabatlardan esa «boylik orttirish», «go'zal hayot» kechirish manbayi sifatida foydalanishmoqda. Bu axloqiy tubanlik, nosog'lom dunyoqarash oqibatidir. Bu hol ba'zi oilalarda ma'naviy tarbiya masalasi unutilib qo'yilganligining, ayrim ta'lim-tarbiya muassasalari va ularning pedagogik jamoalarining o'z vazifalarini etarli darajada uddalay olmayotganliklari natijasidir.

3. MUHABBAT VA YoSh

Muhabbat ontogenezigiga nazar tashlanganda sevgi hissining ilk kurtaklarini bog'cha yoshidagi bolalarda ham ko'rish va buni har bir tarbiyachidan so'rab, ishonch hosil qilish mumkin. Lekin tabiiyki, bu hali to'laqonli muhabbat bo'la olmaydi. Bolalikdagi sevgi hislarida fiziologik komponent, ya'ni jinsiy intilish deyarli bo'lmaydi. Ulardagi hissiyotning aksariyat qismi ruhiy komponentdan iborat. Maktab yoshidagi o'g'il va qiz bolalar o'rtasidagi muhabbat hislari esa birmuncha farq qiladi. O'spirinlik yoshidagi qiz bolalarda ruhiy komponent jinsiy komponentdan ustunlik qilsa, o'g'il bolalarda hissiyot divergentsiyasi — bo'linishi kuzatiladi. Ya'ni ular muhabbat hislarini bitta qizga nisbatan boshidan kechirsalar, jinsiy intilishni katta yoshli ayolga nisbatan his etadilar, ulardagi hissiyot ikki obektga bo'linadi. Bu faqat o'g'il bolalarga xos bo'lib, qizlarda bunday hol kuzatilmaydi. O'smirlik yoshida o'g'il bolalarda giperseksuallik natijasida ularning hissiyotida jinsiy intilish ustunlik qiladi yoki uning ahamiyati keskin ortadi. Qiz bolalarda esa ruhiy komponentning ustunligi saqlanib turadi. 17—25 yoshlardagi yigit-qizlarda o'z juftini topishga intilish va hirs keskin ortadi. Sevish va sevilishga bo'lgan ehtiyojning ortishi natijasida yoshlar yorini tezroq qidirib topishadi va oila qurishadi, ba'zan bunday yoshlar qisqa vaqt ichida ajralishga ham ulgurishadi. 25 yoshdan keyin qizlarning oila qurish imkoniyatlari ancha kamayib boradi. Unda bo'lg'usi kuyovga (yigitga) nisbatan talabchanlik oshib, tanqidiy qarash kuchayadi. Endi unda hislarga berilish kamayib, uning o'rniga bo'lg'usi yoriga butunlay boshqacha qaray boshlaydi. Bunday ruhiy o'zgarishlar yigitlarda ham kuzatiladi, ammo qizlardan farqli ravishda ularning oila qurish, uylanish imkoniyatlari kamaymaydi, aksincha birmuncha ortadi. Chunki bu yoshda ularning ko'pchiligi oliy o'quv yurtini yoki o'rta-maxsus bilim yurtini bitirib, ma'lum bir ixtisosni egallagan, mehnat faoliyatini boshlagan bo'ladilar. Ya'ni oilani mustaqil tebratish imkoniga ega bo'ladilar. Muhabbat hislari erkak va ayollarda o'ziga xos shahvoniy hirs uyg'otadi. Erkak kishida deyarli doimo fiziologik komponent ustunlik qiladi. Jinsiy intilish, jinsiy hayot ular hissiyotida nihoyatda muhim o'rin egallaydi. Yigit sevgan qizininig tashqi ko'rinishiga ko'proq e'tibor beradi. Yuqorida sanab o'tilgan xususiyatlarga qizlar ham befarq qarashmaydi. Bu xususiyatlarning yigit tomonidan idrok etilishi ayol uchun katta ahamiyatga ega. Ammo shu bilan birga ayollarning erkaklardan farq qiluvchi tomonlaridan biri shundaki, ular ko'proq yigitning bo'y-bastiga, xulqiga, muomalasiga e'tibor beradilar. Erkaklarda jinsiy (fiziologik) intilish ustunlik qilgani uchun ularda hissiy qoniqish tezroq yuzaga kelsa kerak, deb taxmin qilinadi. Ayollarda esa aksincha, ruhiy intilish etakchi bo'lgani uchun ularning muhabbat hislari erkaklarnikidek tez orada so'nmaydi va nisbatan uzoq davom etadi. Ammo so'nggi yillarda ayollar hissiyotida, jumladan, muhabbatda ham jinsiy hayotning va uning asosi hisoblangan jinsiy intilishning ahamiyati keskin oshib borayotganligini ko'rish mumkin. 13—14 yoshli o'g'il bolalarning 40%i, qizlarning 26%i ilk sevgi hislarini boshidan kechirayotgan yoki kechirgan bo'ladilar. Bu hol 15—16 yoshli o'g'il bolalarda — 17%, qizlarda 30%, 17—24 yoshli yigitlarda — 10%, qizlarda — 9%ni tashkil qiladi. A.R.Lemexova (1973) qizlar va yigitlar orasidagi o'zaro munosabatlarni o'rganib, uni uch turga bo'ladi.

1. Uyg'un tur — bunda qiz va o'g'il bolalarda axloqiy tushunchalar shakllangan, hissiyot madaniyati rivojlangan bo'lib, ular muhabbatga, qarama-qarshi jinsga, oilaviy hayotga birmuncha aniq qarashadi.

2. Oilaviy romantik tur — bunda muhabbat, jinslar orasidagi munosabatlar hayotdan yulingan holda, nihoyatda ideallashtirilib olingan bo'lib, hayotdagi mavjud

borliq bilan to'qnashganda esa barcha tasavvurlari parchalanib, ruhan tushkunlikka uchraydi.

3. Ma'naviy kambag'al tur — bunda yoshlar muhabbatni noto'g'ri tushunadilar. Muhabbatda ma'naviy yaqinlikni, ruhiy omilning ahamiyatini ko'ra bilmaydilar. Muhabbatda asosiy rolni jinsiy yaqinlik o'ynaydi, deb biladilar. Bunday toifadagi yoshlar ko'p hollarda jinsiy hayotni erta boshlaydilar. O'g'il va qiz bolalarning turli yosh bosqichlaridagi o'zaro munosabatlarni o'sib rivojlanishiga nazar tashlaydigan bo'lsak, quyidagicha yaqqol ifodalangan manzarani ko'rishimiz mumkin. Bog'cha yoshidagi qizlar o'g'il bolalar bilan birga o'ynash jarayonida juda yaqin muomalada bo'ladilar, bir-birlari bilan do'stlashadilar. Hatto ba'zan bolalikning ilk sevgi hislarini ham boshlaridan kechirishadi. Bu albatta, ularning kattalarga havas qilishi, ularga taqlidi oqibatida kelib chiqadi. Boshlang'ich sinflardan o'smirlik yoshigacha o'g'il bolalar ko'pincha o'g'il bolalar bilan, qiz bolalar esa qiz bolalar bilan yaqin munosabatda bo'lishi tufayli jinslarning bir-birlaridan uzoqlashishi kuzatiladi. O'smirlik yoshidan boshlab ular orasida yaqinlashish mayli paydo bo'la boshlaydi. O'smirlikning birinchi davrida bolalar o'zaro biror narsadan qo'rqqan tengdoshiga «qiz bolamisan,

Muhokama uchun savollar:

3. Sevgi-muhabbat haqida donishmandlar, mutaxassis olimlarning qanday fikrlarini bilasiz?

4. Sevgi-muhabbat tuyg'ularining turlarini sanab bering.

Uyga vazifa berish: «Sevgi-muhabbat haqida donishmandlar, mutaxassis olimlarning fikrlari. Sevgi-muhabbat tuyg'ularining turlari» mavzusi yuzasidan turli xil ko'rgazmali qurollar tayyorlash va mavzunm takrorlash orqali mustahkamlash.

6-MAVZU: NIKOH OLDI OMILLARI XUSUSIYATLARI VA ULARNING NIKOH MUSTAHKAMLIGIGA TA'SIRI

Фанни ўқитиш технологияси: Никох олди омиллари хусусиятлари ва уларнинг никох мустаҳкамлигига таъсири мавзусидаги машғулотининг технологик харитаси

TG 'r	Bosqichlar va bajariladigan ish mazmuni	Amalga oshiruvchi shaxs, vaqt
1	Tayyorlov bosqichi: Darsning maqsadi: Ta'limiy: Yoshlarga nikoh oldi omillari xususiyatlari va ularning nikoh mustahkamligiga ta'siri to'g'risida tushuncha berish Tarbiyaviy: Nikoh oldi omillari xususiyatlari va ularning nikoh mustahkamligiga ta'sirini tushuntirish orqali ularda mustahkam oila egalari xususiyatlarini tarbiyalash. Rivojlantiruvchi: nikoh oldi omillari xususiyatlari va ularning nikoh mustahkamligiga ta'siri to'g'risidagi tasavvurlarini rivojlantirish Darsning turi: Seminar mashg'uloti.	O'qituvchi

	Dars jixosi:Darslik, darsga oid turli xil ko'rgazmalar, jadvallar, bukletlar, tarqatma materiallar va hokazo. Darsning bog'lanishi: Pedagogika, psixologiya, oilashunoslik, tarix Darsning borishi: Salomlashish, xona tozaligi tekshirish, davomatni aniqlash, oila psixologiyasi to'g'risidagi bilimlarni mustahkamlash, yangi mazuni bayoni, uyga vazifa berish. 1.3. Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar: xavas, oila, qiziqish, makon, er-xotin, omillar. 1.4.Dars shakli: Amaliy mashg'ulot, guruh va mikroguruhlarda. 1.5.Foydalaniladigan metod va usullar: suhbat, ma'ruza-hikoya, baxs, videousul. 1.6. Kerakli jihoz va vositalar: Darslik, darsga oid turli xil ko'rgazmalar, o'quv qo'llanma, kompyuter texnologiyalari, slaydlar, qog'oz varaqlari, markerlar, skotch.	
2	O'quv mashg'ulotni tashkil qilish bosqichi: 2.1. Mavzu e'lon qilinadi. 2.2. Ma'ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.	O'qituvchi, 15 minut
3	Guruhda ishlash bosqichi: 3.1. Talabalarga muammoli savol beradi Mavzuga oid muammolar: -Nima uchun o'smirlik davri «portlash» davri, deb ataladi? -O'smirlarda o'qish faoliyati etaklovchilik rolini yo'qotadi, sababi nimada? -Nima sababdan o'smirlik yosh davrida ota-onaning referentlik darajasi susayadi? Fikringizni asoslang. 3.2. Talabalar fikri eshitiladi, boshqa talabalar baxsga chaqiriladi. 3.3. Umumiy xulosalar chiqariladi va to'g'riligi tekshiriladi. 3.4. Umumiy xulosaga kelinadi.	O'qituvchi-talaba, 40 minut
4	Mustahkamlash va baholash bosqichi: 4.1. Berilgan ma'lumotni talabalar tomonidan o'zlashtirilganini aniqlash uchun quyidagi savollar beriladi: 1. Nikoh oldi omillari deyilganda nimani tushunasiz? 2. Nikohga, oilaviy hayotga etuklik nima? Uni qanday jihatlari farqlanadi? 3. Nikoh yoshi nima? U qanday belgilanadi? 4. Nikoh motivlari nima? Uning qanday turlari farqlanadi? 5. Nikohgacha tanishish shartlari va muddatining nikoh mustahkamligiga qanday ta'siri bor? 6. Bo'lajak er-xotinning tanishish shartlari va ularning nikoh mustahkamligidagi ahamiyati nimalardan iborat? 7. Yoshlarning oilaviy hayot haqidagi tasavvurlari nikoh mustahkamligiga qanday ta'sir qiladi? 4.2. Eng faol talabalar (baholash mezonini asosida) baholanadi.	O'qituvchi, 15 minut

5	O'quv mashg'ulotini yakunlash bosqichi: 5.1. Talabalar bilimi tahlil qilinadi. 5.2. Mustaqil ish topshiriqlari beriladi (30-bet). 5.3. O'qituvchi o'z faoliyatini tahlil qiladi va tegishli o'zgartirishlar kiritadi.	O'qituvchi, 10 minut
---	--	---------------------------------

Asosiy savollar:

1. Nikohga etuklik xususiyatlari
2. Nikoh yoshi xususiyatlari
3. Nikoh qurish motivlari xususiyatlari
4. Nikohgacha tanishish shartlari va muddatlari
5. Bo'lajak er-xotinlarning tanishish shartlari
6. Oilaviy hayot haqidagi tasavvurlar

Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar: xavas, oila, qiziqish, makon, er-xotin, omillar.

1-savol. Nikohga etuklik xususiyatlari

Oila deb atalmish muqaddas makon, «oila qasri» ning mustahkamligi shu qasrning poydevori bo'lmish nikoh oldi omillari xususiyatlariga, ularning qay darajada to'g'ri va mustahkam qo'yilishiga bog'liq. Agar shu poydevor etuk, mustahkam bo'lsa, uning ustida qurilgan imorat ham ko'rkam, yorug', unda istiqomat qiluvchilarga qulaylik, xotirjamlik, tinchlik, huzur-halovat bag'ishlaydigan bo'ladi. Hech bir devor yoki uy poydevorsiz bo'lmaganidek, Sizning qurajak oilangizning ham o'ziga xos poydevorlari bor. Ular shu oilaning yuzaga kelishiga, qurilishiga asos bo'lgan nikoh oldi omillaridir. Agar shu nikoh oldi omillarining oilani yuzaga kelishiga ta'siri noo'rin bo'lsa, u shoshilinch, bo'sh, qiyshiq qurilsa, uning ustiga o'rnatilgan oila imoratining devori ham qiyshiq va omonat bo'lib boraveradi va u shu imoratning bir kuni kelib qulashi, buzilib ketishi xavfini tug'diradi. Bunday poydevor ustiga qurilgan imorat qulab tushmagani, buzilib ketmagani taqdirda ham unda istiqomat qiluvchilarga xotirjamlik, tinchlik, quvonch baxsh eta olmaydi. Ular doimo qandaydir bir xavotirda, hadikda, noqulaylikda, xijolatda yashashlariga to'g'ri keladi. Xo'sh, shu poydevorlar ya'ni nikoh oldi omillari nimalardan iborat? Gap nikoh oldi omillari haqida borar ekan, shuni ta'kidlab o'tish joizki, nikoh oldi omillari u yoki bu nikohning yuzaga kelishiga asos bo'lgan ko'plab ijtimoiy, iqtisodiy, biologik, fiziologik, ma'naviy, axloqiy va bugungi kunlarimiz uchun eng muhim bo'lmish psixologik omillarni o'zida mujassamlashtirgan, ko'p qirrali omillar kompleksidan iborat bo'lib, oila qurayotgan yoshlarning, shu o'zlari qurayotgan oilaviy hayotlariga qay darajada «yetilgan»liklarini belgilab beradi. Bu erda eng muhimi shu yoshlarning oilaviy hayotga, nikoh talablariga qay darajada javob bera olishligi nazarda tutiladi. Nikohga etuklik tushunchasi ham o'z navbatida o'ta murakkab va nisbiy tushunchadir. Chunki odam doimo rivojlanib, takomillashib boruvchi, kasb-hunar faoliyatida yoki ma'naviy va axloqiy rivojlanishida muntazam yangidan yangi cho'qqilarga erishib boruvchi mavjudotdir. Agar odamni u yoki bu faoliyatga «to'la etukligi» haqida gapiradigan bo'linsa, demak bu uning ma'lum bir chegaraga erishgani va undan ortiq rivojlanish mumkin emasligini bildiradi. Shuning uchun ham odamning nikohga yoki biron-bir faoliyatga etukligi haqida gapirilganda «etuklik» tushunchasi tom ma'noda o'rinli bo'la olmaydi. Shuning uchun ham odamning «etukligi», ayniqsa nikohga, oilaviy hayotga «etukligi» haqida gapirilganda bu tushunchadan ma'lum bir

umumqabul qilingan standart, o'rtacha me'yor, ma'lum bir shartli «o'lchov birligi», ko'rsatkichlar va shu kabilar sifatidagina foydalaniladi. Masalan, barcha o'quv yurtlari (maktab, litsey, kollej, institutlar) uchun bitirish imtihonlari (davlat imtihonlari tizimi, diplom ishlari himoyasi tizimlari kabilar) mavjud bo'ladi va ular yordamida bitiruvchilar tomonidan o'zlashtirilgan o'rtacha bilimlar va malaka yig'indisini aniqlash mumkin bo'ladi. Bu esa ularga keyinchalik yana o'qishni davom ettirish yoki ma'lum bir mutaxassislik bo'yicha ishlashi mumkinligi haqida ma'lum bir huquq beradi. Shu nuqtayi nazardan olinganda

Nikoh oldi omillari:

1. Oilaviy hayotga etukligi.
2. Oila qurish motivlari.
3. Nikohgacha tanishish muddati.
4. Nikoh qurish yoshi.
5. Nikoh qurish shartlari.
6. Oilaviy hayot haqidagi tasavvurlari.

«etuklik» — rivojlanishning ma'lum bir bosqichi, fazasi, chegarasiga yetilganlikning sifatiiy va miqdoriy xarakteristikasini ma'lum bir aniqlikda belgilab beruvchi ko'rsatkich bo'lib xizmat qiladi. Odamning nikohga, oilaviy hayotga etukligi masalasi esa o'ta murakkab biron-bir qat'iy me'yor bilan o'lchab bo'linmaydigan individual xarakterga ega bo'lgan ko'rsatkichdir. Shu keltirib o'tilganlarning o'ziyiq nikoh oldi omillari qay darajada murakkab xarakterga ega bo'lgan muammolardan ekanligini ko'rsatib turibdi. Hozirgi zamon oilasining ijtimoiy psixologik muammolarini yoritishga bag'ishlangan psixologik adabiyotlarda nikoh oldi omillarining turlicha shakllari, ko'rinishlari farqlanadi. Quyida Sizning e'tiboringizga ularning ayrimlari haqidagi ma'lumotlarni havola etamiz.

Nikoh oldi omillari qatoriga shu oila qurayotgan yoshlarning: oilaviy hayotga etukligi; ularning oila qurish motivlari; ularning oila qurishgunlariga qadar bir-birlarini tanishlik muddati (qancha vaqt bir-birini tanishligi) shartlari va sharoitlari; ularni o'zlarining bo'lg'usi oilaviy hayotlari haqidagi tasavvurlari kabilarni kiritish mumkin. Albatta, bu omillarning har biri turli yoshlarda turlicha xarakterda bo'lishi mumkin, shu bilan birga ularning har biri o'z navbatida yana bir necha turlarga farqlanadi. Masalan, nikohga etuklik deyilganda oila quruvchi yoshlarning: jismoniy (fiziologik), jinsiy, huquqiy, iqtisodiy, ma'naviy-axloqiy, psixologik kabi etuklik jihatlarini farqlash mumkin. Bularning orasida huquqiy, jinsiy etuklik ko'rsatkichlari etarlicha aniq alomatlariga, belgilarga ega bo'lgan va bular haqida tegishli huquqiy, tibbiy, psixologik adabiyotlarda ko'plab ma'lumotlar berilgan jihatlar bo'lsa, iqtisodiy, ma'naviy-axloqiy, psixologik jihatlar biroz murakkabroq, qat'iy bir ko'rsatkich, chegaraga ega emasligi bilan xarakterlanadi. Jinsiy yetilish qat'iy jinsiy ehtiyojlarning shakllanishiga olib keladi. Bu davrga kelib bolalarda ikkilamchi jinsiy alomatlar namoyon bo'la boshlaydi. Jinsiy sekretsiya bezlarining faolligi ortadi. Qiz bolalarda oylik sikllari (menstruatsiya), o'g'il bolalarda pollyutsiyalar ro'y bera boshlaydi. Boshqacha qilib aytganda, ularda pubertat davr boshlanadi. (Bu davr haqida va uning xususiyatlari haqida 4-mavzuda batafsil ma'lumotlar berilgan). Demak bu davrga kelib bolalarning moddiy va ma'naviy qiziqishlarining o'sib borishi bilan bir qatorda jinsiy ehtiyojlar shaxs faolligining kuchli manbalaridan hisoblanib, u turli psixologik va ijtimoiy shakllarda namoyon bo'la boshlaydi. Jinsiy maylning, jinsiy ehtiyojning yuzaga kelishi odamni biologik rivojlana

boshlashining o'ziga xos bosqichidir. Ular bola ruhiyatining rivojlanishiga, uni shaxsining shakllanishiga, hayot faoliyatining boshqa jihatlariga katta ta'sir ko'rsatadi. Jinsiy hayotning ko'plab muammolarini nafaqat yoshlarga, balki uzoq vaqt oila qurgan, farzandli bo'lgan katta yoshlilarga ham tushuntirib o'tish lozim bo'ladi, chunki ularda ham shu asosda ko'plab jiddiy nizolar yuzaga kelishi mumkin. Jinsiy munosabatlar masalasi o'ta nozik masaladir, bu borada ko'pincha «yolg'on, bachkanalarcha uyatchanlik»ka duch kelinadi. Ba'zi bir ota-onalar va o'qituvchilar hatto maorif rahbarlari ham maktabda jinsiy tarbiya berish masalasiga e'tiroz bildiradilar va «Jinsiy tarbiya, jins masalasiga oid barcha zarur ma'lumotlar biologiya kurslarida berilgan, buning ustiga «ota-bobolarimiz bunday jinsiy savodxonliksiz ham binoyidek yashaganlar», — qabilida mulohaza yuritadilar. Albatta, bunday nuqtayi nazar o'ta qoloq, bugungi kun nikoh-oila munosabatlari talablarini, hozirgi zamon oilasi vazifalarini hisobga olmay chiqarilgan xulosalardir. Aynan shunaqa yo'llar bilan yoshlarga jinsiy tarbiyadek o'ta nozik va zarur masalalar yuzasidan beradigan har qanday sanitar-gigiyenik oqartuv ma'lumotlarning ahamiyati butunlay kamsitib kelinmoqda. Bu esa millionlab o'smirlarning jinsiy balog'atga yetishish vaqtida g'aflatda qolishlariga va buning oqibatida ayrim hollarda hayotda tuzatib bo'lmaydigan xatolarga yo'l qo'yishiga olib kelishiga sabab bo'lmoqda. Hech nima bilan asoslanmaydigan xavotir, hadik, gohida esa haqiqiy vahima zaminida o'smir xulqida turli xil og'ishlar, nerv-fiziologik buzilishlar yuzaga kelishi mumkin. Bularning barchasi sanitar-gigiyenik tarbiyaning yaxshi yo'lga qo'yilmaganligi va jinsiy tarbiyani berilmaganligining natijasidir. Bu masala ayniqsa bizning etnosimizda o'ta jiddiy mohiyat kasb etadigan masaladir.

Jinsiy tarbiya masalasiga ko'pincha yo alohida e'tibor talab qilinmaydigan va hech qanday qiyinchilikni yuzaga keltirmaydigan, har bir yosh guruhi uchun osongina o'zlashtirish mumkin bo'lgan, yoki o'ta shaxsiy, intim, ko'pchilik orasida, ayniqsa bolalar orasida muhokama qilib bo'lmaydigan masala tarzida qaraladi. Shu kabi mulohazalar qator mamlakatlarda, ayniqsa sobiq ittifoqda jinsiy tarbiyaga oid materiallarni, bunga taalluqli tadbirlarni maktab dasturidan chiqarib tashlanishiga asos bo'lgan. Bu o'rinda jinsiy tarbiyani, organizmning faoliyati haqidagi bugungi kunda har bir odam o'zlashtirishi, bilishi zarur bo'lgan sanitar-gigiyenik, psixogigiyenik ma'lumotlar bilan uzviy bog'liq tarzda qaralishi maqsadga muvofiqdir. Oilaviy hayotda esa jinsiy hayot psixologiyasi haqidagi bilimlarga ega bo'lish o'ta muhim ahamiyatga ega bo'lgan masaladir. Turli mutaxassislar tomonidan berilgan ma'lumotlarni kompleks tahlil qilgan holda aytish mumkinki, har bir to'rtinchi ajralishgan er-xotinlarda (ajralishlarning 29%ida) jinsiy mutanosiblikning u yoki bu tarzda buzilishi (er-xotinning jinsiy nomutanosibligi) sabab bo'lmoqda. Albatta, o'zaro sevgi, ishonch va hurmat hislari, qiziqishlar va niyatlarning umumiyligi hislari qisqa vaqt oralig'ida yuzaga kelgan va shunga ko'ra shoshilinch oila qurgan juftlarga jinsiy hayot psixologiyasi borasidagi bilimlar o'z-o'zidan yordam bera olmasligi mumkin. Bunday tezlikda, qisqa vaqtda (sovchilar, qarindoshlar orqali bir-ikki haftadayoq) yuzaga kelgan oilalar miqdori, ayniqsa, so'nggi yillarda bizning millat vakillari o'rtasida ortib bormoqda. Yoshlarning bir-birlariga nisbatan bo'lgan yoqtirishi va ijobiy emotsional hislari kompleksiz bu bilimlarning samarasi past bo'ladi. Ular faqat er-xotinlar birbirlarini yoqtirganlari, bir-birlari uchun jozibali bo'lgan holatlardagina, er-xotinlarining intim hayotini muvofiqlashtiradi. Boshqa tomondan nikohdagi jinsiy hayot psixogigienasi

muammolaridan qandaydir «bo'lmag'ur, uyat narsa» sifatida voz kechish ham kerak emas. Chunki, ko'pchilik hollarda jinsiy hayot psixogigiyenasi sohasidagi ilmiy bilimlar yosh er-xotinlar ga yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan ayanchli xatolardan qutulishga va shu bilan o'z nikohlarini saqlab qolishlariga yordam berishi mumkin. Shunday qilib, jinsiy etuklik odam anatomiyasi va fiziologiyasi nuqtayi nazaridan etarlicha aniq va ravshan bo'lgan hodisadir. Biroq uning psixologik, axloqiy jihatlari o'ta murakkab. Shuning uchun ham odamning nikohga jinsiy etukligi deyilganda uning fiziologik nuqtayi nazardangina etilishini nazarda tutish jinsiy etuklikning to'liq mohiyatini bildirmaydi, bundan tashqari odam jinsiy hayot psixogigiyenasi borasida ham zarur ilmiy psixologik bilimlarga, to'g'ri tasavvurlarga ham ega bo'lmog'i zarur. Bu esa shubhasiz alohida e'tibor, maxsus tayyorgarlik, o'qitishni talab qiladigan jarayondir. Yoshlarni nikohga jinsiy etuklik masalasidan tashqari yuqorida keltirib o'tilganidek yana bir nechta ijtimoiy etuklik turlarini farqlash mumkin. Bular: jinsiy, fuqarolik, kasb-hunar, ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy, axloqiy va psixologik etukliklardir. Bularning orasida yoshlarning jinsiy (fiziologik) etukligi boshqalariga qaraganda ancha erta amalga oshadi, quyida bu masalalarga bog'liq ravishda yana qanday muammolar majmuining yuzaga kelishi mumkinligi haqida to'xtalib o'tamiz. Fuqarolik, huquqiy etuklik — bu odamning huquqiy jihatdan balog'atga yetish yoshi bilan, u huquqiy jihatdan oila qurish, farzand ko'rish huquqiga ega bo'lgan shaxs bo'lib hisoblanishi bilan belgilanadi. Bizning mamlakatimizda bu 18 yosh deb ko'rsatilgan. Bu vaqtda u Konstitutsiyada belgilangan barcha huquq va majburiyatlardan foydalana oladigan bo'ladi. 18 yoshni shaxsning huquqiy **etuklik yoshi** deb hisoblash mumkin.

Kasb-hunar etukligi — bu ham ancha murakkab tushunchadir. Uning murakkabligi shundaki, bir tomondan u qandaydir bilim yurtini, o'quv kurslarini bitirish, ya'ni ma'lum bir ish turini bajarish uchun zarur bo'lgan maxsus bilimlarga ega bo'lish bilan belgilanadi. Biroq odam u yoki bu bilim yurtini (kollej, litsey, texnikum, institutni) bitirganidan keyin o'zi tanlagan kasbi bo'yicha bir necha yil ishlab ko'rishi kerak bo'ladi va shundan keyingina uning kasb-hunar etukligi haqida gapirish mumkin. Shu bilan birga ba'zi bir kasblar bo'yicha 19—20 yoshlardayoq kasb-hunar etukligiga erishish mumkin bo'lsa, boshqalarda masalan xirurg-vrachlikda kechroq 29—30 yoshga etganda bunga erishish mumkin. Shaxsni etukligining yana bir jihati ijtimoiy-iqtisodiy etuklikdir. Bunda odamning o'zini va o'z oilasini moddiy jihatdan mustaqil ta'minlay ola bilishligi nazarda tutiladi. Yoshlarni oila qurishlarida, ularning iqtisodiy mustaqilligi alohida ahamiyatga ega. Bu o'rinda ham turlicha yosh chegaralari mavjud, yoshlarning ayrimlari 18—19 yoshidayoq ota-onasi oilasidan iqtisodiy mustaqillikka erishishi mumkin, boshqalari esa 25—30 yoshlarida ham ota-onalarining moddiy yordamidan foydalanadilar. Bu etuklik jihatlari orasida shaxsning ma'naviy va axloqiy etukligi haqida gapirish eng murakkabidir. Chunki bu jihat haqida aniq bir mezon va tavsif hozircha ishlab chiqilmagan. Shunday qilib, «etuklik» tushunchasi o'zicha ko'plab jihatlarni mujassamlashtiradi. Shuni aytib o'tish joizki «etuklik» tushunchasi, albatta ma'lum bir hayotiy tajriba bilan, ya'ni «hayotiy bilimlar» bilan uzviy bog'liqdir. «Hayotiy bilimlarni o'zlashtirish», «Hayot universitetlaridan» o'tishning ham o'ziga xos individual xususiyatlari mavjud. Kimdir 20 yoshidayoq «hayotni yaxshi bilib oladi», kimdir 30 yoshida ham bolaligicha qolaveradi. Bunga mavjud ijtimoiy sharoit, jamoatchilik va ijtimoiy tartibning ta'siri katta. Ma'lumki oldingi vaqtlarda, ayniqsa urush yillari bolalar kattalar ham hamma vaqt uddalay olavermagan hayotiy

qiyinchiliklarni boshidan kechirganlar. U vaqtlarda 12—14 yoshdanoq bolalar onalariga oilani ta'minlashda yordam berganlar. Shuningdek shahar va qishloq joylarda istiqomat qiladigan, kam farzandli va ko'p farzandli oilalarda, nuklear yoki ko'p tabaqali oilalarda o'sayotgan bolalarning ham oilani moddiy, ijtimoiy ta'minotiga hissa qo'shish, bu ishlar bilan shug'ullanish muddatlari va miqdori turlichadir. Hayotni bilish, hayotiy tajribalar turli individlarda turlicha jadallikda amalga oshishi mumkin va bu o'rinda qandaydir bir yosh, vaqt oralig'ini ko'rsatishi mutlaqo mumkin emas. Buning ustiga hayotni, bizni o'rab turgan atrof olamni bilish o'z navbatida cheksizdir. Shunga qaramay ijtimoiy va iqtisodiy etuklikning ma'lum bir minimum chegaralarini belgilab olish mumkin, ya'ni shunday hayotiy tajriba, bilimlar «minimumi» mavjudki, ularsiz biron-bir yoshni, yigit-qizni tom ma'noda etuk deb hisoblab bo'lmaydi.

Mana yuqorida keltirib o'tilganlarning o'ziyoq «etuklik» tushunchasi naqadar keng tushuncha ekanligini ko'rsatib turibdi. Shunga qaramay biz undan foydalanishga majburmiz. Chunki u nikohning mustahkamligini belgilab beruvchi muhim shart-sharoitlarni, vaziyatlarni o'zida mujassamlashtiradi. Gap shaxsning psixologik etukligi haqida borgudek bo'lsa, bunda dastavval uning turli hayotiy vaziyatlar va sharoitlarni hushyor baholay olishi nazarda tutiladi. Bu hushyorlik amaliylik, voqelikni to'g'ri baholay olish shaxsda o'zining yutuq va kamchiliklarini, bilim, malaka va qobiliyatlarini etarlicha ob'ektiv baholay olishda ham namoyon bo'lishi kerak. Afsuski, ko'pincha yoshlar o'z qobiliyatlarini orttirib baholab, o'z oldilariga erishib bo'lmaydigan maqsadlarni qo'yib olishi hollariga duch kelinadi. Ayniqsa, oilaviy hayotni tasavvur qilish, unda o'z o'rnini baholash masalasida yoshlarimiz ko'proq xatoga, o'zlarini orttirib baholashga, oilaviy hayotdan mumkin bo'lganidan ko'proq narsani kutish hollari ko'proq kuzatiladi. Natijada muvaffaqiyatsizliklar, pushaymon bo'lishlar, asab buzilishlar yuzaga keladi. Psixologik etuk shaxs esa aksincha, o'z oldiga erishishi muqarrar bo'lgan, bunga imkoniyatlari etarli bo'lgan maqsadlarni qo'yadi, o'z hayot yo'lini va unga erishish vositalari va usullarini to'g'ri belgilaydi. Bunday shaxs o'z hissiyoti, kechinmalarini etarlicha yaxshi nazorat qila bilishligi, ya'ni ichki intizomining yuqori rivojlanganligi bilan xarakterlanib turadi. Psixologik etuklik boshqa odamlarning xohish, istaklari, kechinmalarini tushunish bilan ma'lum darajada bog'liq. Bu o'z navbatida muloqotning, hamkorlikning yaxshi yo'lga qo'yilishiga, oilada, turli guruhlarda gormonik munosabatlarning o'rganilishiga imkon beradi. Turli yoshdagi, mansab, lavozim, toifadagi odamlar bilan, qiziqishi, odati, ta'bi, turmush tarzi mutlaqo boshqacha bo'lgan odamlar bilan o'rinli munosabatda bo'la olish — shaxsning psixologik etukligining asosiy xususiyatlaridan biridir. Yoshlar oila qurayotganlarida bu xususiyatlar hal qiluvchi bo'lib hisoblanadi. Albatta, bunday qobiliyatlar bir kunda shakllanmaydi. Ular oldingi hayoti davomida unga berilgan tarbiya ta'sirida asta-sekinlik bilan shakllanadi.

Psixologik etuklik, shaxs xulqini turli yashash sharoitlariga moslashuvchanligida ifodalanadi. Psixologik etuklik shaxsning boshqa odamlarga nisbatan bo'lgan ijobiy munosabatlari: hamdardlik, hamfikrlik, g'am-tashvishga sherik bo'la olish, o'zaro yordam kabilar tarzida namoyon bo'la oladigan ma'naviy sifatlarning tarkibiy jihatlarini o'zida birlashtiradi. Psixologik etuklikning muhim mezonlaridan biri shaxsda oilaviy muammolarni adolatli hal etishga xizmat qiluvchi o'z mustaqil fikri, qarashi, pozitsiyasi bo'lishi, zarur bo'lganda oila manfaatida o'z qarashlarini ota-onalari oldida himoya qila olishidir.

Nikoh oldi omillari orasida eng xarakterlilaridan yana biri oila qurayotgan yoshlarning yosh xususiyatlaridir. Chunki bu ko'rsatkichlar ham nikoh mustahkamligida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Quyida shular haqida to'xtalib o'tamiz.

2. NIKOH YoShI XUSUSIYaTLARI

Demografik nuqtayi nazardan olinganda, oila qurish ma'lum bir kishilarning emas, balki butun bir avlodning oila qurishi nazarda tutiladi. Bu o'rinda to'liq ishonch bilan aytish mumkinki, avlod yosh jihatdan qanchalik katta bo'lsa (uning yoshi qanchalik yuqori bo'lsa), u biz ko'rib chiqayotgan jihatlarning har biri bo'yicha ko'proq etuk bo'ladi. 20—24 yoshdagi yosh guruhini o'ziga birlashtirgan yosh guruhi, 20 yoshdan kichik bo'lgan avlodga qaraganda ko'proq hayotiy tajribaga ega bo'ladi. Birinchi avlod vakillarida ijtimoiy-iqtisodiy etuklik darajasi yuqoriroq bo'ladi, chunki aynan shu yoshda ko'pchilik yoshlar o'rta yoki oliy o'quv yurtlarini tamomlagan, u yoki bu kasb-hunarni egallagan bo'ladilar. 25—29 yoshlarda esa 20—24 yoshdagilarga qaraganda, ijtimoiy-iqtisodiy va kasb-hunar etukligi bo'yicha yanada yuqoriroq darajaga ega bo'ladilar. Hozirgi zamon demografiyasida keng foydalaniladigan Ushbu ko'rsatib o'tilgan kabi statistikalar va yosh guruhlari yoshlarning ijtimoiy etukligining turli jihatlarini ijtimoiy psixologik tahlil qilish uchun juda noqulay hisoblanadi. Chunki hech kimga sir emaski, bugungi kunda yoshlarning kattalashuvi, voyaga etishi juda jadal amalga oshmoqda. Yuqoridagicha guruhlashga ko'ra bir demografik yosh guruhiga kirgan 20 va 24 yoshlilarning etukligi sifat jihatidan turli darajaga egadirlar. 25 va 29 yoshdagilar haqida ham xuddi shunday deyish mumkin. 29 yoshga kelib kasb-hunar etukligi nihoyasiga etadi va bu davrga kelib aksariyat yoshlar oila qurib bo'lgan va xatto farzandli bo'lishga ham ulgurishadi. Shunday qilib, 29 yoshdagi yoshlar 25 yoshdagilarga qaraganda hayotiy tajribalariga ko'ra ham va boshqa asosiy komponentlarga ko'ra ham sezilarli darajada farqlanib turadi. O'zbekiston Respublikasining «Oila kodeksi»da erkak va ayollar uchun minimal nikoh yoshi sifatida 18 yosh ko'rsatilgan. Bu yoshni mahalliy hokimiyat qaroriga ko'ra alohida istisnoli holatlarni hisobga olib, ayollar uchun bir yoshga qisqartirish mumkin. Turli mamlakatlarda urf-odatlar va milliy an'analarga bog'liq ravishda erkak va ayollarning turlicha minimal nikoh yoshi belgilangan. Masalan, erkaklar uchun u 14 yoshdan (Irlandiya, Ispaniya va Lotin Amerikasidagi ayrim davlatlarida) 21 yoshgacha (Polsha, Avstriya, Germaniya va ayrim Skandinaviya davlatlarida) bo'lgan davr orasiga to'g'ri keladi. Ayollar uchun minimal yosh odatda yoki erkaklar bilan teng deb, yoki ulardan bir necha yosh kichik deb belgilanadi. Shuni ham ta'kidlab o'tish joizki, yoshlarni voyaga etish masalasi, ularning nikohga etukligi ko'rsatkichlari ayrim hollarda bir-biriga qarama-qarshi va noturg'undir. Odamning ahloqiy va ma'naviy qiyofasi, uning shaxsiy ta'bi, didi, odatlari hayot davomida bir necha bor o'zgarishi mumkin. Hozirgi davrda bilimlar va hayotiy tajribani yig'ish g'oyat yuqori jadallikda amalga oshib bormoqda. Shunga ko'ra 16 yoshdan 29 yoshgacha bo'lgan davrni oila qurish uchun garmonik davr deb hisoblash qiyin. Chunki bu davrda yoshlarning o'ziga bevosita bog'liq bo'lmagan ko'plab ob'ektiv sharoitlarni, qarama-qarshi holatlarni kuzatish mumkin. Masalan, yoshlarda jinsiy etilish 14—16 yoshlarda, huquqiy etuklik — 18 yoshda, kasb-hunarni egallash va kasbiy etuklik ko'p hollarda 28—30 yoshlarga kelib yuzaga kelishi mumkin. Ota-onalarga boqimanda bo'lmaslik darajadasida iqtisodiy mustaqillikka erishish esa, odatda 20 yoshdan 30 yoshgacha bo'lgan vaqt oralig'ida

amalga oshadi. Ko'pincha katta avlod vakillari, yoshlarni etuk emaslikda, hayotga tayyor emaslikda ayblaydilar, lekin ayni paytda bunday

yetilmaslikning ob'ektiv sabablari va shart-sharoitlari e'tibordan chetda qoladi. Yoshlarni ijtimoiy va iqtisodiy hayotga to'liq kirishib ketishlari uchun ularga keng ko'lamdagi raqobat bardosh bilimlarni, kasb-hunar ko'nikmalarini berish zarur bo'ladi. Yoshlar egallashlari lozim bo'lgan bilimlar hajmi har o'n yilda ikki martaga ortib bormoqda. Ijtimoiy, ma'naviy ishlab chiqarish va ilmiy texnik tajribani kelgusi avlodga uzatish jarayoni shu darajaga borganki, u har bir yoshni hayotga to'la iqtisodiy tayyorlash uchun kamida 12—15 yil o'qishini taqozo qiladi. Ba'zida bu muddat kamlik qilib, u 18—20 yilgacha uzayishi mumkin (o'rta maktab Q kollej (litsey) Q oliy o'quv yurti Q aspirantura). Ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy, ilmiy va texnik taraqqiyot jarayonlarining kechishi yoshlarni ijtimoiy-iqtisodiy va kasbhunar, texnik etukligining kechikib ketishiga olib kelmoqda. Masalaning ikkinchi tomoni, yoshlarni ijtimoiy etilishi bosqichlari va fazalarida ob'ektiv qarama-qarshiliklarning yuzaga kelishi va ularni oilaviy hayotga tayyorlash borasidagi ishlarni amalga oshirishda bu hayotiy haqiqatni doimo nazarda tutish lozimligidir. Quyida shunday qarama-qarshiliklarning biri haqida to'xtalib o'tamiz. Buning uchun bundan 70—100 yillar oldingi davrdagi vaziyatlarni bugungi kunlarimiz bilan solishtirib ko'ramiz. U vaqtlarda mamlakatimiz aholisining 80—85% ini qishloq aholisi tashkil qilgan va butun aholining deyarli shuncha qismi dehqonchilik, chorvachilik, kosiblik va boshqa hunarmandchilik bilan mashg'ul bo'lgan. U vaqtlarda dehqon, chorvador, kosib-hunarmand yigit 16—17 yoshida jinsiy balog'atga etgan va bu vaqtga kelib u unchalik murakkab bo'lmagan dehqonchilik yoki chorvachilik malakalarining deyarli barchasini egallab ulgurgan va bu sohada mustaqil faoliyat olib borishga tayyor bo'lgan. Agar u 18—22 yoshida uylansa, oila qursa, unda uning jinsiy balog'atga yetishi, mehnatga tayyorligi va oilaviy hayotni boshlash omillari o'rtasida unchalik katta farq bo'lmagan. Bugungi kunlarimizda esa biz mutlaqo boshqacha vaziyatni kuzatamiz. Akseleratsiya jarayoni va boshqa omillar tufayli bolalarda jinsiy balog'atga yetish, ularning bundan 70—100 yil oldingi tengdoshlariga qaraganda 2 yillarga erta ro'y bermoqda. Shu bilan bir vaqtda maxsus ta'lim olish, kasb-hunar egallash va iqtisodiy mustaqillikka erishish kamida 22—25 yoshga va undan keyinga surilib ketyapti. Yoshlarning jinsiy balog'atga etishishi va ularning to'la iqtisodiy mustaqillikka erishish vaqti o'rtasida kamida 5 yildan 10 yilgacha uzilish yuzaga kelib qolmoqda. Bu holat, oldingi avlodlarda kuzatilmagan bir qator murakkabliklarni va ularga bog'liq ravishda ro'y berishi mumkin bo'lgan noxushliklarning yuzaga kelishiga sabab bo'lishi mumkin. Keltirib o'tilgan ushbu nikoh oldi omillari bilan bir qatorda nikoh mustahkamligida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan omillardan yana biri — oilaning yuzaga kelishiga asos bo'lgan nikoh qurish motivlari va ularning o'ziga xos xususiyatlaridir. Quyidagi mulohazalar ana shu xususda boradi.

3. NIKOH QURISH MOTIVLARI XUSUSIYATLARI

Nikoh oldi omillaridan yana biri — shu nikoh qurilishiga asos bo'lgan nikoh motivlaridir. «Motiv» iborasi psixologiyada ma'lum bir xulq, faoliyatning yuzaga kelishiga asos bo'lgan kuch, turtki, manba, asosni bildiradi. Xo'sh, oilalar qanday motivlar tufayli yuzaga kelishi mumkin? Psixologik adabiyotlarda bir necha o'nlab nikoh motivlari farqlanadi. Lekin ular umumlashtirgan holda uchta klassifikatsiyaga farqlanadi. Bular: sevgi tufayli oila qurish, ya'ni yoshlar oila qurishdan avval

bir-birlarini sevib, ma'lum bir muddat sevib-sevilib yurganlaridan, so'ng shu o'zaro sevgining mahsuli sifatida bir-birlarining visoliga to'y qilib, oila qurib etishadilar. Motivlarning ikkinchi klassifikatsiyasi moddiy yoki o'zga manfaatdorlik tufayli oila qurish. Bunda yoshlar oila qurar ekanlar nimanidir hisobga olgan holda, ma'lum bir maqsadni ko'zlab oila qurishlari mumkin, masalan, boylikni, mansabni, moddiy yoki ijtimoiy manfaatdorlikni ko'zlagan holda: «Agar shu yigitga turmushga chiqsam, boy-badavlat yashayman» yoki «Shu qizga uylansam, uning ota-onasi yordamida ma'lum bir mansab, mavqega erishaman», — degan fikrlar asosida o'zining ijtimoiy-iqtisodiy ahvolidan qutulish, «yolg'izlikdan qutulish» va boshqalar. Shu kabi hisobga olinadigan narsalarni ko'plab sanab o'tish mumkin. Nikoh motivlari klassifikatsiyasidan yana biri — stereotip bo'yicha oila qurish deb ataladi. Bu toifa yoshlarda oldingi motivlarning ikkalasi ham kuzatilmasligi mumkin. Ular oila qurar ekanlar, stereotiplarga qaraydilar. Bunday yoshlardan nima uchun oila qurganliklari so'ralsa, odatda «Hamma tengdoshlarim uylanayotgandi, men ham uylandim!» yoki «Hamma dugonalarim turmushga chiqishayotgandi, men ham turmushga chiqdim!» qabilida javob beradilar. Xo'sh, shu sanab o'tilgan uchala motiv: sevgi, moddiy yoki o'zga manfaatdorlik tufayli, stereotip bo'yicha qurilgan oilalarning qay biri mustahkamroq bo'ladi, ya'ni qaysi motiv nikoh oila mustahkamligini kuchliroq ta'minlaydi? Albatta, bu savolga yoshlarning aksariyati, birinchi motivni, ya'ni sevgi motivini tanlab javob berishadi. Chunki ular sevgi tufayli oila qurish nikoh mustahkamligini ta'minlovchi eng ishonchli, mustahkam poydevor deb hisoblaydilar. Haqiqatan ham, sevgining oila mustahkamligidagi o'rni beqiyosdir. Haqiqatan ham, sevgi — bu o'ta qudratli kuchdir. U tufayli inson nimalarga qodir emas?! Insoniyat o'z taraqqiyotida erishgan eng yuksak cho'qqilar ham sevgi tufaylidir. Z.Freyd ta'kidlaganidek: «Sevgi — bu insoniyatni hayvonot olamidan sug'urib olgan kuchdir!». Inson yaratgan buyuk mo'jizalarning barchasi sevgi tufaylidir. Bu aytilganlardan ko'rinib turibdiki, sevgi tufayli oila qurish baxtli va mustahkam nikohning asosini ta'minlaydi. Albatta, sevishib turmush qurgan juftlarning aksariyati eng baxtli oilaviy hayot kechiradilar. Lekin statistik ma'lumotlarga qaraganda, oilalar ajralishining ko'pchilik qismi ham xuddi shu sevishib oila qurgan juftlarga to'g'ri kelar ekan. Xo'sh, nega endi sevishib oila qurgan juftlar oilaviy hayotlarida hamma vaqt ham baxtli bo'lavermaydilar? Nega kechagina bir-birlarini sevib, bir-birlarisiz yashay olmasligiga to'la amin bo'lgan yoshlar bugun nikohlarini bekor qilish haqida sudga ariza berayaptilar? Ularning sevgisiga nima bo'ldi? Sevgi — o'zi nima? U bor narsami yoki yo'qmi? Bu o'rinda haqli ravishda «Sevgi oilaviy hayotning mustahkam bo'lishiga yordam beradimi yoki xalaqit qiladimi?», degan savol tug'iladi. Bu kabi savollar azal-azaldan yoshlarni, umuman insoniyatni qiziqtirib kelgan savollardir. Bu haqda o'tmish mutafakkirlarimiz, olimu, shoir, yozuvchilarimizning asarlaridan, xalqimizning dono ma'naviy meroslarida ba'zan bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan ko'plab misollarni ko'rishimiz mumkin. Sevgi, agarda u haqiqiy bo'lsa, sevishganlar bir-birlarini hurmat qilib, tushunib, e'zozlab, avaylab, kerak bo'lsa biri ikkinchisining baxti, shodligi, quvonchi, manfaati uchun o'z manfaatidan voz kechib, o'ta nozik bo'lgan tuyg'u sevgini har kuni, har doim parvarish qilib yashasalar, unda sevgi ularning munosabatlarini yanada yaqinlashishiga, ularning oilaviy hayotining mustahkamlanishiga va birgalikdagi hayotlarida eng oliy zavq-shavqlarni his qilishlariga asos bo'lishi mumkin. Bu esa albatta, yoshlardan sabr-toqat, chidam, o'z sevgisini saqlab qolish va uni yanada rivojlantirish uchun tinimsiz izlanish,

mehnat qilish, «jaf o chekish»ni talab qiladi. Shundagina sevgi o'zining lazzatli mevalarini berishi, o'zining kuch-qudratini ko'rsatishi mumkin. Albatta har bir yigit-qiz o'zaro oila rishtalarini bog'lar ekan, ular o'z hayotlaridagi bu muhim voqeaga umid, orzu bilan yondashuvi tabiiy. Agar sevishganlar oila qurganlaridan keyin «murodmaqсадimga erishdim» deb sevgisini himoya qilishni, uni parvarish qilishni unutsa, uning uchun kurashmasa, qarovsiz qolgan har bir nozik nihol nobud bo'lganidek, eng nozik tuyg'u bo'lgan sevgi ham nobud bo'ladi. Shundan so'ng sevgi nomi bilan qilingan orzu-niyatlar sarobga aylanadi, yoshlarning oila, nikoh, sevgi fonida shakllangan tasavvurlari «noto'g'ri» bo'lib chiqadi. Oqibatda oilaviy hayotdan kutgan narsalari qolib ketib, mutlaqo kutmagan narsalariga duch kelishlari kuzatiladi. Bunday holatda sevgi yoshlarning baxtiga, ularning oilaviy hayoti mustahkamligiga xalaqit berishi mumkin. Navbatdagi motiv moddiy yoki o'zga manfaat tufayli oila qurishdir. Bu motivning oila mustahkamligiga ta'siri uning keyinchalik qay darajada amalga oshirilishiga bog'liq. Oila qurishdan oldin yoshlarning hisobga olgan, ko'zda tutgan narsalarining hammasi ro'yobga chiqaversa, bu motiv ma'lum darajada nikoh mustahkamligini ta'minlashga xizmat qilishi mumkin. Afsuski, oilaviy hayotda hamma narsa ham yoshlar kutganidek bo'lavermaydi. Bu o'rinda L.N.Tolstoyning: «Badiiy asarlarda, romanlarda, kinolarda syujet voqealar rivojlanib borib, oxirida hammasi to'y bilan, yaxshilik bilan tugaydi. Hayotda esa aksincha, hamma narsa to'ydан keyin boshlanadi», — degan fikrini ta'kidlash maqsadga muvofiq. Shuning uchun ham oilaviy hayotda kutilgan hisobga olingan narsalarga hamma vaqt ham erishib bo'lavermaydi. Nimanidir hisobga olib oila qurgan yoshlarning oilaviy hayotda ana shu hisobga olganlari amalga oshmay qolgundek bo'lsa, unda ularning oilaviy hayoti g'urbatga, turgan-bitgani azobga, nizo-janjalgа aylanadi. Ular uchun bunday oilada yashagandan ko'ra yashamagani afzal ko'rinadi. Bu ham oxir-oqibat oilalarning inqiroziga va «hisob» poydevori ustiga qurilgan imoratning qulashiga olib keladi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, yuridik jihatdan eng mustahkam, turg'un oilalar stereotip bo'yicha oila qurgan juftlarga to'g'ri kelar ekan. Bunday oilalarda ajrashishlar miqdori oldingi ikki motiv asosida qurilgan oilalarga qaraganda juda kam ko'rsatkichni tashkil qiladi. Chunki ular «hamma qatori» oila qurishgan. Qarashsa-ki «hamma binoyidek yashayapti» — bular ham yashayverishadi. Bu motiv asosida qurilgan oiladagi er-xotinlar o'ta baxtli ham, o'ta baxtsiz ham bo'lmaydilar. Lekin birgalikdagi hayot tufayli er-xotino'rtasida bir-birlariga moslashish, bir-birini tushunish, bir-biriga nisbatan mehr-oqibat yuzaga kelib, ular rivojlanib yuqorida aytganimizdek, sevgi-muhabbat darajasiga o'sib yetishi ham mumkin. Bunday holatlar, shubhasiz, bu toifa oilalarni nafaqat rasmiy, yuridik jihatdan, balki emotsional, psixologik jihatdan ham turg'un bo'lishini ta'minlashi mumkin. Endi yuqorida berilgan savolni yana takrorlasak: qanday motiv asosida oila qurgan ma'qul? Sevishibmi? Moddiy yoki o'zga manfaat asosidami? Stereotip bo'yichami? Bu o'rinda yoshlarimiz endi biroz o'ylanib qolishlari mumkin. Sevgi tufayli deyilsa, uning ham o'ziga yarasha mashaqqatlari bor. Moddiy yoki o'zga manfaat tufayli oila qurishning oqibatlari ma'lum. Stereotip bo'yichami? Unda ehtiros, jo'shqinlik etishmayaptiku? Yoshlik g'ururi, jo'shqinlik buni qabul qila olmaydi. Bunday savollarga, bunday o'ylarga javobni bugun yoshlarning maktab, litsey, kollej partalarida o'tirgan vaqtda, berishning aybi yo'q. Chunki Sizning oila qurishingizga hali bir necha yil bor. Shu fursatni boy bermasdan yaxshilab o'ylab, fikr-mushohada yuritib olishingiz mumkin. Lekin yodda saqlangki: bu masalalarni oila qurib

bo'lingandan keyin o'ylagandan ko'ra hozir yaxshilab o'ylab, eng maqbul bir fikrga kelib olgan ma'qul. Chunki bu masalalar va bu savollarning yechimi maktabda o'tiladigan boshqa fanlar bo'yicha beriladigan topshiriq, vazifa, masalalarning yechimini topishdan ham mazmun, ham mohiyat, ham ko'lam jihatdan keskin farq qiladi. Bu fanlardan berilgan jumboqlarni echish yoki yecha olmasligingiz Sizning hayotingizda va taqdiringizda unchalik hal qiluvchi rol o'ynamasligi mumkin, lekin o'zingizning bo'lajak oilangizga oid muammolarni hozirdan to'g'ri hal etib borishga o'rganishingiz va ularning eng maqbul javoblarini topishingiz kelgusida o'zingizning va yaqinlaringizning taqdirini hal qilinishida muhim ahamiyatga ega. Bu borada befarqlik, bee'tiborlik, tavakkalchilik bilan yo'l tutishga hech kimning haqqi yo'q. Bu masala nafaqat Siz uchun shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan, balki jamiyat, davlat, xalq, millat ahamiyatiga ega bo'lgan masaladir. Siz bu masalani o'zingiz uchun muvaffaqiyatli hal etib, mustahkam oila qurish bilan birga butun boshli yaxlit organizm-jamiyatning sog'lom bir hujayrasini yaratgan bo'lasiz. Sizlarga ham oila qurishda, albatta, sevib-sevilib oila qurishingizni tilab qolamiz, negaki faqat sevgi tufayligina inson o'ziga ato etilgan eng oliy, insoniy zavq-shavqlardan bahramand bo'lishi mumkin. Oilaviy hayotdagi zavq-shavqlar esa o'z-o'zidan, g'oyibdan berilmaydi. Buning uchun kurashish, intilish, sevgining «qahraton qishu», «jazirama yozlariga», azob-uqubatlariga bardosh berish, uning sinovlaridan muvaffaqiyatli o'tish va uni berilgan umrning oxirigacha parvarish qilib, saqlab qolishga va umrning yakunida uni farzandlarga, kelajak avlodga eng muqaddas meros qilib qoldirishga harakat qilish kerak. Har bir odam u xoh ona bo'lsin, xoh ota bo'lsin, o'z farzandlariga ularning otasini, onasini sevishdan-da ortiqroq meros qoldira olmaydi. Farzandlaringizga qanday meros qoldirishni hozirdanoq, hali o'zingiz farzand ekanlik vaqtingizdanoq, qat'iy o'ylab oling.

4. NIKOHGACHA TANISHISH SHARTLARI VA MUDDATLARI

Nikoh oldi omillari klassifikatsiyasida qayd etib o'tilgan omillardan yana biri yoshlarni oila qurgunlariga qadar bir-birlarini qancha vaqt bilganliklari, ular qanday sharoitlar va shartlarga ko'ra tanishib oila qurishlaridir. Bu omillar nikoh mustahkamligiga qanday ta'sir ko'rsatishi mumkin. Albatta, oila qurishdan oldin bo'lajak er-xotinlar bir-birlarini ma'lum bir muddat bo'lajak er yoki xotin sifatida bilib yursalar, bir-birlarining shaxsiy xususiyatlari, individual sifatleri, qiziqishlari, dunyoqarashlari, shaxsiy yo'nalganliklari haqida adekvatroq tasavvur va ma'lumotlarga ega bo'lsalar, bu tasavvur va ma'lumotlar ularga birgalikdagi hayotlarida bir-birlarini tushunib, bir-birlariga moslashib ketishlariga yordam berishi mumkin.

Hozirgi yoshlarimizga juda yaxshi ma'lumki, oila kodeksiga binoan nikohdan o'tish uchun ariza berganlaridan so'ng bir oy (aniqrog'i 33 kun) muhlat beriladi. Mabodo, shu fursat mobaynida ular o'z niyatlaridan qaytib qolgudek bo'lsalar, ularning talabi qondirilib, ko'zda tutilgandek, nikoh qayd qilinmaydi. Hech bir yashiradigan joyi yo'qki, respublikamizda istiqomat qilayotgan yoshlarning hammasi ham nikohdan o'tishga oid mavjud qonun-qoidalaridan yetarli darajada xabardor emaslar va ayrim hududlarda hamma vaqt ham bu qoidalariga amal qilinaermaydi. Lekin yoshlarimiz ayniqsa, Siz —o'quvchi yoshlarimizga nikoh-oila munosabatlarining qonuniy jihatlaridan ham xabardor bo'lib qo'yish foydadan holi emas. Xo'sh, shu fuqarolik holatini qayd etish bo'limlari tomonidan berilgan 33 kun muhlat yoshlarimizning bir-birlarini mumkin qadar bilib olishlari uchun etarli? Bo'lajak er-xotinlar bir-birlarini

to'la bilib olishlari uchun qancha vaqt kerak? Bu erda gap biror-bir buyumni, texnika yoki kompyuterni emas, odamni bilish haqida ketayapti. Psixologlarning ta'kidlashicha, odam bu eng murakkab bilish ob'ektidir. Uni hech qachon va hech kim mutlaq va batafsil bila olmaydi. Chunki u har kuni rivojlanishda, shakllanishda, o'sishda, o'zgarishda bo'lgan murakkab biologik, fiziologik, psixologik, ijtimoiy psixologik, ijtimoiy jarayonlar, holatlar, xususiyatlar majmuini o'zida mujassamlashtirgan eng oliy va shu bilan birga eng murakkab mavjudotdir. Uning sir-sinoatlari koinot sir-asrorlaridan ortiq bo'lsa ortiqki, aslo kam emas. Shuning uchun bir yil, o'n yil birga o'qigan yoki bolalikdan birga o'sgan biron-bir o'rtog'ingizning xulqida, xatti-harakatida kuzatiladigan ayrim holatlar hozirgacha ham Sizni hayron qoldirishi yoki odamlar bir umr birga yashab bir-birlarida kutilmagan holatlarni, xulqatvor ifodalanishini ko'rishi mumkin. Bulardan ko'rinib turibdiki, odamni to'la-to'kis bilib bo'lmaydi. Lekin birga turmush qurib, yaxshi yashab ketish uchun lozim bo'lgan minimum bilimlarga ega bo'lish uchun bo'lajak turmush o'rtoqlar bir-birlarini qancha vaqt bilishlari kerak? Ko'pchilikda «qancha ko'p bo'lsa shuncha yaxshi-da», degan javob xayolga kelishi mumkin. Haqiqatan ham, nikohgacha tanishish muddatining qisqaligi — maqsadga muvofiq emas. Bizning o'tkazgan tadqiqotlarimiz oila qurgunga qadar bir-birlarini bir oy va undan kam vaqt bilgan er-xotinlar miqdori ajrashib ketgan er-xotinlar orasida ko'pchilikni tashkil qilishini ko'rsatdi. Shuningdek, bir-birlarini oila qurgunga qadar 5—10 yil va undan ko'p vaqt bilishlari ham bo'lajak er-xotinlarga bir-birlariga nisbatan hissiylikning o'tmaslashib qolishiga olib kelishi ham mumkin ekan.

Psixologik adabiyotlarda bo'lajak er-xotinsifatida bir-birlarini yarim yildan bir yilgacha bilishlik muddati eng maqbul muddat deb ko'rsatiladi. Bu vaqtda yigit-qizlar bir-birlari haqida nisbatan bilish mumkin bo'lgan bilimlar, ma'lumotlar minimumiga

ega bo'lishga ulgurishlari mumkin. Albatta bu vaqtni ham ideal vaqt deb hisoblab bo'lmaydi. Bu erda muhimi yoshlar bir-birlarini qanday jadallikda, qanday maqsadda, qanday vosita, usullar yordamida va qanday «ko'z» bilan o'rganishligidadir. Ma'lumki sevishganlar nafaqat bir-birlariga, hatto olamga ham «rangin ko'zgu» orqali qaraydilar. Seviklisining hatto kamchiliklari, nuqsonlarini ham fazilat deb qabul qiladilar. To'ydan keyin esa hatto ayrim fazilatlar ham kamchilikdek ko'rinadi. Shuning uchun yoshlarimiz bir-birlariga (ayniqsa, kamchiliklariga) to'ydan oldin ikkala ko'zlari bilan, to'ydan keyin esa yarimta ko'z bilan qarashlari lozim. Ya'ni to'ydan oldin birbirlarini yaxshilab, sinchiklab o'rganishga va to'ydan keyin ayrim kamchiliklariga ham e'tibor bermaslikka odatlanishlari lozim.

5. BO'LAJAK ER-XOTINLARNING TANISHISH SHARTLARI

Nikoh oldi omillarining xarakterlilaridan yana biri yoshlarning tanishish shartlaridir. Ular ham o'z navbatida turli-tumanlikka ega. Kimdir o'qish, ish joyida, kimdir o'zi, kimdir biror-bir o'rtog'i, dugonasi, qarindoshi, kimdir sovchilar yordamida,

kimdir ko'chada, jamoatchilik joylarida, transportda, turli marosimlar, to'ylar, kechalar, o'tirishlar va hokazo shartsharoitlarga ko'ra tanishishlari mumkin. Albatta, bularning hammasida shu yoshlarning individual xususiyatlari, ma'naviy-axloqiy jihatlari, madaniyati, tarbiyasi, shu yoshlar yashagan hudud, undagi milliy urf-odatlar, an'analar, etnik xususiyatlar muhim ahamiyatga egadir.

O'zbek oilasining etnik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda yosh oilaning yuzaga kelish shartlari orasida keng tarqalganlaridan biri sovchilik tufayli oilalarning yuzaga kelishidir. Chunki bizda deyarli barcha oilalarning yuzaga kelishi yigit tomonidan

kelinnikiga sovchilar borishi bilan boshlanadi. Bunda yoshlar bir-birlarini oldindan bilishlari, sevishlari, shunchaki uchrashib qolishi yoki sovchilar orqali qidirib kelin topishidan qat'i nazar albatta, kelinnikiga sovchilar borishi nikohning yuzaga kelishidagi etnik shart, rasm-rusum, urfodatlardan biri hisoblanadi. Bularning barchasini nikoh mustahkamligida o'ziga xos o'rni bor. Agar yoshlar o'zlari sovchilar yordamisiz bir-birlari bilan tanishgan, bir-birlarini topishgan bo'lsalar, bunda ular birinchi navbatda, tanlagan odamining o'zlarining ko'ngliga, didiga, idealiga mos kelishi yoki kelmasligiga e'tibor beradilar. Bu albatta, kelgusi hayot uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan omillar hisoblanadi. Lekin bu o'rinda hamma yoshlarimiz ham o'zlariga va bo'lajak turmush o'rtog'iga adekvat baho bera olmasliklari, o'z «tengi»ni topishda adashishlari, bu borada ularning «yoshligi» hayotiy tajribalarining etishmasligi kabilarda ularga xalaqit berishi ham mumkin. Agar ular sog'lom fikrlay oladigan, yuqorida aytib o'tganimizdek, oilaviy hayotga psixologik etuk bo'lsalar, ularning xatoga yo'l qo'yishi, adashishi ehtimollari kam bo'ladi. Agar shoshma-shosharlik

qilsalar, «etti o'lchab bir kesmasalar» shak-shubhasiz omadsizlikka uchrashlari mumkin.

Umuman o'zlariga juft tanlashda psixologik etuklikka asoslangan holda, etuk nigoh bilan va mas'uliyat bilan yondoshib o'zlari mustaqil ravishda juft tanlashi yoshlarda keyinchalik o'z qarorlari uchun mas'uliyatlilikni his qilish, o'z oilasi mustahkamligi uchun kurashish, hatti-harakat qilishni, uning muvaffaqiyati uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olishni ta'minlaydi. Yoshlarimizni qarorlarining etukligi, qat'iyligi ulardagi oilaviy hayot uchun, o'z oilasi uchun mas'uliyatlilik, javobgarlikning yuqori bo'lishi hissi ham oila mustahkamligini ta'minlovchi muhim omildir. Xalqimizning etnik xususiyatlariga xos bo'lgan nikohning yuzaga kelish shartlaridan biri — sovchilikdir. Sovchilik ham azal-azaldan shakllanib kelgan milliy qadriyatlarimizdan biridir. Uning ham o'ziga yarasha talablari, shartlari, mas'uliyati mavjud. Sovchilikka borilganda sovchilar bo'lajak er-xotinlar, qudalarni har tomonlama o'rganib, ularning bir-birlariga qay darajada mos kelishlik jihatlari puxta o'rganib chiqishga harakat qiladilar. Sovchilikda surishtirish orqali bo'lajak kelinkuyov, uning oilasi, avlodi haqida har tomonlama ma'lumotlar olishga harakat qilinadi. Umuman sovchilikning milliy, etnik, an'anaviy amallariga, talablariga rioya qilish ham nikoh mustahkamligining muhim shartlaridan hisoblanadi. Shuning uchun ham sovchilik masalalariga o'tmishda katta e'tibor berilgan va sovchilikka eng tajribali, mulohazakor, oqil odamlar tanlangan. Biroq hozirgi vaqtda sovchilik talablariga amal qilmaslik, uni qo'pol buzish hollari ham tez-tez uchrab turibdi. Hozirgi vaqtda sovchilikka borilar ekan, tanlanajak kelinning, bo'lajak qaynona yoki sovchi bo'lib borgan odamning didiga qay darajada mos tushishi, uning ota-onasi, har ikkala oilaning moddiy ijtimoiy holati, mavqeyi kabilarga ko'proq e'tibor berilib, bu jarayonlarning bosh sababchilari, bo'lajak kelin va kuyovning manfaatlari, ularning bir-birlariga mos kelishi yoki kelmasligi jihatlari unutilib qo'yayotganlik hollarini ham kuzatishimiz mumkin. Bunday vaziyatlarda shubhasizki, yoshlarning o'zlarini oilaviy hayotlari haqidagi masalalarini hal etishdagi ishtiroklari, ularning fikri, bunga nisbatan munosabatlari hisobga olinmay qolishi mumkin. Bu esa ularga qurilajak oila mustahkamligi, uning manfaati uchun mas'uliyatlilik, javobgarlik hislarining shakllanmasligiga, oilaviy hayotda qiyinchilik, murakkablik, turli to'siqlarga (ularning bo'lishi muqarrar) duch kelib qolinganda, javobgarlikni sovchilar, bu oilaning yuzaga kelish masalasini «hal qilgan» boshqa bir

odam zimmasiga yuklash, uni ayblash hollarini yuzaga keltirishi mumkin. Bu kabi holatlar shubhasiz, yosh oila mustahkamligiga jiddiy xavf tug'diradi.

6. OILAVIY HAYOT HAQIDAGI TASAVVURLAR

Oila mustahkamligiga hal qiluvchi ta'sir etuvchi nikoh oldi omillaridan yana biri — yoshlarning o'z oilaviy hayoti haqidagi tasavvurlaridir. Ularning qanchalik reallikka yaqin bo'lishi, shu oila mustahkamligining bosh garovi hisoblanadi. Afsuski, hamma vaqt ham yoshlarimizning oilaviy hayot haqidagi tasavvurlari reallikka mos kelavermaydi, balki u aksariyat hollarda reallikdan tubdan farq qiladi. Hind afsonalaridan birida yoshlarning oilaviy hayot haqidagi tasavvurlari va ularning reallikka nisbatini qiyoslashga mos keladigan ajoyib bir rivoyat mavjud. Rivoyatda aytilishicha, tug'ilganidan ko'zi ojiz bo'lgan to'rt nafar ko'rga «Qarshinglarda fil turibdi, sizlar uni umuman ko'rmagansizlar, lekin uni borib ushlab, paypaslab o'rganib chiqinglarda, so'ng fil qanday maxluq ekanligini aytib beringlar», — deyilgan. Ko'rlar borib filni «o'rganib» qaytishganlaridan so'ng ulardan fil qanday hayvon ekanligi so'ralganda, ulardan biri: «Fil — badani dag'al, daraxtga o'xshagan hayvon» — debdi, ikkinchisi uni inkor etib: «Yo'q, fil erdek yumaloq, odamning qulochi etmaydigan bir hayvon» — debdi.

Uchinchisi esa, ularni ikkovlarini ham inkor qilib: «Fil ichi teshik uzun, yo'g'on ichakka o'xshaydigan hayvon» — debdi. To'rtinchisi esa: «Fil yoyiq yapaloq katta bargga o'xshagan

hayvon» — deb javob bergan ekanlar va ularning har biri o'z fikrini ma'qullayman, o'tkazaman deb bir-birlari bilan janjallashib qolgan ekanlar. Chunki ularning biri filning oyog'iga, ikkinchisi — qorniga, uchinchisi — xartumiga va to'rtinchisi — qulog'iga to'g'ri kelib qolib o'zlarining imkoniyatlari doirasida filni tasavvur qilgan ekanlar. Xuddi shu to'rtta ko'zi ojizdek yoshlarimiz ham oilaviy hayotni butun borlig'icha, to'la, yaxlit tasavvur qila olmaydilar, buning imkoni ham yo'q. Oqibatda oilaviy hayot haqida turli tasavvurlarga ega bo'lgan yoshlarimiz oila qurgudek bo'lsalar, o'z tasavvurlarini reallikka aylantirish, ya'ni juftiga ham shunday ekanligini uqtirishga harakat qiladilar. Va ular ham yuqoridagi ko'zi ojizlardek har biri «o'zicha haq» bo'la turib, bir-birlari bilan janjallashib, kelisha olmay qolishlari mumkin. Yoshini tanigandan boshlab ertaklar ruhida, badiiy filmlar, romanlar, afsona, rivoyatlar ruhida tarbiyalangan yoshlarimizda hamma vaqt ham oilaviy hayot haqida to'g'ri tasavvurlar shakllanaverishi mumkin emas. Ommaviy axborot vositalari orqali, teleko'rsatuvlar, radioeshittirishlar orqali yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash borasida berilayotgan materiallarda, oilaviy hayotni bir yoqlama, faqat ijobiy tomondan talqin qilish hollari ham ko'p kuzatiladi. Bu kabi holatlar ham yoshlarda oilaviy hayot haqidagi tasavvurlarning noto'g'ri shakllanishiga sabab bo'lishi mumkin. Ko'pchilik yoshlarimiz, ayniqsa muvaffaqiyatli oilalarda tarbiya topgan yoshlar, oila qurish arafasida bo'lar ekanlar aksariyat hollarda o'zlarining bo'lajak oilaviy hayotlari uchun o'z ota-onasi oilasini ideal qilib oladilar. Chunki ular shu oilada tarbiyalanar ekanlar, «eslarini taniganlaridan buyon» otaonasining nizolashib tortishganlarini, bir-birlarini hurmatsiz qilganlarini eslay olmaydilar. Bunday oilalarda ota-onalar ham o'zlarining o'zaro munosabatlaridagi noxush jihatlarini farzandlariga sezdirmaslikka harakat qiladilar. Yoki ularning o'zaro munosabatlarida ro'y berishi mumkin bo'lgan nizoli damlar, bir-birlariga moslashish jarayonlari nikohning boshida, hali farzandlari dunyoga kelmaslaridan oldin bo'lib o'tib ketgan. Bolalar esa ular turmushining faqat yaxshi,

tinch-totuv, ahil-inoqlik, bir-birlariga nisbatan mehr-oqibatli, ibratli jihatlaridangina xabardor bo'ladilar. Shunday oila qurishni tasavvur qilgan yoshlarimiz, oila qurganlaridan so'ng o'zlari kutgandek turmush kechira olmasalar, nikohning dastlabki eng nozik, murakkab, qiyin, yangi ijtimoiy vaziyatlar, sharoitlar, bir-birlariga moslashish jarayonlarida yuzaga kelgan qiyinchiliklar, to'siqlar, muammolar oldida esankirab qolib, oila qurishda «adashganliklari»dan nolib qolishlari mumkin. Shuning uchun ham yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda oilaviy hayot, er-xotinmunosabatlarini faqat bir yoqlama va faqat yaxshi tomondangina ko'rsataverish ham maqsadga muvofiq emas. Uni imkon qadar butun borligicha: balandpasti-yu shirin-achchig'i, rohat-farog'ati-yu azob-uqubati, qorong'i kechalari-yu yorug' kunduzlari bilan ko'rsatgan ma'qul. Shundagina yoshlarimizda oilaviy hayot haqida nisbatan adekvatroq tasavvur shakllanishi mumkin. Bu borada oiladagi katta yoshli oqil kishilar yoshlarga hayotda ko'prik bo'lmog'i, ularning bosib o'tgan ko'p qirrali hayot yo'li farzandlariga saboq bo'lishi kerak. Ular yoshlarimizni mustaqil, etuk bir shaxs sifatida qabul qilib, oilaviy hayotning pastbalandlari haqida to'la-to'kis ma'lumotlar berishi maqsadga muvofiqdir. Toki yoshlarimizning oilaviy hayotlari poydevoriga qo'yayotgan ilk g'ishtlari to'g'ri va mustahkam qo'yilsin.

Muhokama uchun savollar:

1. Nikoh oldi omillari deyilganda nimani tushunasiz?
2. Nikohga, oilaviy hayotga etuklik nima? Uni qanday jihatlarini farqlanadi?
3. Nikoh yoshi nima? U qanday belgilanadi?
4. Nikoh motivlari nima? Uning qanday turlari farqlanadi?
5. Nikohgacha tanishish shartlari va muddatining nikoh mustahkamligiga qanday ta'siri bor?
6. Bo'lajak er-xotinning tanishish shartlari va ularning nikoh mustahkamligidagi ahamiyati nimalardan iborat?
7. Yoshlarning oilaviy hayot haqidagi tasavvurlari nikoh mustahkamligiga qanday ta'sir qiladi?

7-MAVZU. OILAVIY MUNOSABATLAR PSIXOLOGIYASI

Фанни ўқитиш технологияси: Оилавий муносабатлар психологияси мавзусидаги машғулотининг технологик харитаси

TG 'r	Bosqichlar va bajariladigan ish mazmuni	Amalga oshiruvchi shaxs, vaqt
1	Tayyorlov bosqichi: Darsning maqsadi: Ta'limiy: Oilada muloqot. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi to'g'risida tushuncha berish Tarbiyaviy: Oilada muloqot. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi haqida tushuncha berish orqali o'quvchilardagi ahloq-odob tarbiyasini shakllantirish Rivojlantiruvchi: Oilada muloqot. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi ta'siri to'g'risidagi tasavvurlarini rivojlantirish	O'qituvchi

	Darsning turi: Nazariy ma'lumot berish. Dars jixosi: Darslik, darsga oid turli xil ko'rgazmalar, jadvallar, bukletlar, tarqatma materiallar va hokazo. Darsning bog'lanishi: Pedagogika, psixologiya, oilashunoslik, tarix 1.3. Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar: Psixologik ta'sir, verbal ta'sir, paralingvistik tasir, noverbal ta'sir. 1.4. Dars shakli: Amaliy mashg'ulot, guruh va mikroguruhlarda. 1.5. Foydalaniladigan metod va usullar: suhbat, ma'ruza-hikoya, baxs, videousul. 1.6. Kerakli jihoz va vositalar: Darslik, darsga oid turli xil ko'rgazmalar, o'quv qo'llanma, kompyuter texnologiyalari, slaydlar, qog'oz varaqlari, markerlar, skotch.	
2	O'quv mashg'ulotni tashkil qilish bosqichi: 2.1. Mavzu e'lon qilinadi. 2.2. Ma'ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.	O'qituvchi, 15 minut
3	Guruhda ishlash bosqichi: 3.1. Talabalarga muammoli savol beradi Mavzuga oid muammolar: -Nima uchun o'smirlik davri «portlash» davri, deb ataladi? -O'smirlarda o'qish faoliyati etaklovchilik rolini yo'qotadi, sababi nimada? -Nima sababdan o'smirlik yosh davrida ota-onaning referentlik darajasi susayadi? Fikringizni asoslang. 3.2. Talabalar fikri eshitiladi, boshqa talabalar baxsga chaqiriladi. 3.3. Umumiy xulosalar chiqariladi va to'g'riligi tekshiriladi. 3.4. Umumiy xulosaga kelinadi.	O'qituvchi-talaba, 40 minut
4	Mustahkamlash va baholash bosqichi: 4.1. Berilgan ma'lumotni talabalar tomonidan o'zlashtirilganini aniqlash uchun quyidagi savollar beriladi: 1. Oilada muloqot haqida nimalarni bilasiz. 1. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi deganda nimani tushunasiz. 2. Odamlar o'rtasida birgalikdagi faoliyat ehtiyojlaridan kelib chiqadigan bog'lanishlar rivojlanishining ko'p qirrali jarayonini ko'rsating. A) Mehnat. V) Ta'lim. S) Munosabat. D) O'yin. E) Malaka. 3. Munosabatning quyidagi uchta jihatini ko'rsating, nomlang va ular mohiyatini ochib bering. 4. Pedagog va O'quvchilar jamoasi o'rtasida o'zaro birgalikdagi harakatning mazmunan axborot ayriboshlashdan o'quv-tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish va o'zaro hamjihatlilikni tashkil etishdan iborat sistemasi usullari va malakalari qanday nomlanadi? 5. Munosabat va faoliyatining birligi nimadan namoyon bo'ladi? 6. Muomala turlarini tasniflang. Ularning har biriga misollar keltiring. Inson hayot faoliyatidagi ahamiyatini ayting.	O'qituvchi, 15 minut

	7. Muomala vositasi nima? Unga bog'liq ravishda xalq maqol va topishmoqlaridan namunalar keltiring. 4.2. Faol talabalar (baholash mezonida) baholanadi.	
5	O'quv mashg'ulotini yakunlash bosqichi: 5.1. Talabalar bilimi tahlil qilinadi. 5.2. Mustaqil ish topshiriqlari beriladi (30-bet). 5.3. O'qituvchi o'z faoliyatini tahlil qiladi va tegishli o'zgartirishlar kiritadi.	O'qituvchi, 10 minut

Asosiy savollar:

1. Oilada muloqot haqida tushuncha berish.
2. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi.
3. Er-xotin munosabatlarining o'ziga xosligi
4. Er-xotinlik munosabatlari

Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar: Psixologik ta'sir, verbal ta'sir, paralingvistik tasir, noverbal ta'sir.

Yangi mavzuni qisqacha bayoni:

Odamlar o'rtasidagi muloqot va uning umumiy qonuniyatlari odam turmush tarzining barcha jabhalarida boshqa odamlar bilan bo'ladigan o'zaro munosabatining eng muhim shartlaridan hisoblanadi. Odamning aqli, irodasi, hissiy madaniyati, tarbiyalanganligi, nazokatligi va shu kabilarning barchasi muloqot tufayli shakllangan xislatlardir. Shu bilan birga uyqusizlik, bosh og'rig'i, nevrozlar, insultlar, infarktlar va boshqa turli kasalliklar, shuningdek ichkilikka, giyohvand moddalarga ruju qo'yish, hatto o'z joniga qasd qilish kabilari ham shu muloqotning natijasidir. Rivoyatlarda aytilishicha, dono Ezop o'z xo'jayinining «Menga avval, dunyodagi eng mazali, shirin taomni keltir va undan so'ng aksincha eng bemaza, yaramas taomni keltir», — deb buyurganida, u har ikkala safar ham qaynatilgan tilni keltirgan ekan. Demak, til, muloqot inson hayotida undan qanday foydalanish, uni qanday ishlatish, qanday tashkil qilishga qarab, uning uchun eng aziz, eng qadrlil bo'lishi yoki aksincha eng fojiali bo'lishi ham mumkin. Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida odamlar kundalik muloqotining tezlashuvi, aholi zichligining ortib borishi, odamlar turmush tarzining jadallashuvi, ularning ruhiy zo'riqish va ta'sirlanuvchanligining kuchayib borishi kabi holatlar bugungi kunda odamlarning muloqot madaniyatining yuqori darajada bo'lishini taqozo etadi.

Muloqot madaniyati. Muloqot madaniyatiga birinchidan, o'z-o'zini bilish va boshqa odamlarni tushuna olish qobiliyati, ya'ni ularning psixologik xususiyatlarini to'g'ri baholay olish, ikkinchidan, ularning xulqi va holatlariga nisbatan mos (adekvat) munosabat bildirish, uchinchidan, har bir odamga nisbatan uning shaxsining individual xususiyatlariga eng ma'qul keladigan muloqot shakli, usuli va stillarini tanlay bilish kiradi. Muloqot madaniyatini oshirish uchun odamda ilk yoshlikdan boshlab boshqa odamlarga hurmat va samimiyat bilan munosabatda bo'lishni, ularga hamdardlik, insonparvarlik, mehribonlik qilish qobiliyatlarini shakllantirib borish kerak bo'ladi. Muloqot eng avvalo odamni odam tomonidan idrok qilishidan boshlanadi, unda dastlabki o'zaro baholash amalga oshadi, dastlabki hissiy-intellektual munosabatlar shakllanadi va shundan so'ng tegishli muloqot shakli amalga oshiriladi. Bu jarayonda odam haqidagi ma'lumot, idrok etilayotgan odamning hayotiy tajribasi, u yoki bu munosabat shaklini yoqtirishi yoki yoqtirmasligini yuzaga keltiradigan bevosita

emotsional munosabatlar muhim rol o'ynaydi. Muloqotda buyruq ohangining ustunligi, do'q-po'pisa ohangida keskin shaklda muomalada bo'lish, suhbatdosh nomiga tez-tez bildirilib turiladigan e'tirozlar, uning xatti-harakati va fikrlaridan norozilikni ifodalash, yo'l bermaslik va tajovuzkorlikni namoyon qilish, oilada o'zaro raqobat (yoki hukmronlik-bo'ysinuvchanlik) munosabatlarini yuzaga keltiradi.

Befarqlik, e'tiborsizlik, qo'pollik, bemehrlik, behurmatlik kabilar oiladagi samimiy muloqotga putur etkazadi. Agar aksariyat hollarda iltimoslardan, maslahatlardan, o'zaro kelishuvli savol-javoblardan, o'z niyat-istaklarini, xatti-harakatlarini xotirjamlik bilan bayon qilish usulidan foydalanilsa, agar oilada o'zaro yordam, o'zaro tushunish, bir-birlariga yon berish odat bo'lsa, unda bunday oilalarda do'stona munosabatlar o'rnatiladi, oilaviy hayot uchun eng maqbul bo'lgan psixologik muhit yuzaga keladi.

Odamlar o'rtasida bir-birlarini tushunishning etishmasligi ko'pincha muloqotdagi to'siq, shaxslararo munosabatlarni buzilishining sababi bo'lib hisoblanadi. Bizlar boshqa odamlar bilan bo'ladigan o'zaro munosabatlarimizda nima uchundir, o'zimizning fikr-o'ylarimiz, niyatlarimiz suhbatdoshimizga ayon deb hisoblaymiz. Bundan tashqari hamma odamlar ham bolaligidan boshqa odamlarning emotsional holatlarini his qilish, ularni ko'rish, ular bilan hisoblashish, ularni tushunishga intilishga o'rgatilavermaydi. Shuning uchun ham ko'pchilik holatlarda hatto bir-biriga eng yaqin, bir-biriga zid manfaatlarga ega bo'lmagan odamlar ham hayotda bir-biriga noxushliklarni etkazishi mumkin. Albatta, bu ishlarni ular bir-birlariga yomonlik, yovuzlik qilish niyatida, yoki o'zlari yovuz odamlar bo'lganliklari uchun emas, balki, shunchaki bir-birini tushunmaganliklari «nima qilayotganliklarini bilmaganliklari» uchun sodir etadilar. Shunga o'xshash holatlar odamlarning o'zaro munosabatlari, muloqotlarida o'ziga xos to'siq vazifasini bajaradi.

2. MULOQOT JARAYONIDA YuZAGA KELADIGAN TO'SIQLAR

Ijtimoiy psixologlar muloqot jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan to'siqlarning quyidagilarini farqlaydilar: psixologik, vaziyatli, mazmuniy va motivatsion to'siqlardir.

Psixologik to'siq — bu sherigiga ma'qul tushmay qolish, tushunilmay qolishdan qo'rqish, u tomondan inkor etilish va kalaka qilinishdan yoki keskinlikdan qo'rqish, eng ezgu hislarini va niyatlarini samimiy izhor etishiga javoban qo'pollik bilan javob berilishi mumkinligidan xavotirlanish kabilar tufayli

intellektga oid, mehribonlikka oid, kuchga oid shaxsiy imkoniyatlarini namoyon qilish va amalga oshirishga xalaqit beruvchi, o'ziga hos ichki psixik tormozdir.

Vaziyatli to'siqlar — bu suhbatdoshlarning bir xil vaziyatni turlicha tushunishlari, unga turlicha yondashishlari bilan bog'liq.

Mazmuniy to'siqlar — odatda suhbatdoshini tushunmaganlik tufayli, uning mazkur jumlasini qanday ma'noda aytilgani, u qanday fikrni ilgari surayapti, nimani nazarda tutayapti, nimaga olib boradi va shu kabi mulohazalarga borish tufayli yuzaga keladi.

Motivatsion to'siqlar — shunday vaziyatlarda yuzaga keladiki, bunda gapirayotgan odam yo o'zi bayon qilayotgan fikrning motivini etarlicha anglay olmaydi yoki u atayin ularni (asosiy motivni) yashirishga harakat qilayotgan bo'lishi mumkin.

Bulardan tashqari muloqotga to'siq bo'lib, suhbatdoshlarni psixologik madaniyatlilik nuqsonlaridan biri, ya'ni ularning na eshitishni va na tinglashni bilmasligi, «teskari aloqaning» yo'qligi xizmat qilishi mumkin. Odamlar o'rtasidagi

suhbat ko'pincha ularda aqlning etishmasligi tufayli emas, balki ularning xudbinligi tufayli: har biri o'zi haqida yoki o'zini qiziqtiradigan masalalar haqida gapirishga intilishligi tufayli kutilganidek amalga oshmay qolishi mumkin. Oqibatda bitta «aqli» dialog o'rniga, ikkita behuda, hatto zararli monolog amalga oshadi. Shuning uchun ham muloqotga, suhbatlashish san'atiga o'rganish, ijtimoiy-psixologik madaniyatni egallash, o'zi, o'z kayfiyati va hissiyotlarini boshqara olish, bilim va malakalarini ishlab chiqish, o'z gapi bilan suhbatdoshini qiziqтира olish qobiliyatini rivojlantirishga erishish kerak. Biroq, buning uchun birinchi navbatda har qanday muloqotning umumiy qoidasi: boshqa odamlarning, o'z suhbatdoshlarining

ehtiyojlari, xohishlarini qondira oladigan odamgina hurmatga erisha olishligini yodda tutishi lozim.

3. OILAVIY MUNOSABATLAR PSIXOLOGIYASI

Yosh oilalarda er-xotin munosabatlari o'ziga xos hududiy, etnik, jinsiy, yosh va individual psixologik xususiyatlarga ega bo'lgan er-xotin munosabatlari shakllanishining eng nozik va hal qiluvchi shakli hisoblanadi. U yoki bu yosh oilaga xos bo'lgan er-xotin munosabatlari boshqa bir er-xotonga mos kelmasligi

mumkin. Chunki yosh oilani yuzaga keltirgan er-xotinlarturli xil shaxslararo munosabatlar tizimi, turlicha taomilga ega bo'lgan oilalarda tarbiyalangan, shaxs sifatida shakllangan individlardan tashkil topadi. Lekin shunga qaramasdan maxsus psixologik tadqiqotlarda va ulardan olingan natijalar asosida yozilgan ilmiy psixologik adabiyotlarda yosh oilalarda er-xotin munosabatlarining shakllanishi va rivojlanishining umumiy mexanizmlarga oid tegishli ma'lumotlar keltirib o'tilgan. Umuman yosh oilalarda er-xotin munosabatlarining qay tarzda rivojlanishi avvalo shu yosh oilaning yuzaga kelishiga asos bo'lgan nikoh oldi omillarining xarakteriga, shu oilalarning yuzaga kelish shart-sharoitlari bilan uzviy bog'liqdir. Bular haqida oldingi mavzuda qisman to'xtalib o'tdik. Albatta, yosh oila yuzaga kelar ekan, ular bir-birlarini sevib turmush qurishganmi, qarindosh-urug'chilik, tanish-bilishchilik, sovcilik, hisob tufaylimi yoki stereotip bo'yichami, qanday bo'lishidan qat'i nazar nikohning ilk kunlarida ularning bir-birlariga nisbatan bo'lgan o'zaro munosabatlarida, er-xotin o'rtasidagi shaxslararo munosabatlarda emotsional ko'tarinkilik, hissiy rang-baranglik darajasi yuqori bo'ladi. Bir-birlarini ma'lum bir muddat sevishib oila qurgan juftlarda bunday emotsional ko'tarinkilik darajasi nihoyatda yuqori bo'ladi. Chunki ular bir necha yil kutib, intilib yashagan, visol damlariga nihoyat etishgan bo'ladilar. Bunday juftlar nikohi boshida er-xotin o'rtasidagi shaxslararo munosabatlarda ko'tarinkilik, bir-birlariga emotsional intilish juda yuqori darajada bo'ladi. Nafaqat sevishib oila qurganlar, balki deyarli barcha motivlarga ko'ra oila qurgan yoshlarda ham nikohning boshida er-xotin o'zaro munosabatlarida bir-biriga yaqinlik, bir-birini qadrlash, hurmat qilish nisbatan yuqori bo'ladi. Ularning bir-birlariga, o'z nikohlariga, o'zlarining bo'lajak oilaviy hayotlari haqidagi niyat, orzu, umidlari ezgu, ijobiy bo'ladi. Chunki hech kim va hech qachon erta ga bo'lajak turmush o'rtog'im, yangi oilamning yangi a'zolari bilan nizo-janjalga boraman, ular bilan urishaman va oxir-oqibatda oilam buzilib, ajrashib ketaman, deb oila qurmaydi (Ayrin hollarda majburan oila qurganlar bundan mustasno). Inson oila qurar ekan ahil-inoq yashab, murod-maqсадga etishishni orzu qiladi, nikoh arafasida va nikoh kechasi ham barcha yaqin birodarlar, qarindosh-urug'lar, to'yga taklif buyurgan mehmonlar yoshlarga ezgu niyatlar bildiradilar. Shuningdek, yoshlar oila qurish arafasida va nikohlarining dastlabki kunlarida turmush

o'rtog'i timsolida, o'zining shu orzu-istaklariga, murod-maqсадlariga etishishda yordam beruvchi, uni qo'llab-quvvatlovchi, uni har soniya, har onda tushunuvchi o'z tabiatiga yaqin odamini tasavvur qiladi va unga imkon qadar shunday ijobiy, iliq munosabatda bo'lishga harakat qiladi. Biroq hayotda, ayniqsa, oilaviy hayotda hamma narsa ham odam kutganidayin bo'lavermaydi. Oilaviy hayotning o'ziga yarasha notekisliklari, past-balandliklari, murakkabliklari, muammolari bo'ladi. Shunday murakkabliklardan biri yosh er-xotinning yangi ijtimoiy statusga, mavqega: er, kuyov, uylangan, oilali yigit, xotin, kelin, turmushga chiqqan ayol rollariga, o'zlari uchun yangi bo'lgan ijtimoiy muhitga, yangi oilaga moslashish jarayoni bilan bog'liq. Xo'sh bu yangi sharoitlarga moslashish jarayoni kimda qanday kechadi? Albatta, bu jarayon erkaklarda ayollarga nisbatan engilroq kechadi. Chunki ular, o'zbek oilasining etnik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda aksariyat hollarda erning uyida, uning ota-onasi va boshqa qarindoshlari bilan yashaydi. Ya'ni yigit uylanganidan keyin ham o'z oilasida, o'z yaqinlari va o'zi uchun oldindan odat bo'lib qolgan oilaviy, shaxslararo munosabatlar tizimida qoladi. Ayol kishining esa nikohdan keyingi holati, oldingisidan keskin farq qiladi. Birinchidan, u o'zi uchun deyarli yangi bo'lgan, oldingisidan tubdan farq qiladigan muhitga tushadi. U o'ziga xos shaxslararo munosabatlar tizimi, rollar taqsimoti, o'ziga xos «xulqqa» ega bo'lgan o'zining qizlik oilasidan, boshqa bir oilaga, boshqacha bir shaxslararo munosabatlar tizimiga ega bo'lgan yangi oilaviy muhitga tushadi. Undagi mavjud turmush tarzi oldingisiga mos tushmaydi, bundagi oilaviy rollar taqsimoti ham oldingisiga o'xshamaydi, u erdagi ma'lum bir ishni bajarish tartibi, u yoki bu ishga qo'yiladigan talablar ham oldingisiga o'xshamaydi. Buning ustiga yosh oilada yosh kelin zimmasiga yuklatiladigan vazifalar ham uni qizlik vaqtida bajaradigan ishlaridan ham miqdor, ham mazmun jihatdan tubdan farq qiladi. Yangi ijtimoiy sharoitga moslashish jarayonining o'zbek oilalarida ayol kishi uchun qiyin kechishining asosiy sabablaridan yana biri unda yosh kelin yuqorida aytib o'tilgan vaziyatlarga tushishi bilan birga ularda bu yangi oilada kelin o'zini «begona» deb his etishidir, ya'ni undagi «begonalik effekti»ning mavjudligidir.

Yuqorida keltirib o'tilganlardan ko'rinib turibdiki, yosh oila yuzaga kelganidan so'ng unda er-xotin munosabatlarining «kutilganidek» rivojlanishiga xalaqit qiladigan ko'plab ijtimoiy psixologik, etnik, hududiy, jinsiy omillar borki, yoshlarimiz bularning barchasi haqida oldindan xabardor bo'lishligi va ularning

salbiy ta'sirlarini yumshatib, ijobiy jihatlarini rivojlantirishga tayyor bo'lishlari maqsadga muvofiqdir.

Shunday qilib, eng ezgu niyatlar bilan oila qurgan yoshlarda er-xotinning shaxsiy munosabatlari baxtga qarshi yaxshidan yomonga qarab rivojlana boshlaydi. Chunki nikohning boshida kuzatiladigan er-xotin o'rtasidagi ko'tarinki emotsional yaqinlik asta-sekinlik bilan pasayib, ular hissiyotlarining o'tmaslashuvi ro'y beradi. Bu holatlar albatta har qanday oilada shaxslararo munosabatlar rivojlanishining o'ziga xos dinamikasini tashkil qiladi. Bu holatdan voqif bo'lish va uning o'zgarishlariga tayyor turish yosh oilalarda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ayrim ko'ngilsizliklarning oldini olishga asos bo'ladi.

1. ER-XOTIN MUNOSABATLARINING O'ZIGA XOSLIGI

Er-xotinlarning oiladagi muloqoti, shaxslararo muloqotning umumiy qonuniyatlariga bo'ysunish bilan birga, dastavval ishdan tashqari, bo'sh vaqtlarini birgalikda o'tkazish bilan shartlangan o'ziga xos xususiyatlariga ham ega. Hamkasblar,

o'rtoqlar, do'stlar va sevimli odamlar hamma vaqt ham birga bo'lish imkoniyatiga ega emaslar, qaytanga, o'z muloqotlarini o'zlari xohlagan vaqtlarida biroz kamaytirib, hatto uzib (to'xtatib) qo'yishlari ham mumkin (uchrashuvga borishi lozimligini «unitib» qo'yish, kutilmaganda «juda band» bo'lib qolishi

mumkin va sh.k). Er-xotinlarsa ko'pincha bunday imkoniyatlardan mahrumdirlar. Ular bir xonadonda, ko'pincha bir xonada birga bo'lishga «mahkum» etilgan. Albatta, bu gaplar ko'pchilik yoshlarimizda (ayniqsa, bir-birlarini sevuvchi yoshlarda) tushunmovchilik, ishonmaslik, e'tiroz tug'dirishi mumkin, chunki ular, o'zing uchun aziz, sevimli bo'lgan odam bilan birga bo'lish, uning yonida bo'lish «majburiyati» bu eng orziqib kutilgan orzuning ro'yobga chiqishi-ku deb hisoblashlari mumkin. Biroq bu «mahkumlik» bilan hisoblashmaslik ham mumkin emas. Turli aholi turar joylarida, mahallalarda, qo'ni-qo'shnilar o'rtasida ko'pincha faqat ayollardan yoki faqat erkaklardan iborat «kompaniyalar» ham behudaga yuzaga kelavermaydi. Qadimiy, afsonaviy Sparta qonunchiligida er-xotinlarni ishqiy munosabatlarining sovuqlashib ketishidan saqlash maqsadida ularning muloqotlari imkon qadar chegaralab qo'yilgan. Unga ko'ra erlar xotinlaridan ajratilgan holda, ya'ni er va xotin boshqa-boshqa yashaganlar va ular faqat ovloq joylardagina, «begona ko'zlardan» yashirin tarzda uchrashib turishlari mumkin bo'lgan. Bu tadbir nafaqat Sparta jangchilari o'zlarining jangovar ruhlarini yo'qotmasligi, o'zlarining yosh xotinlari bilan mashg'ul bo'lib qolmasliklari uchunгина emas edi. Bunda «taqiqlangan meva» effektidan foydalanilgan. Uchrashishlarning qiyinligi, xuddi tuzsiz taomga tuz, ziravorlar qanchalik maza berganidek, er-xotinlarning bir-birlariga hissiy yaqinligini sezilarli darajada kuchaytiradi, nikoh rishtalarini mustahkamlaydi. Yoki Shekspirning qahramonlari Romeo va Julettalar ham, agar ular unashtirilganlaridan so'ng barcha qulayliklari bilan alohida «koshona» berilganda edi, ular o'zlarini boshqacha tutgan bo'lishardi. Doimiy muloqot bir xillik ko'rinishini yuzaga keltiradi, tabiiyki, bundan hayotdagi kundalik ikir-chikirlar ko'payadi, ayni vaqtda chuqur hissiyotlar o'z obektining yaqinligi tufayli kundalik odatlar shaklini oladi. Odamlar bir-birlaridan biroz muddat ayri yashashsa hammasi joyiga tushadi: muhim to'siqlardek tuyulgan narsalar arzimagan maydachuydalarga aylanib qoladi, qisqa muddatli hijron ta'sirida chuqur hissiyotlar kuchayadi va yana o'ziga yarasha kuchga ega bo'ladi.

Er-xotin muloqoti, muomalasining o'ziga xos nozik jihatlardan yana biri ularning bir-birlari bilan etarli darajada intim munosabatlarda bo'lishligidir. Bu albatta, ularning o'zaro munosabatida shubhasiz o'z izini qoldiradi. Bu o'rinda shuni ham aytib o'tish joizki, bizni bolalikdanoq olgan o'ziga xos tarbiyamiz jinsiy munosabatlar, jinsiy muloqotga noma'qul uyat, go'yoki axloqsiz hodisadek qarashga majbur qiladi. Biz jinsiy moyillikni uzoq vaqt bir yoqlama past, sharmandali, odam hissiyoti uchun noo'rin narsa deb atab kelganmiz (ba'zilar hozir ham shunday deb hisoblaydi). Nima uchun shunday bo'lgan? Chunki u hayvonlar uchun ham odam uchun ham umumiy. Biroq, ochlik ham, chanqoqlik ham hayvonlarda qanday bo'lsa, odamda ham shunday bo'ladi. Ammo bizning axloq va odatlarimiz, ma'naviyatimiz doirasida ular haqida nafaqat oshkora gapirish, balki ularga bo'lgan ehtiyojlarni boshqalarning ishtirokida, ko'z o'ngida qondirish mumkin, ya'ni ular odamlarga xos deb qabul qilingan. Nima bo'lgan taqdirda ham biz o'zimizning «hayvoniy» tabiatimizdan baribir qutula olmaymiz. Bunda hammasi bu hislarning yuzaga kelishiga emas balki, ularni qachon, qaerda, qanday sharoitda va qanday tarzda namoyon qilamiz, biz ularga so'zsiz bo'ysunadigan

qullarmizmi yoki mulohazakor va mehribon xo'jayinlarmizmi, mana shunga bog'liq. Odamlar oila qurishar, nikohdan o'tishar ekanlar, tabiiyki, seksual munosabatlarga kirishadilar. Endi nikohdan keyin bu «mumkin». Biroq bolalikdan jinsiy aloqa, jinsiy akt haqida qandaydir bir «yomon» narsa deb tasavvur qilib tarbiyalanganlik, ayrim er-xotinlarga ong ostida bo'lsada, xalaqit qiladi va bu ba'zan ularning bir-birlariga axloqsiz qiliqlarni qilishda o'ziga xos sherik deb qarashga majbur qiladi. Vaqt o'tishi bilan er-xotinlarning bir-biri oldidagi «sir asrorlari tobora ochilib» boraveradi. Afsuski, shu bir-birlari uchun oshkoralashib borishi faqat ma'lum bir zaruriy chegaradagina amalga oshadi. Ozoda, muloyim, ehtiyotkor yigit endi o'ziga qaramaydigan, befarosat, qo'pol erga aylanadi. Ozoda, bejirim, did bilan kiyinadigan, kamtarin, nozik qiz, bo'lajak kelin endi beo'xshov kiyingan, o'ziga qaramaydigan, vaysaqi xotinga aylanadi. Uning oldingi jozibasi, go'zalligi go'yoki «yo'qoladi». Har bir xalqda, har qaysi zamonda go'zallikning o'ziga xos belgilari, etalonlari bo'ladi. Go'zallik va go'zal emaslik haqidagi tasavvurlar vaqt o'tishi bilan so'zsiz o'zgaradi. Biroq, umumxalq tomonidan qabul qilingan va e'tirof etilgan go'zallik etalonlari bilan bir qatorda individual, shaxsiy, xususiy etalonlar ham bo'ladi. Aytishlaricha, boyo'g'li qushlarning orasida eng go'zallari uning bolalari ekanligidan maqtanar ekan, chunki «ularning hammasining quloqlari uzun, boshi katta, umuman o'ta go'zal» ekan. Kim biladi, bu borada kabutar nima degan bo'lar ekan. Aynan shu sababga ko'ra xalq ichida tipratikon o'z bolasini yumshog'im, qo'ng'iz bolasini oppog'im deydi, — degan maqol bor. Shuning uchun ma'lum bir namunaga o'zini urish, o'zini o'shanday bo'lishga majburlash kerak emas. Har joyning ham o'z tosh-u tarozusi, o'lchami mavjud. Xotinini sevuvchi er uchun uning xotini (yoki erini sevuvchi xotin uchun uning eri) umumiy etalonga mos keladimi yoki yo'qmi, bundan qat'i nazar ko'pincha eng go'zal, chiroyli, kelishgan odam deb tasavvur qilinadi. Aynan mana shu go'zallikni o'ziga xos «ziravorlar»: kiyimlar, soch turmagi, xatti-harakat, imo-ishoralar, qiliqlar, so'zlar va shu kabilar bilan saqlab qolish kerak bo'ladi. Uni nafaqat «xalq ichida» balki uyda ham saqlash kerak.

Intim munosabatlar. Bu nafaqat seksual munosabat, nafaqat jinsiy aloqa, balki ancha ochiq, yaqin, ma'naviy muloqotdir. Intim (fransuz tilida — intime — «yaqin», «qulay», «ko'ngildan», lotinchada intimuz — «chuqur», «chin dildan») muloqotlar deyilganda, psixologiyada shunday muloqotlar tushuniladiki, unda odam boshqa odam oldida qandaydir bir ijtimoiy rolni (rahbar yoki xodim, sotuvchi yoki vrach va shu kabi) bajaruvchi emas, balki aynan «yagona» shaxs sifatida — nodir, takrorlanmas mavjudot sifatida namoyon bo'ladi, bunda u mutlaqo oshkora, ochiq, hech narsadan qo'rqmay, o'zining ichki olami, o'zining barcha xususiyatlarini uyalmasdan namoyon qila oladi. Bunday muloqotda suhbatdosh odamlar o'rtasida chuqur va keng o'zaro oshkoralik (jismoniy, psixologik, shaxsiy, ma'naviy) amalga oshadi. Bunda suhbatdoshlarning tanasi, fikri, hissiyoti, xarakteri va hayotiy rejalari, qadriyatlari va fikrlari ochiladi.

Intim munosabatlarga sevgi, do'stlik, dushmanlik, yolg'izlik kabilarni kiritish mumkin. Biroq intim muloqotlar nafaqat istalgan muloqotlar sifatida, balki xavfli, «qo'rqinchliroq» muloqotlar sifatida ham idrok qilinishi mumkin. Bu muloqotlar tushunish va hamdardlikka, o'zaro qo'llab-quvvatlash, dalda berish, bir-birini tushunishga bo'lgan ehtiyojlarni qondiradi. Shu bilan birga er-xotin o'rtasidagi muloqot jarayonida tomonlar o'z hissiyotlarini, ichki kechinmalarini jilovlashga, fosh bo'lib qolishdan, pinhoniylarini tuyg'ularini ochilib qolishidan hayiqish hissi namoyon bo'ladi.

Shuning uchun ayrim odamlar muloqotda ko'pchilik tomonidan qabul qilingan muloqotlar darajasida qolishga harakat qiladilar. Buning boisi, avvalo odamning ichki kechinmalarini oshkora qilib qo'yishdan qo'rqish yoki jufti oldida o'zini «fosh» qilib qo'yishni xohlamaslik, o'zini pinhoni, hatto o'zi ham o'zida ko'rishni istamaydigan xislatlarni fosh qilib qo'yishdan qo'rqishdir. Odamlarning «tashlab ketilishdan» qo'rqishi ham shu bilan bog'liq (o'zini borlig'ini oshkora qilib qo'yganingdan so'ng sen jufting uchun qiziqarli bo'lmay qolasan, u seni barcha xislatlaringni bilib, ko'rib bo'lganidan so'ng, senga qiziqmay qo'yadi va seni tashlab ketishi mumkin), «jiddiy tanbehlar»dan qo'rqish (bunaqa erkin, oshkora, ochiq muloqotda o'zing haqingda sheriging yoki biror-bir muhimroq masala haqida biror-bir nojo'ya gapni «gapirib», «laqillab» qo'yishing mumkin). Bulardan tashqari muloqotlarning intimligidan (yaqin bo'lishidan) ko'pincha o'zining ajratuvchi (destruktiv), buzuvchi impulsaridan qo'rqish ham ushlab qolishi mumkin. Intim muloqotlarda biz xulqning ijtimoiy me'yorlari, ijtimoiy taqiqlarga eng kam darajada bog'liq bo'lamiz va shuning uchun o'zimizga eng yaqin odamga nisbatan bo'lgan munosabatlarimizda biz o'zimizni shunday tutishimiz mumkinki, boshqa hech bir odamga nisbatan o'zimizni bunaqa tuta olmaymiz. Nihoyat, muloqotlarning intim bo'lishidan, ayrim odamlarni boshqa odamning individualligiga haddan tashqari ortiqcha kirishib, qo'shib ketish, boshqa odamga «aralashib», singib ketish tufayli o'zining individualligini yo'qotib qo'yishdan qo'rqish ham ushlab turadi. Shuning uchun «birlashishdan oldin va birlashish uchun dastlab chegarani, aloqalarni yaxshilab belgilab, aniqlab olish» o'z individualligi va shaxsini mustahkamlab olish lozim. Er-xotinlarning oiladagi muloqotining muhim xususiyatlaridan biri shuki, u ma'lum darajada kundalik, maishiy prozaik fonda amalga oshirishidir. Boshqa odamlar, boshqa erkaklar va ayollar bilan bo'lgan muloqotda biz ko'tarinkilikni, uyda esa uning oshxonasini ko'ramiz. Bular esa bir-birlaridan juda uzoq va odamlarga turlicha talablarni qo'yadigan tushunchalardir. Psixologlar muloqotning o'ziga xos uch xil kommunikativ pozitsiyasini farqlaydilar. Bular: «ota yoki ona» «katta odam», «bola». Ularning hammasi bir odamda mujassam bo'lishi mumkin.

«Ota yoki ona» pozitsiyasida bo'lish, bu o'zining boshqalardan ustunligini anglash, rag'batlantirish va jazolash huquqiga egalikni his qilish demakdir. «Ota yoki ona» ning murojaati odatda pand-nasihatli, e'tirozga o'rin qoldirmaydigan, uzil-kesil bo'ladi, u o'zi buni doimo namoyon qilavermasada, biroq o'ziga hurmatni talab qiladi. U tartibni nazorat qilishni va odamlarni boshqarishni, juftiga, «otalarcha» («onalarcha») unga homiylik qilib, xuddi zaifroq odamga yondashgandek yondashishni yoqtiradi.

«Katta odam» pozitsiyasi odamning atrofida gilar bilan teng darajada muloqotda bo'la olishni bildiradi. Atrofdagilarga o'z hukmronligini ham o'tkazmaydi yoki o'ziga nisbatan ma'qullovchi» munosabatni ham kutmaydi.

«Bola» pozitsiyasida odam xafagarchilikka yuqori sezgirlikni, ko'ngli bo'shlik, oson ishonuvchanlik, o'yinqaroqlik, injiqlik, boshqalardan mehr olishni istash, sezishni, kuchliroq odam tomonidan panoh tutishni va shu kabilarni namoyon qiladi. Agar shu pozitsiyalar o'zaro muvofiq kelsa va o'zaro mos bo'lsa, masalan kimdir juftiga nisbatan bo'lgan munosabatda «otalik» yoki «onalik» pozitsiyasini tutsa-yu, ikkinchi tomon esa bajonidil «bolalik»ni namoyish etsa — bu yaxshi, agar ikkita «katta odam» pozitsiyasi o'zaro to'qnash kelsa, bu ham yaxshi, biroq oilada ikkita «ota» («ona») duch kelib qolinsa, unda ularning muloqotida zo'riqish, nizoli vaziyatlarning yuzaga kelishi muqarrar.

Nizoli vaziyatlar odatda uzoq vaqtlar davomida etiladi, shuning uchun oqil va tajribali odamlar ularning dastlabki alomatlarini o'z vaqtida payqab, ularga lozim darajada munosabat bildirib, ularni bartaraf qilishi yoki mumkin qadar zaiflashtirishi mumkin.

2. ER-XOTINLIK MUNOSABATLARI

Biz yuqorida oilada shaxslararo munosabatlar va muloqot psixologiyasiga tegishli masalalarga qisman to'xtalib o'tdik. Endi esa mazkur masalada yosh oila mezonlari haqida fikr yuritsak. Psixolog va sotsiologlarning fikricha, kelin-kuyovlarning yoshi 30 dan oshmagan birinchi nikohdagilar yosh oila hisoblanadi. Odatda yosh oila tushunchasi oilaviy hayotning dastlabki 10 yilini o'z ichiga oladi. Nikohdan o'tib, oila qurilgandan so'ng u bir necha bosqichlarni bosib o'tadi. Shulardan eng ko'p kuzatiladigani sotsial va psixologik jihatdan katta ahamiyat kasb etadigan ham aynan shu yosh oila bosqichiga to'g'ri keladi. Bu bosqichda er-xotinlarning oilaviy hayot haqidagi tasavvurlari shakllanadi, farzandlar dunyoga keladi, ularni tarbiyalash, voyaga etkazish bilan bog'liq bo'lgan asosiy ishlar amalga oshiriladi. Shularni hisobga olgan holda hukumatimiz tomonidan yosh oilalar, ularning mustahkamligini ta'minlash va ularda ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlash yangi oilaning barqarorligini ta'minlashga imkoniyatlar yaratish borasida ham bir qator ishlar amalga oshirilmoqda.

Muhokama uchun savollar:

1. Oilada muloqot haqida nimalarni bilasiz?
2. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi deganda nimani tushunasiz?
3. Odamlar o'rtasida birgalikdagi faoliyat ehtiyojlaridan kelib chiqadigan bog'lanishlar rivojlanishining ko'p qirrali jarayonini ko'rsating.
- A) Mehnat. V) Ta'lim. S) Munosabat. D) O'yin. E) Malaka.
4. Munosabatning quyidagi uchta jihatini ko'rsating, nomlang va ular mohiyatini ochib bering.
5. Pedagog va O'quvchilar jamoasi o'rtasida o'zaro birgalikdagi harakatning mazmunan axborot ayriboshlashdan o'quv-tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish va o'zaro hamjihatlilikni tashkil etishdan iborat sistemasi usullari va malakalari qanday nomlanadi?
6. Munosabat va faoliyatining birligi nimadan namoyon bo'ladi?
7. Muomala turlarini tasniflang. Ularning har biriga misollar keltiring. Inson hayot faoliyatidagi ahamiyatini ayting.
8. Muomala vositasi nima? Unga bog'liq ravishda xalq maqol va topishmoqlaridan namunalar keltiring.

Uyga vazifa berish: «Oilada muloqot. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi» mavzusi yuzasidan turli xil ko'rgazmali qurollar tayyorlash va mavzuni takrorlash orqali mustahkamlash.

8-MAVZU: OILAVIY NIZOLAR PSIXOLOGIYASI. AJRALISH, UNING SABAB VA OQIBATLARI

Фанни ўқитиш технологияси: Оилавий низолар психологияси. ажралиш, унинг сабаб ва оқибатлари мавзусидаги машғулотининг технологик харитаси

TG 'r	Bosqichlar va bajariladigan ish mazmuni	Amalga oshiruvchi shaxs, vaqt
1	Tayyorlov bosqichi: Darsning maqsadi: Ta'limiy: Oilaviy nizolar psixologiyasi to'g'risida tushuncha berish Tarbiyaviy: Oilaviy nizolar psixologiyasi haqida tushuncha berish orqali o'quvchilardagi ahloq-odob tarbiyasini shakllantirish, nizoli vaziyatlardan chiqish yo'llarini o'rgatish. Rivojlantiruvchi: Oilaviy nizolar psixologiyasi ta'siri to'g'risidagi tasavvurlarini rivojlantirish Darsning turi: Nazariy ma'lumot berish. Dars jixosi: Darslik, darsga oid turli xil ko'rgazmalar, jadvallar, bukletlar, tarqatma materiallar va hokazo. Darsning bog'lanishi: Pedagogika, psixologiya, oilashunoslik, tarix 1.3. Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar: Nizo, konflikt, odob-axloq. Qaynona-kelin, ovsinlar, er-xotin. 1.4. Dars shakli: Amaliy mashg'ulot, guruh va mikroguruhlarda. 1.5. Foydalaniladigan metod va usullar: suhbat, ma'ruza-hikoya, baxs, videousul. 1.6. Kerakli jihoz va vositalar: Darslik, darsga oid turli xil ko'rgazmalar, o'quv qo'llanma, kompyuter texnologiyalari, slaydlar, qog'oz varaqlari, markerlar, skotch.	O'qituvchi
2	O'quv mashg'ulotni tashkil qilish bosqichi: 2.1. Mavzu e'lon qilinadi. 2.2. Ma'ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.	O'qituvchi, 15 minut
3	Guruhda ishlash bosqichi: 3.1. Talabalarga muammoli savol beradi Mavzuga oid muammolar: - Oilaviy nizolar sababchisi hamisha ayollar deyishadi. Ushbu fikrni asoslang. 3.2. Talabalar fikri eshitiladi, boshqa talabalar baxsga chaqiriladi. 3.3. Umumiy xulosalar chiqariladi va to'g'riligi tekshiriladi. 3.4. Umumiy xulosaga kelinadi.	O'qituvchi-talaba, 40 minut
4	Mustahkamlash va baholash bosqichi: 4.1. Berilgan ma'lumotni talabalar tomonidan o'zlashtirilganini aniqlash uchun quyidagi savollar beriladi: 1. Nizo bu nima? 2. Oilaviy nizolar sababini ko'sating va tahlil qiling. 3. Oilaviy nizolar sababini sanab bering. 4. Oilaviy nizolar sababchisi deb ko'proq kimni ko'rsatish mumkin? 4.2. Faol talabalar (baholash mezonida) baholanadi.	O'qituvchi, 15 minut
5	O'quv mashg'ulotini yakunlash bosqichi:	O'qituvchi,

5.1. Talabalar bilimi tahlil qilinadi. 5.2. Mustaqil ish topshiriqlari beriladi. 5.3. O'qituvchi o'z faoliyatini tahlil qiladi va tegishli o'zgartirishlar kiritadi.	10 minut
---	-----------------

Asosiy savollar:

1. Oilaviy nizolar psixologiyasi to'g'risida tushuncha.
2. er-xotin nizolarining kelib chiqish sabablari.
3. Oilaviy nizolar turlari.

Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar: Nizo, konflikt, odob-axloq. Qaynona-kelin, ovsinlar, er-xotin.

1-savol. Oilaviy nizolar psixologiyasi to'g'risida tushuncha.

Mavzuning bayoni.

Oilaviy nizolarning eng xarakterlilaridan biri bu er va xotin o'rtasidagi nizolardir. Xo'sh, eng ezgu niyatlar bilan bir-birlarini sevib oila qurgan yoshlar nega oila qurishgandan keyin ularning o'zaro munosabatlarida nizo-janjallar ro'y beradi? Ular nima uchun urushadilar? Umuman er-xotinlik hayotida nizolarsiz, urush-janjalarsiz ham yashasa bo'ladimi? Bu kabi savollarni yana ko'p davom ettirish mumkin. Xalqimizda bir gap bor: oshsiz uy bo'lishi mumkin, lekin nizosiz uy bo'lmaydi. Faqat, nizoning nizodan farqi bor. Bu haqda quyida batafsil to'xtalib o'tamiz. Haqiqatdan ham ilk bolalikdanoq ko'plab ertaklar eshitib, keyinchalik o'zlari ham ularni turli kitoblardan o'qib o'sgan yoshlar o'zlarining bo'lajak oilaviy hayotlarini adekvat tasavvur eta olishlari mushkul. Chunki ertaklarda ham, kinofilmlarda ham qahramonlar bir-birlariga yetishgunlariga qadar ne-ne mashaqqatlarni, zahmatlarni boshlaridan kechirib, bu yo'lda duch kelgan qora kuchlarni engib, oxir-oqibatda visolga erishadilar, el-u yurtga «qirq kecha-yu qirq kunduz to'y berib, murod-maqсадlariga erishadilar». Deyarli barcha ertaklar, filmlar, ayniqsa, bizning yoshlarimiz, qizlarimiz sevib tomosha qiladigan hind filmlari, aksariyat hollarda shu tariqa yakunlanadi. Bunga sizlar ham ko'p martalab guvoh bo'lgansizlar. Bundan tashqari aksariyat muvaffaqiyatli oilalarda tarbiya topgan yigit-qizlar o'z ota-onasi oilasini, ularning turmush tarzini, bir-birlarga nisbatan bo'lgan o'zaro munosabatlarini va qator shu kabilarni o'zlarining bo'lajak oilaviy hayotlari uchun ideal deb olishadi va ular ham oila qurishganlaridan so'ng o'g'il bolalar xuddi o'z otasidek va qizlarimiz o'z onalaridek «ota», «ona», «er», «xotin» bo'lishni orzu qiladilar. Chunki ular o'z ota-onalari misolida, bir-birlariga nisbatan salbiy munosabatda bo'luvchi, bir-birlari bilan nizolashib turuvchi er-xotinlarni ko'rmaganlar. Mabodo bunday vaziyatlar va nizolar yuzaga kelib qolgudek bo'lsa ham ularning ota-onalari bu holatni farzandlariga sezdirmaslikka harakat qiladilar. Bundan tashqari ommaviy axborot vositalari orqali namunaviy ahil, baxtli oilalar haqida berib boriladigan materiallarda ham aksariyat hollarda er-xotinlik munosabatlarini bir yoqlama, faqat yaxshi tomondan ko'rsatish an'analari mavjud. Bularning hammasi yoshlarda oilaviy hayot haqida bir yoqlama ijobiy tasavvurlarning shakllanishiga asos bo'ladi. Shunday ertakmonand tasavvurlar, orzular og'ushida oila qurgan yoshlar, o'zlarining oilaviy hayotlarida dastlabki muammolarga duch kelishlari bilanoq, ularning oilaviy hayotlari o'zlari kutganlaridek bo'lmayotganligi, turmush o'rtog'ini tanlashda «xato qilganligi», ular oldingi (to'ydan oldingi) holatiga nisbatan ma'lum darajada (albatta) «salbiy» tomonga o'zgarib qolganligi kabilarni «tushuna» boshlaydilar. Shuningdek, yosh oilada er-xotinlarning o'zaro munosabatlari rivojlanishining o'ziga

xos qonuniyatlari, ayniqsa, yosh o'zbek oilasida uning etnik, hududiy xususiyatlaridan kelib chiqqan holda yosh kelin va kuyovning yangi ijtimoiy sharoitlarga moslashishi jarayoni bilan bog'liq qiyinchiliklar er-xotin munosabatlarida nizoli vaziyatlar va nizolarni yuzaga keltirishi mumkin. Afsuski, bunday jarayonlar deyarli har bir oila uchun muqarrar bo'lgan va aksariyat yoshlar oila qurish arafasida o'z nikohlaridan kutmagan jarayonlardir. Xo'sh bu jarayonlar, ya'ni er-xotin nizolari kerakmi? Ular er-xotinning o'zaro munosabatlariga qay darajada ta'sir etadi? O'tmish donishmandaridan biri haqli ravishda er-xotin nizolarini garmdoriga qiyoslagan ekan. Garmdori achchiq, lekin u me'yorda bo'lsa ishtahani ochadi, me'yoridan ortib ketsa, og'iz, lab, tilni kuydirishi, noxush hissiyotlarni yuzaga keltirishi mumkin. Nizoli vaziyatlar har qanday oilada u yoki bu darajada yuzaga keladi. Oila qanday bo'lishidan qat'i nazar nizolardan mutlaqo xoli (himoyalangan, kafolatlangan) bo'la olmaydi.

Chunki oiladagi shaxslararo munosabatlar odatda nizosiz bo'lmaydi. Bu nizolar ma'lum darajada er-xotin munosabatlarini rivojlantiruvchi katalizator vazifasini o'taydi. Lekin nizoning nizodan farqi bor. Ular kelib chiqishi, tashqi ifodalanishi, takrorlanib turish tezligi (soni) va nihoyat oqibatlariga ko'ra bir-birlaridan farqlanadi. Biror-bir maxsus mezon yo'qki, shunga asosan nizolarning qaytalanishi, kuchi, darajasi va boshqa ma'lumotlari (ko'rsatkichlari)ni aniq belgilab berish (olish) mumkin bo'lsa. Bunda hamma narsa subyektning o'ziga, uning shaxsiy, psixologik xususiyatlariga, yoshiga, jinsiga, uning qo'yilishiga, nizoning qanday idrok qilinishi va boshqa omillarga bog'liq bo'ladi. Ma'lumki, bir-birlariga aynan o'xshash, mos ikki odamning bo'lishi mumkin emas, chunki shaxs va uning individualligi

takrorlanmasdir. Shunday ekan ikki va undan ortiq shaxsdan (individdan) tashkil topgan oila ham ikki, uch karra takrorlanmasdir. Bir oila uchun me'yorida bo'lgan shaxslararo munosabatlar tizimi, ikkinchi bir oilaga mutlaqo mos kelmasligi, yoki biron-bir oila uchun u qadar ahamiyatga ega bo'lmagan nizo va uning sababi boshqa oila a'zolarining o'zaro munosabatlarida jiddiy oqibatlar olib kelishi mumkin va hokazo. Shunday ekan jamiki oilalarga xos bo'lgan nizolar va ularning sabablarini yagona bir o'lcham yoki xarakteristika bilan ko'rsatib berish masalasi ham mantiqqa to'g'ri kelmaydigan ishdir. Lekin turli toifadagi oilalarni o'rganish, ular a'zolarining o'zaro munosabatlarini taqqoslash va shu kabilar asosida ayrim nisbiy xulosalarga, mulohazalarga kelish mumkinki, shu nisbiylikdan har bir odam o'zi uchun nisbatan «tegishli» xulosalar chiqarib olishi lozim bo'ladi. Shuning uchun, biz quyida oilaviy munosabatlar, oiladagi nizolar haqida fikr yuritish ekanmiz, ularning barcha oilalarga mutlaq tegishli bo'lishligini (ekanligini) da'vo qilolmaymiz. Quyidagilar ham bizning nisbiy mulohazalarimizdir.

Oilaviy nizolar turlari

1. Er-xotin o'rtasidagi.
2. Qaynona-kelin o'rtasidagi.
3. Qaynona-kuyov o'rtasidagi.
4. Ovsinlar o'rtasidagi.
5. Ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi.

Oilada yuzaga kelish ehtimoli bo'lgan nizo-janjallarining sabablarini aniqlash va ularning oldini olish masalalarini ijobiy hal qilish uchun birinchi navbatda ularni kimlar o'rtasida yuz berayotganligini farqlab olish maqsadga muvofiqdir. Oilaviy nizolarda kimlar ishtirok etayotganiga ko'ra ularni quyidagicha asosiy turlarga ajratish mumkin:

- er-xotin o'rtasidagi nizolar;
- qaynona-kelin o'rtasidagi nizolar;
- qaynona-kuyov o'rtasidagi nizolar;
- ovsinlar o'rtasidagi nizolar;
- ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi nizolar.

Albatta, bu ro'yxatni yanada davom ettiraverish mumkin, lekin biz hozircha shu yuqorida keltirilganlar bilangina kifoyalanib, oilaviy hayotda ro'y berish ehtimoli nisbatan yuqori bo'lgan nizolarning eng asosiysi bo'lmish er-xotin o'rtasidagi nizolarning ayrim xususiyatlarini ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Umuman oilada er-xotin o'rtasidagi nizolarning yuzaga kelishi va rivojlanishi taxminan quyida keltirilgan sxemadagidek bo'lishi mumkin. Sxemadan ko'rinib turibdiki, har qanday oilada er-xotinning o'zaro munosabatlarida nizoli vaziyatlarning yuzaga kelishi muqarrar. Lekin shu nizolarning xarakteri, ularning oqibatlariga ko'ra turli oilalar va ulardagi oilaviy munosabatlar bir-birlaridan farqlanadi. Shunday ekan biz dastavval muvaffaqiyatli va muvaffaqiyatsiz oilalarda ro'y beradigan nizolarni ko'rib chiqaylik. Sxemada ko'rinib turganidek muvaffaqiyatli oilalardagi nizolar biriktiruvchi va muvaffaqiyatsiz oilalardagi nizolar esa ajratuvchi xarakterga ega. Shuning uchun ham psixologik adabiyotlarda nizolar shartli ravishda «konstruktiv» («biriktiruvchi») va «destruktiv» («ajratuvchi») nizolarga farqlanadi.

Ular, o'zlarining yuzaga kelishiga asos bo'lgan muammolar, bu muammolarning hal etilishi, kechinishi, ishtirokchilari, oqibatlari va boshqalarning xarakteriga ko'ra bir-birlaridan farqlanadi. Biriktiruvchi nizolarning yuzaga kelishiga asos bo'lgan muammolar va ularning hal qilinishi ham urning, ham xotinning, butun oilaning manfaatlariga qaratilgan bo'ladi. Agar ular hal etilsa, buning oqibatida oilaning umumiy manfaatlariga oid muammolar o'z yechimini topadi. Bunday nizolarga oiladagi tartib, intizom, ozodalik, oila budjetini yuritish, saranjomlik, tejamkorlik, isrofgarchilikka yo'l qo'ymaslik, bola tarbiyasi va boshqa shu kabi toifadagi nizolar misol bo'la oladi. Ular asosan er-xotin o'rtasidagina yuzaga keladi, ularning ishtirokchilari ham faqat er-xotinlarning o'zlarigina hisoblanadilar.

Bunday nizolarning muvaffaqiyatli hal etilishida er-xotinlarning bir-birlarini yanada yaqinroq bilib, tushunib, bir-birlarining salbiy va ijobiy xususiyatlarini o'rganib borish, bir-birlariga moslashish, muammolarni hal etish borasida hamkorlik qilish kabi oilaviy hayot mustahkamligini ta'minlashga xizmat qiluvchi jarayonlar amalga oshadi. Boshqacha qilib aytganda, bunday nizolar «er-xotinligi urushi — doka ro'molning qurishi» kabi nizolar toifasiga kiradi. «Doka ro'molning qurishi» er-xotin o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantiradi. Ajratuvchi nizolarda ularning yuzaga kelishiga asos bo'lgan muammo va uning yechimi er-xotinlardan birining manfaatiga qaratilgan bo'ladi. Bunday nizolarda bir tomon manfaatining hal etilishi ko'pincha, ikkinchi tomon manfaatining boy berilishi hisobiga amalga oshadi. Masalan, erni yoki xotinni shaxsan o'zi uchun biron nima xarid qilishi, erning yoki xotinning ishi tufayli, o'zbek oilasi uchun xarakterli bo'lgan nizolardan bo'lmish er yoki xotinning qarindosh-urug'lari bilan bo'ladigan munosabatlar tufayli yuzaga keladigan nizolar shular jumlasiga kiradi. Bunday nizolarning hal qilinishi, ya'ni bir tomon manfaatlarining qondirilishi ko'pchilik holatlarda ikkinchi tomon manfaatlarining boy berilishi hisobiga amalga oshadi. Bunday vaziyatlarda manfaati boy berilgan tomonda norozilik, e'tiroz saqlanib qoladi va bu keyinchalik yana kuchayib navbatdagi nizoni yuzaga kelishiga asos bo'lib

xizmat qilishi mumkin. Ajratuvchi nizolarda, nizo hal etilgani bilan, nizoli vaziyat saqlanib qolaveradi. Shuningdek, ajratuvchi nizolar ularni yuzaga keltirgan sabablar bevosita er-xotinlarning o'zaro munosabatlari doirasidan tashqaridagi omillarga ham bog'liq bo'ladi. Ularning sababchilari va ishtirokchilari ham ba'zan er-xotindan tashqari uchinchi odam bo'lishi mumkin, ularning hal etilishi ham erxotinlarning o'zlarigagina emas, balki shu uchinchi (boshqa) odamga bog'liq bo'ladi. Bularning oqibatida nizolarni yanada kuchayishi, sonining ortishi kuzatiladi. Ajratuvchi nizolar, aksariyat hollarda «chegaralanmagan» nizolar bo'lib, o'z xarakteri, ishtirokchilari, hal etilishi va oqibatlariga ko'ra er-xotin munosabatlari doirasidan chetga chiqadi. Bunday er-xotin nizolariga oilaning boshqa a'zolari: qaynona, qaynsingil, ovsinlar va boshqalar ham aralashadi. Ijtimoiy psixologiyada gap, so'z, nizo haqidagi ma'lumot bir og'izdan chiqib, kishilarning keng tomoniga qarab harakatlana boshlaydi. Uning ko'лами ma'lumot manbayidan uzoqlashib, undan xabardor bo'lgan va unga jalb etilgan ishtirokchilar soni ortib borgan sari kengayib boraveradi. Er yoki xotin bir-birlari bilan urishib qolganlaridan so'ng bu haqda uchinchi bir odamga gapiradigan bo'lsa, imkon qadar shu nizoda o'zini aybsiz, haq qilib ko'rsatishga, shu uchinchi odamni uning manfaatlarini himoya qilishiga og'dirib olish maqsadida bir yoqlama gapiradi. Bunda subyekt foydalanadigan gap-so'zlar, ohang, imo-ishora, mimika, urg'u va boshqalar deyarli barcha verbal va noverbal vositalar ro'y berib o'tgan hodisa (nizo-janjal)ning asl holatiga qaraganda bo'rttiribroq idrok etilishini ta'minlaydi. Nizo haqida qanchalik ko'p odamga gapirib beraverilgan sayin, u ayanchli tus olgan holda avj olib boraveradi va oqibatda fojiali natijalarga ham olib kelishi mumkin. Shunday ekan, oilaviy hayotda ro'y berishi mumkin bo'lgan nizolarga birdek salbiy jihatdan qarayverish ham, yoki ularni birdek oqlash ham maqsadga muvofiq emas. Yoshlarimiz oilaviy hayotda ro'y beradigan biriktiruvchi nizolarga tayyor bo'lishlari, ularni biriktiruvchilik, er-xotinni bir-birlariga moslashuvlariga, ularning o'zaro munosabatlarining rivojlanishini ta'minlovchi, ularning har ikkalovining ham, ya'ni «biz»ning manfaatiga qaratilgan nizolarning biriktiruvchanlik imkoniyatlaridan samarali foydalanishga, ularni salbiy oqibatlarga olib keluvchi nizolarga aylantirib yubormaslikka o'rganishlari lozim. Albatta ajratuvchi «men» xarakteridagi «chegaralanmagan» nizolarni oldini olish, uning oqibatlaridan voqif bo'lishlari ham maqsadga muvofiq. Sxemada ko'rinib turganidek er-xotinning o'zaro munosabatlarida yuzaga keladigan konstruktiv nizolar aksariyat hollarda er-xotin o'rtasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qarama-qarshiliklarning hal etilishi, ularning o'rtasida hamkorlikning yuzaga kelishi va oxir-oqibat er-xotin munosabatlarinig mustahkamlanishiga olib boradi. Ajratuvchi nizolarda yuqorida aytib o'tganimizdek, bir nizoning hal etilishi (ya'ni er-xotinlardan birining manfaatining qondirilishi) navbatdagi nizoning yuzaga kelishiga asos yaratar ekan, o'z navbatida bunday «men» xarakteridagi, «chegaralanmagan» nizolar tufayli er-xotin munosabatlarida nizolar «eskolatsiyasi» shakllanib qoladi va oilaviy hayot er-xotin uchun «uzluksiz jang maydoni»ga aylanib qoladi. Bunday nizoli muhit nafaqat shu oiladagi er-xotinning ruhiy olamiga, ularning asabi, sog'lig'i, ijtimoiy holatigagina emas, balki shu oilalarda dunyoga kelib shunday muhitda tarbiyalanayotgan farzandlarning ruhiy olamiga ham jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday oilalarda hukm surgan nizoli vaziyat, doimiy janjallar mehr-oqibatizlik, o'z asoratini faqat shu oilalarning o'zidagina qoldirmay, balki shu oila farzandlari tomonidan tuzilajak keyingi avlod oilalariga ham o'z asoratini olib o'tishi mumkin. Er-xotin munosabatlarida

nizolarning rivojlanish yo'li tasviri berilgan sxemadan ko'rinib turibdiki, yangi yuzaga kelgan oilalarda er-xotin munosabatlarining u yoki bu tarzda rivojlanishi oqibatida shartli ravishda to'rt xil oilalar shakllanib boradi. Bular: o'zaro munosabatlari mustahkamlangan oilalar; munosabatlari vaqtincha mustahkamlangan oilalar; yangi nizolar yuzaga kelib va takrorlanib turadigan (nizoli) oilalar; va nihoyat munosabatlar uzil-kesil buzilib ajralishib ketgan oilalar. Bularning orasida eng maqbuli — 1-toifa oilalar. Yoshlarimizning har biri shunday mustahkam oila qurishga intilishlari lozim. 2-toifa oilalar munosabatlari vaqtincha mustahkamlangan oilalar. Bunday oilalarda bo'lib o'tgan nizolardan so'ng er-xotinlar o'z vaqtida bo'lib o'tgan nizolar, ziddiyatlardan to'g'ri xulosa chiqarishib, o'z xatolarini vaqtida anglab etib, bir-birlarini tushunishga harakat qilsalar, ularda ham o'zaro hamkorlik yuzaga kelishi mumkin. Agarda qulay shart-sharoitlar yuzaga kelmasa, er-xotinlar o'z xatolarini tushunib etish va ularni tuzatish borasida yetarlicha bilim, tajribaga ega bo'lmasalar, yoki bu xatolarni bartaraf qilishni xohlamasalar, shuningdek, ularning katta yoshdagi qarindosh-urug'lari, yaqinlari o'zlarining boy hayotiy tajribalaridan kelib chiqqan holda, yoshlarga umumiy yo'l-yo'riqlar, maslahatlar bermasalar, va aksincha yosh oila hayotiga noo'rin aralashgudek bo'lsalar (afsuski bunday holatlar o'zbek oilalarida tez-tez uchrab turadi), bunday hollarda vaqtinchalik erishilgan zo'riqishlarning pasayishi keyinchalik yana yangi nizolarning yuzaga kelishi bilan avj olib ketishi mumkin. Uchinchi toifa oilalar nizodan keyingi vaziyat xarakteriga ko'ra: «nizolar qisman hal qilinadigan zo'riqishlarning kuchayishi yangi nizoning yuzaga kelishi — ular yana qisman hal qilinishi» zanjiridagi oilalar bu to'rt tur oilalar ichida eng xarakterlisi va jiddiy e'tibor talab qilinadiganidir. Chunki ayrim oilalar (4-toifa) er-xotin munosabatlari yomonligi, nizolar chuqurlashuvi, zo'riqishlar keskinlashuvi (hatto ayrim hollarda arzimagan narsalar) tufayli buzilib ketishi mumkin. Albatta, ajralish hodisasi bu nikoh oila munosabatlari uchun ayanchli. Ayniqsa, bunday hollarda oilada farzandlar bo'lsa, ular otasiz yoki onasiz qolishadi. Ajralishdan so'ng har ikki tomonning ijtimoiy ahvoli keskinlashadi. Lekin birinchi marotaba oilasi buzilgan odam kelgusi safar o'z xatolarini tuzatishi, balkim keyinchalik «o'z tengini topib» baxtli hayot kechirib ketishi ham mumkindir. Biroq 3-toifa oilalarning o'zbek etnosi uchun xarakterli yana bir jihati shuki, o'zbeklarda, shuningdek, tojik, qirg'iz, qozoqlarda ham oilalarning buzilib ketish hollariga boshqa, yevropa xalqlarida bo'lganiga nisbatan salbiy munosabatlarda bo'lish an'analari kuchli. Ya'ni ajralish jamoatchilik fikriga ko'ra qoralanadi. Buning ustiga o'zbek oilalarida qarindosh - urug'chilik nikohlari boshqa qardosh millatlar oilalariga qaraganda ko'proq uchraydi. Mabodo bunday oilalarda er-xotin munosabatlari kutilgan tarzda rivojlanmasa, ya'ni ular nizojanjal, bir-birlarini tushunmaydigan, bir-birlariga mos tushmaydigan, psixologik qovusha olmaydigan bo'lsalar ham «oilalar buzilmasin», «qarindosh-urug'chilik uzilmasin» qabilida ish tutib, qanday qilib bo'lmasin oilalarni saqlab qolishga harakat qilinadi.

Hozirgi vaqtda nikoh-oila munosabatlari zaminida yuzaga keladigan noxush hodisalar, har xil asab buzilishlar kasalliklarning kelib chiqishi, har xil jinoyatlar, qotilliklar, o'z joniga qasd qilish, xiyonat, bolalar tarbiyasining buzilishi va shu kabi qator ko'ngilsizliklarning aksariyati shu 3-toifa oilalariga to'g'ri keladi. Shuning uchun ham nafaqat yoshlarimiz balki faoliyati bevosita nikoh-oila muammolari bilan bog'liq bo'lgan mutasaddi xodimlar, mahalla, hokimiyat vakillari, katta yoshdagilar ham hozirgi zamon oilasining ijtimoiy psixologik xususiyatlari, er-xotin nizolari, oilaviy

nizolar psixologiyasi haqida tegishli ma'lumotlarga ega bo'lishlari maqsadga muvofiqdir. Yoshlarimiz esa er-xotin nizolarini jiddiy, ayanchli oqibatlariga olib keluvchi: ajratuvchi «men» xarakteridagi «chegaralanmagan» turlaridan ogoh bo'lishi, o'z hayotlarida shu toifa nizolarning yuzaga keltirmaslik, ularning oldini olish va bartaraf etish borasida zarur bo'lgan bilim va ma'lumotlarga ega bo'lishlari lozim.

OTA-ONALAR VA FARZANDLAR O'RTASIDAGI NIZOLAR

Bunday kelishmovchiliklar uchun zamin bo'lib quyidagilar xizmat qiladi.

1. Dunyoqarashlar orasidagi mavjud farqning hisobga olinmasligi.
2. Yoshlarning bo'sh vaqtini mustaqil tashkil etishi, do'stlar tanlashdagi mustaqilligi, hissiyot sohasidagi mustaqilligi, modaga, bugungi kun talabiga mos kiyinishi, kasb tanlashdagi mustaqilligi, umr yo'ldoshi tanlashda mustaqillik uchun otaonalari bilan ba'zan kurash olib borishning xush kelmasligi.
3. Ota-onalar ichkilikka ruju qo'yishi yoki or-nomusni yig'ishtirib qo'yib, buzuvchilik qilishi.
4. Ba'zi bolalarni mehnat qilishga o'rgatilmaganligi va buning oqibatida engil-elpi hayot kechirishga o'rganib qolishi.
5. Ayrim yoshlarning farzandlik burchini unutib qo'yishi va hokazo.
6. Ota-onalarning psixologik-pedagogik bilim saviyalari etarli darajada emasligi natijasida yuzaga keladigan kelishmovchiliklar.

Ota-onalar va bolalar munosabatiga oid yuqoridagi kabi kamchiliklar natijasida oiladan halovat yo'qoladi, o'rtaga sovuqchilik tushadi. Farzandlik burchini bajarmaslik u yoqda tursin, hatto, ichib kelib, ota-onasiga qo'l ko'taradigan farzandlar, ota-onasini sharmanda qilayotgan suyuqoyoq faxshparastlar borligiga nima deysiz?

Ba'zi ota-onalar bolalarda 3, 6, 13—14 yoshlarda muqarrar ravishda bo'lib o'tadigan krizislarni bilmaydilar. Bu yosh bosqichlarida bola ruhiyatida yangi psixologik qo'shilmalar yuzaga keladi. Bu esa ularning kattalar, jumladan ota-onalar bilan bo'lgan munosabatlarida ko'zga tashlanadi. Buni sezmagani ba'zi ota-onalar «bolam nihoyatda qaysar, quloqsiz bo'lib qoldi», deb o'ylaydilar va shikoyat qilishga tushadilar. Bunga qarshi o'zlaricha chora-tadbirlar belgilashlari natijasida ota-ona va bola bir-birlarini tushunolmay qoladilar. Bolaning ota-onadan bezish hollari kuzatiladi.

QAYNONA-KELIN O'RTASIDAGI NIZOLAR

Oilaga yangi tushgan kelinlarning ko'pchiligi yuzaga keladigan ba'zi qiyinchiliklarni osonlik bilan yengib, kelinlik vazifalarini ko'ngildagiday eplab ketadilar, qaynonalarini ro'zg'or tashvishlaridan xalos qiladilar, tezda ularning mehriga sazovor bo'ladilar. Qaynonalar ham bunday kelinni «qizim» deb bag'rilariga oladilar, bilmaganini o'rgatadilar, qiynalganida yordam beradilar, hayotiy yo'l-yo'riq ko'rsatadilar. Ularga uy-ro'zg'or ishlarida va bolalar tarbiyasida yaqin ko'makdoshga aylanadilar. Biroq hayotda qaynona-kelin orasida turli to'qnashuvlar ham sodir bo'lib turadi. Gap qaynona-kelin o'rtasida borar ekan, shuni aytib o'tishimiz lozimki, bu masala azalazaldan odamlarning, insoniyatning atoqli namoyandalarining diqqat e'tiborida bo'lib kelgan muammolardan biridir.

Jumladan, XIX asrning ikkinchi yarmida yashab ijod etgan sharq mutafakkirlaridan biri Ahmad Donish o'zining «Navodir ul-vaq» (Nodir voqealar) nomli kitobda qaynona-kelin nizolari haqida yozar ekan shunday deydi: «Qaynona-kelin nizolari bundan oldingi oilalarda ham bo'lgan, hozir ham bor va bundan keyin ham bo'ladi. Ular doimo urishaveradilar. Ular nima uchun urishadilar? Chunki ular nima uchun

urishishayotganliklarini o'zlari ham bilmaydilar. Shuning uchun urishadilar». Demak bu o'rinda qaynona-kelin nizolari, sabablarini aniqlash, ularni bartaraf etish alohida ahamiyatga molik masala ekanligi ko'rinib turibdi. Bunday kelishmovchiliklarni keltirib chiqaruvchi sabablardan ayrimlarini ko'rib chiqamiz.

1. Ba'zi qizlarda nikohgacha oilaviy hayotga, qaynonaga, qaynona-kelin munosabatlariga nisbatan salbiy tasavvur shakllangan bo'ladi. Ayniqsa, yoshlar qaynonani oldindan faqat salbiy qiyofa sifatida tasavvur qiladilar. Keyin esa oila qurib, tasavvuridagi emas, balki hayotdagi qaynona bilan yashay boshlaydilar. Oqibatda ular o'z tasavvuridagi qaynonaga xos bo'lgan kamchilik va illatlarni hayotdagi qaynonadan axtara boshlaydilar. Borini-ku topishlari aniq, hatto yo'g'ini ham topishga harakat qiladilar. Chunki tasavvurlari ularni aldaganini tan olishni istamaydilar. Hayotda kamchiliksiz odam bo'lgan emas, bo'lmaydi ham. Ideal qaynona, ideal kelin ham bo'lishi mumkin emas. Kelinlar o'zlari tushgan yangi oila a'zolariga ilk taassurot asosida baho berishga oshiqmasliklari lozim. Aks holda, pashshadan fil yasash ham hech gap emas. Kelinlar og'irbosiqliq, sabr-toqatli bo'lishlari, iloji boricha o'zlari tushgan xonadon a'zolarining yaxshi tomonlarini ko'rishga intilishlari, eri shu xonadon a'zosi ekanligini unutmasligi lozim. Ana shunda bu oila tinch-totuv bo'ladi. Zotan, kelin bu xonadonga besh kunlik mehmon emas, balki bir umrlik a'zo bo'lib kelganligini unutmasligi kerak.

2. Qaynona-kelinning dunyoqarashlari va uy-ro'zg'or tutishlari orasida kelishmovchilik paydo bo'ladi va keskinlashadi. Ikki avlodning dunyoqarashi, hayotiy tamoyillari o'rtasida tafovut bo'lishi tabiiy holdir. Ammo aksariyat hollarda qaynona-kelinlar ko'p jihatdan bir-birining aksi bo'ladilar. Ayrim hollarda esa qaynona-kelin andishani yig'ishtirib qo'yib, har birlari o'z gaplarini o'tkazishga harakat qiladilar. Bunday kelishmovchiliklarning oldini olish uchun kattalar yoshlarni kiyinishi, soch turmaklashi, yoqtirgan kuy va ashulalarini tinglashi va shu kabi boshqa masalalarda ularni o'z holiga qo'yishlari lozim. Yoshlar ham o'z navbatida iloji boricha ota-onalarini tushunishga intilishlari, ularni g'ashiga tegadigan noo'rin qiliq va odatlardan qaynonaga xush kelmaydigan salbiy «hoyuhavaslardan» o'zlarini tiyishlari kerak.

3. Ba'zi kelinlar kelinlik va onalik vazifalarini bajarishga tayyor bo'lmaydilar. Shunday kelinlar bo'ladiki, ular na ovqat pishirishni, na kir yuvishni, na kattalar bilan muomala qilishni biladilar. Kelin kelinligining birinchi kunidanoq hamma narsani kerakligicha bilishi va katta tajribaga ega bo'lgan qaynonasi darajasida turishi juda qiyin. U darajada bilmasa ham mayli-ya, lekin bilishni istamasa qiyin. Shuning uchun nikohgacha onalar qizlariga osh-ovqat pishirishni, meva-sabzavotlardan qishga sharbat, tuzlama, murabbolar tayyorlashni, uy-joyini saranmjon sarishta tutishni, did bilan mehmon kutishni, tejamkorlikni, oila budjetini iqtisod qilishni, uy anjomlari, jihozlaridan asrabavaylab

foydalanishni va shu kabi uy-ro'zg'or ishlarini o'rgatishga alohida e'tibor berishlari zarur. Chunki el orasida «qiz birovning xasmi, boshqa oilaga tushishi bor» degan hikmat bor. Shunga qarab qizlarni puxta tayyorlash kerak. Qaynonalar ham kelinlardan hadeb kamchilik va qusur axtarmasdan, uni o'z farzandiday ko'rib, bilmaganini sabr-toqat bilan o'rgatib borishi lozim. Kamchiliklarini yuziga solavermasdan, yaxshi tomonlarini gapirib turishlari kerak. Yaxshi so'z ham, yomon so'z ham bir og'izdan chiqadi. Qaynonalar kelinlarida hosil qilingan ko'nikma va malakalarning o'z o'g'li uchun va kelajakda o'z nabiralari uchun xizmat qilishini esda tutishlari kerak.

4. Ayrim hollarda qaynona-kelin bolalar tarbiyasi masalasida kelisha olmay qoladilar. Ayrim oilalarda bolalar yo bobobuvilar yoki ota-onalar tomonidan me'yoridan ortiqcha erkalatib yuboriladi. Natijada, ota-onalar bilan bobo-buvilar o'rtasida «bolaga kim tarbiya berishi kerak» degan masalada kelishmovchilik kelib chiqadi. Aslida ular ham, bular ham bolalarni kelajakda yaxshi kishilar bo'lib etishishini istaydilar, tanlagan yo'llari esa turlicha, biroq ular bir bitimga kelib olishmasa bola tarbiyasining holiga voy deyavering. Buning uchun ular boladan hali joyda bir murosaga, yakdil qarorga kelib olishlari lozim. Ana shunda bobo-buvilar ham, ota-onalar ham ahillik bilan bola tarbiyasi borasida o'zaro mos chora-tarbirlarni belgilab olishlari lozim. Bunda bola qanday muhit va shart-sharoitda, davrda o'sayotganini, mijozi turini hisobga olish zarur.

5. Ba'zan katta xonadonda ovsinlar qaynona iltifotini qozonish yo'lida bir-birilaridan rashk qilishlari asosida kelishmovchiliklar kelib chiqadi. Oilada ikki va undan ortiq kelin bo'lsa, qaynona ularning hammasiga bir xilda qaray olmasligi tabiiy holdir.

Kelinlardan

birontasi qaynonaning didiga yaqinroq, ba'zisi uzoqroq bo'ladi. Ayollar o'ta ruhiy sezgirliklari tufayli buni tezda sezaдилar. Natijada «o'gay» kelin bilan qaynona o'rtasida kelishmovchilik boshlanadi. Bunday holning oldini olish va ovsinlar orasiga sovuqchilik tushirmaslik uchun qaynona o'z kelinlariga mumkin qadar bir xilda munosabatda bo'lishi (ammo bu yerda har bir kelinning muomalasi, munosabatini, qaynonaga bo'lgan mehrini hisobga olish inkor etilmaydi) rashk qilishlariga imkon yaratib qo'yishdan ehtiyot bo'lishlari kerak. Bu o'rinda shaxsan kelinlardan ham aql-idrok, mulohazalilik va sabr-toqat talab qilinadi.

6. Ba'zi hollarda qaynona-kelinning yosh xususiyatlarini, qiziqishini, orzu-havaslarini, ishlashi yoki o'qishini hisobga olmaydi. Qaynonalar orasida umr bo'yi uy bekasi bo'lganlari ham bor. Ular ishlash bilan uy-ro'zg'or ishlarini barovar olib borishni o'z boshidan o'tkazmagan. Ana shunday qaynonalar yoshligida o'zlarini risoladagiday kelin bo'lganman deb biladilar, Qaynola-qaynonalarini qanday izzat qilganliklarini «ularning soyalariga ko'rpacha solganlarini» (rostmi-yolg'onmi, baribir) tez-tez eslashni yaxshi ko'radilar va kelinlarining ham «o'zlariday» bo'lishini istaydilar. Ba'zan esa uni o'g'li orqali ochiqdan ochiq talab qiladilar. Bunga kelinlarining imkoni bormi, yo'qmi, o'ylab ham ko'rmaydilar. Bunday qaynonalar «ehtiyojini» qondirish imkoniyatiga ega bo'lmagan kelinlar ularning g'azabiga uchraydilar. Kelini haqida bo'lar-bo'lmas gaplarni o'g'illarining qulog'iga quyadilar. «O'g'limga aytib seni qo'ydirib yubormasam, yurgan ekanman», deya do'q-po'pisa qiladilar. Ba'zi hollarda maqsadlariga erishadilar ham. Bunday qaynonalar o'g'illari, nabiralari baxtidan ko'ra o'z huzur-halovatlarini ko'proq o'ylaydilar. Buning oldini olish uchun o'g'ildan g'oyat tadbirkorlik talab qilinadi.

7. Ayrim kelinlarning yangi oilaga moslashishi qiyin bo'ladi, oqibatda, qaynona-kelin orasida kelishmovchiliklar kelib chiqadi. Har bir oilaning o'ziga xos muhiti, qonun-qoidalari, an'analari, atrofda yuz berayotgan voqea-hodisalarga beradigan baho mezonlari, hatto faqat shu xonadon a'zolari tushunadigan, shartli ravishda qabul qilingan so'z, iboralari bo'ladi. Yangi tushgan kelin o'zi bilan o'z tug'ilib o'sgan uyining muhitini, odat-ko'nikmalarini ham olib keladi. Shuning uchun ham ayrim hollarda kelin bilan qaynonaning oilaviy muhitlari mos kelmay qoladi. Ota-onalar iqtisodiy, moddiy, ijtimoiy saviyasi orasidagi tafovut ham aksariyat kelin-kuyov orasidagi munosabatlarni keskinlashuviga ta'sir qilishi mumkin. Bunda iqtisodiy omil

shu bilan ifodalanadiki, kelin yangi tushgan xonadonda qizlik xonadonidagi iqtisodiy mo'l-ko'pchilikni ko'rmasdan, o'z turmushidan so'vishi mumkin. Shuning uchun ham donolar «Qiz bersang o'zingdan bir pog'ona balandga ber, sening xonadoningda ko'rmaning yangi xonadonida ko'rib, yangi xonadonga ko'nikishi oson kechadi. Qiz olsang o'zingdan bir pog'ona pastdan ol. Shunda kelin o'z uyida ko'rmaning mo'l-ko'pchilikni sening xonadoningda ko'rib, bu muhitga tez ko'nikadi» deganlar. Madaniy ijtimoiy omil. Kuyov ma'lumotli, madaniyatli oiladan bo'lib, kelin aksincha dehhon, ishchi yoki savdogar oiladan bo'lsa yoki er-xotindan biri shahardan, ikkinchisi qishloqdan bo'lsa bu ijtimoiy-madaniy tafovutlar ham er-xotin o'rtasidagi ixtiloflarni keltirib chiqarishi mumkin. Kelinkuyovlar ijtimoiy kelib chiqishida ham, iqtisodiy ta'minlanganlikda ham bir-biriga mushtarak bo'lishlari maqsadga muvofiqdir. Bordi-yu kelin boshqa millatga mansub bo'lsa, uning yangi oilaga moslashishi yanada qiyin bo'ladi. Masalan, o'zbek xalqida kekirish to'yganlik — shukronalik belgisi hisoblanib kelgan. Rus xalqida esa bu odat o'ta odobsizlik hisoblanadi. Shu sababli yangi oilaga moslashish ham osonlikcha kechavermaydi. Buning ustiga kelin uchun bu oila yangi, ayni paytda «begona»dek tuyuladi. Kelinning yangi oilaga moslashishi uning mijozi turiga ham bog'liq. Masalan, ko'proq xolerik mijozga mansub bo'lganlar tez moslashadilar. Biroq yengilroq, tezroq va andishasiz kelinlarni yangi oilaga moslashishi qiyinroq kechadi. Yangi sharoitga oson moslashadigan hamda uni osongina o'zlashtirishga tayyor bo'lganlar sangvinik mijozdir. Flegmatik mijoz esa vazmin, og'ir karvon bo'lgani uchun yangi oila sharoitiga sekinlik bilan moslashadi. Bir moslashib olganidan keyin esa uni o'zgartirishni sira-sira istamaydi, uncha-muncha gap-so'zga parvo qilmaydi. Melanxolik mijozlar ham shunga yaqin. Ammo sal narsadan ularning ruhi tushib ketadi, bo'lar-bo'lmasga xafa bo'laveradi. Ruhiy jihatdan esa nihoyatda sezgir bo'lishadi. Har bir mijoz turining yuqorida berilgan qisqacha shartli xarakteristikasini, ularning o'ziga xos xususiyatlarini bilib olgan qaynona-kelinlarning til topishib ketishlari oson ko'chadi. Ba'zi qaynonalar o'g'lini kelinidan qizg'anadi va oqibatda kelin bilan kelisholmasdan qoladi. Bunday nizolar, odatda kamfarzand yoki yolg'iz o'g'il otasiz oilada o'sgan taqdirda ko'proq uchraydi.

Muhokama uchun savollar:

5. Nizo bu nima?
6. Oilaviy nizolar sababini ko'sating va tahlil qiling.
7. Oilaviy nizolar sababini sanab bering.
8. Oilaviy nizolar sababchisi deb ko'proq kimni ko'rsatish mumkin?

Uyga vazifa berish: «Oilaviy nizolar» mavzusi yuzasidan turli xil gazeta jurnallardan ma'lumotlar to'plash.

9-MAVZU: REPRODUKTIV SALOMATLIKNING IJTIMOIIY –PSIXOLOGIK JIHATLARI (SOG'LOM OILANI REJALASHTIRISH USULLARI)

Фанни ўқитиш технологияси: Репродуктив саломатликнинг ижтимоий – психологик жихатлари (соғлом оилани режалаштириш усуллари) мавзусидаги машғулотнинг технологик харитаси

TG		Amalga
-----------	--	---------------

'r	Bosqichlar va bajariladigan ish mazmuni	oshiruvchi shaxs, vaqt
1	Tayyorlov bosqichi: Darsning maqsadi: Ta'limiy: Reproduktiv salomatlikning ijtimoiy –psixologik jihatlarini to'g'risida tushuncha berish Tarbiyaviy: Reproduktiv salomatlikning ijtimoiy –psixologik jihatlarini haqida tushuncha berish orqali o'quvchilardagi shaxsiy gigiena qoidalariga rioya qilish, reproduktiv salomatlikning saqlash kabi xususiyatlarni shakllantirish. Rivojlantiruvchi: Reproduktiv salomatlikning ijtimoiy –psixologik jihatlarini to'g'risidagi tasavvurlarini rivojlantirish Darsning turi: Nazariy ma'lumot berish. Dars jixozi: Darslik, darsga oid turli xil ko'rgazmalar, jadvallar, bukletlar, tarqatma materiallar va hokazo. Darsning bog'lanishi: Pedagogika, psixologiya, oilashunoslik, tarix 1.3. Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar: reproduktiv. Gormonal vositalar, kontratsepsiya, prezervativ, xomiladorlik davri, seksual abstinensiya, hayz tsikli, laktatsiya. 1.4.Dars shakli: Amaliy mashg'ulot, guruh va mikroguruhlarda. 1.5.Foydalaniladigan metod va usullar: suhbat, ma'ruza-hikoya, baxs, videousul. 1.6. Kerakli jihoz va vositalar: Darslik, darsga oid turli xil ko'rgazmalar, o'quv qo'llanma, kompyuter texnologiyalari, slaydlar, qog'oz varaqlari, markerlar, skotch.	O'qituvchi
2	O'quv mashg'ulotni tashkil qilish bosqichi: 2.1. Mavzu e'lon qilinadi. 2.2. Ma'ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.	O'qituvchi, 15 minut
3	Guruhda ishlash bosqichi: 3.1. Talabalarga muammoli savol beradi Mavzuga oid muammolar: - Reproduktiv salomatlik har bir shaxsning o'z qo'lida. Ushbu fikrni asoslang. 3.2. Talabalar fikri eshitiladi, boshqa talabalar baxsga chaqiriladi. 3.3. Umumiy xulosalar chiqariladi va to'g'riligi tekshiriladi. 3.4. Umumiy xulosaga kelinadi.	O'qituvchi-talaba, 40 minut
4	Mustahkamlash va baholash bosqichi: 4.1. Berilgan ma'lumotni talabalar tomonidan o'zlashtirilganini aniqlash uchun quyidagi savollar beriladi: 1. Oilani rejalashtirish qanday ijtimoiy, iqtisodiy, psixologik, tibbiy ahamiyatlarga ega? 2. Muqaddas kitoblar va o'tmish mutafakkirlari asarlaridan, oilani rejalashtirish masalalariga oid bildirilgan qanday fikr-mulohazalarni bilasiz? 3. Oilani rejalashtirish deganda nimani nazarda tutiladi?	O'qituvchi, 15 minut

	4. Nima uchun homiladorlikning oldini olish kerak? 5. Homiladorlikning oldini olishning an'anaviy usullariga nimalar kiradi? Ularning afzallik va kamchilik jihatlari nimalardan iborat? 6. Homiladorlikning oldini olishning yana qanday vositalari mavjud? 7. Gormonal saqlanish vositalariga nimalar kiradi va ularning afzallik va kamchilik jihatlari nimalardan iborat? 4.2. Faol talabalar (baholash mezonida) baholanadi.	
5	O'quv mashg'ulotini yakunlash bosqichi: 5.1. Talabalar bilimi tahlil qilinadi. 5.2. Mustaqil ish topshiriqlari beriladi. 5.3. O'qituvchi o'z faoliyatini tahlil qiladi va tegishli o'zgartirishlar kiritadi.	O'qituvchi, 10 minut

Asosiy savollar:

1. Kontrattseptiv madaniyatni shakllantirish.
2. Davriy seksual abstinensiya (hayz tsiklini nazorat qilish, oilani rejalashtirish usullari)
3. Gormonal saqlanish vositalari

Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar: reproduktiv. Gormonal vositalar, kontratsepsiya, prezervativ, xomiladorlik davri, seksual abstinensiya, hayz tsikli, laktatsiya.

1-savolning bayoni. Kontrattseptiv madaniyatni shakllantirish.

Erkaklar tashviqot qildi tinmasdan, Har xil maqolalar yig'averishdi. Gazeta o'qishga qo'li tegmasdan Xotinlar yiliga tug'averishdi. Jurnalistlarga-ku mavzu topildi, Hamma tug'aversa kim qilar ishni?! Pilla topshirildi, G'o'za chopildi. Ayollar yiliga tug'averishdi. Olimlar o'ylandi, O'ylarga tolib, Kitoblar titishdi cho'k tushib olib. Qo'ymoqchi bo'lishdi rejaga solib... Ayollar yiliga tug'averishdi. Kimdir vahima qildi qay kuni yonib: Bola bosib ketdi butun dunyoni!.. Baribir ming azob ichra to'lg'onib, Ayollar yiliga tug'averishdi. Ag'yor to'ldi, qo'yni toshga, deyishdi, Tili boshqa, ko'ngli boshqa, deyishdi. O'nta bo'lsa — o'rni boshqa deyishdi, Ayollar yiliga tug'averishdi. Chirqirab Shokirlar dunyoga keldi, Barnolar, Botirlar dunyoga keldi. Shu mo'min yurt uchun kerak bo'lganda O'lmoqqa qodirlar dunyoga keldi.

Kelishdi kimgadir yoqsa-yoqmasa, Hali tili chiqmay paxta terishdi. Kuchuk boqishsinmi, bola boqmasa?! Ayollar yiliga tug'averishdi.... Balki sen osmondan tushgandirsan ham, Mayli, bilma qadrin, etma dodiga. Faqat bir iltimos, ey aziz odam, Qo'ygil, qancha tug'sa o'zi bilar, sen Tug'ishni o'rgatma AYoL zotiga! Muhammad Yusuf Sevimli shoirimiz Muhammad Yusuf yuqorida keltirib o'tilgan she'rida ayollarimizning gazeta, jurnal, kitob o'qishga qo'li tegmasada yiliga tug'averishganlari va shu bilan birga pillalarni topshirib, g'o'zalarni chopib, boshqa hamma ishlarni bajarib ulgurganliklari, olimlar oilani rejalashtirish chora-tadbirlarini ishlab chiqqanlariga va kimlarningdir «hammayoqni bola bosib ketdi» — deganiga qaramay, «O'nta bo'lsa — o'rni boshqa» — deb yiliga tug'averishganini, buning oqibatida «shu yurt uchun kerak bo'lganda o'lmoqqa qodirlarning» dunyoga kelishligini takidlaganlar. Bunda Ayol zotini bejiz bosh harflar bilan yozmagan. Darhaqiqat, Ayol zoti muqaddasdir. Shuning uchun ham insoniyat o'zi uchun muqaddas bo'lgan har bir narsani ayol nomi bilan atagan: Ona — Vatan, Ona — til, Ona — xalq! Dunyodagi barcha go'zalliklar va tugalliklar, xalq san'atining eng noyob durdonalari ayollarga

atalgan. Hayotning mazmuni ham, lazzati ham ayol nomi bilan bog'liq. Ayol mo'tabar zot. U farzandga hayot bag'ishlovchi ona sifatida benazir ardoqda. «Ayol fidoyilikni tushunibgina qolmay o'zini fido qilishni ham biladi». Hazrat Navoiy aytganlaridek: «Uyning oroyishi andin, uylikning osoyishi ondin». Ayol benazir hilqat. Uning latofati, uning mehri oldida tosh ham eriydi. Toshbag'ir odamlar ham ayolga shafqat qiladi. Agar u ayollik o'rnida tursa. Xo'sh hozirgi vaqtda barcha ayollarimizni ham «o'z o'rnida» — deb ayta olishimiz mumkinmi? Ular o'zlarining ma'naviy, axloqiy, ruhiy va tibbiy salomatliklari, sog'lomligi nuqtayi nazaridan «Shu mo'min yurt uchun kerak bo'lganda o'lmoqqa qodir», uning istiqboli, ravnaqi, xavfsizligini ta'minlashga tayyor munosib o'g'lonlarni, sog'lom avlodni dunyoga keltirish va ularni komil insonlar qilib tarbiyalashga tayyormilar? Hozirgi tug'ayotgan ayollarning va tug'ilayotgan bolalarning hammasi ham sog'lommi? Albatta, bu kabi masalalar, savollar bugungi kunlarimizda, ayniqsa, bizning etnos misolida juda muhim bo'lgan muammolardan hisoblanadi. Chunki o'zbek oilalari ko'p bolaliligi, ko'p avlodliligi va avlodlararo munosabatlarning mustahkamligi bilan farqlanib turadi. Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida, odamlar kundalik hayoti kundan kunga urbanizatsiyalashib borayotgan ayni davrda, ilmiy-texnik taraqqiyot yutuqlaridan keng foydalanib borilayotgan bir paytda, onalar xastaliklari, bolalar o'limi, zaif nogiron bolalarning tug'ilishi miqdorining ortib borayotganligi, onalar va bolalar salomatligining yomonlashuvi kabi qator noxushliklarning ham kuzatilayotganligi bevosita oila masalalariga, onalar va bolalar salomatligiga, oilani rejalashtirish masalalariga alohida e'tibor berishni, yoshlarni, hali oila qurib ulgurmaslaridanoq ularni oilaviy hayotga har tomonlama tayyorlash bilan bir qatorda, ularga oilani oqilona rejalashtirish masalalariga oid ilmiy asoslangan bilimlarni o'z vaqtida va yuqori saviyada berishni taqozo etadi. Gap oilani rejalashtirish haqida borganda, ayrim odamlar uni oilada tug'ilishi lozim bo'lgan bolalar sonini rejalashtirib, cheklab qo'yishni tushunishi ham mumkin. Oilani rejalashtirish degani bu «Ayol kishiga qachon va qancha bola tug'ishni belgilab, ko'rsatib berish, o'rgatish» — degani emas. Qachon va qancha farzand ko'rish masalasini hal qilish bu birinchi navbatda ayolning o'ziga havola, bu ayolning huquqi, uni ayolning o'zi hal qilishi kerak va unga hech kim o'rgatishi, ayol uchun uni belgilab, chegaralab berishi kerak emas. Shoir aytganlaridek bu masalada ayolga o'rgatish kerak emas. Lekin ayollarimiz bu masalani oqilona hal eta oladilarmi, ularning hammasi ham farzandni dunyoga keltirishdek, faqat ayolninggina qo'lidan keladigan o'ta nozik masalani maqsadga muvofiq hal eta olish borasida yetarli bilimlarga egami? Bu bilimlardan xabardor bo'lish, ularni o'zlashtirish, bu boradagi maxsus adabiyotlar, gazeta, jurnallar o'qish uchun ayollarimiz vaqt topa oladilarmi? Bu kabi savollarning o'rinaliligi yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash ishlarini tashkil qilishda, ularga oilani rejalashtirish masalalariga oid bilimlarni berib borishni yanada dolzarblashtirib yuboradi. Shu kabi muammolarni nazarda tutgan holda biz mazkur mavzuda yoshlarimiz e'tiborini oilani rejalashtirishning ijtimoiy-psixologik jihatlariga qaratishni lozim topdik. Oilani rejalashtirish masalasi yuqorida to'xtalib o'tganimizdek faqat oilada tug'ilajak bolalar sonini cheklash kabilarnigina emas, balki o'z ichiga kengroq masalalarni qamrab oladi. Bunda asosiy e'tibor oilada oilalar farovonligini ta'minlash, ularda ijobiy psixologik iqlimning hukm surishi, onalar va bolalar salomatligini saqlash, oilalarning tom ma'noda mustahkamligini ta'minlash kabilar nazarda tutiladi. Ma'lumki, onaning farzand ko'rish yoshi, uni farzandlarining soni, bolalarni tug'ilishi orasidagi muddat hamda ayol va bola salomatligi o'rtasida

ma'lum bir bog'liqlik mavjud. Albatta, 16—18 yoshlarda ayol kishi organizmi sog'lom farzand ko'rish uchun hali to'la yetilgan bo'lmaydi. Erta farzand ko'rish yosh ona salomatligiga ham va undan tug'ilajak bola salomatligiga ham ma'lum darajada xavf tug'dirishi mumkin.

Homilador bo'lish, homilani etiltirib va bolani dunyoga keltirish bilan bog'liq jarayonlarda ona organizmi o'zidan juda ko'p miqdorda quvvat sarflaydi, «toliqadi». Ko'zi yorigan ayol organizmi o'zini yana to'liq tiklab olishi uchun, ya'ni u navbatdagi farzand ko'rishga to'la tayyor bo'lishi uchun, unga kamida 3—4 yil vaqt zarur bo'ladi. Demak, har 3—4 yil oralig'i bilan farzand ko'rish ona organizmi uchun ham, tug'ilajak farzand uchun ham normal muddat hisoblanadi. Oldingi vaqtlarda (bu haqda buvilarimiz, mo'tabar onaxonlarimiz guvohlik berishlari mumkin) onalar bolalarini 3—4 yoshga kirgunlariga qadar ko'krak suti bilan boqqanlar. Bu esa, bir tomondan bolalarning ona sutiga emin-erkin to'yib o'sishlarini ta'minlagan bo'lsa, ikkinchi tomondan bola emizayotgan ayolni navbatdagi homiladorlikdan saqlagan. Ona sutining bola shaxsi shakllanishi va rivojlanishidagi ahamiyati beqiyosdir. Ona suti tarkibida, ayniqsa, og'iz suti tarkibida maxsus immunitiv garmonlar bo'lib, ular bola organizmini har xil kasalliklarga qarshi kurasha oladigan, bolani o'z hayotining dastlabki kunlaridanoq sog'lom, baquvvat bo'lib o'sishini ta'minlovchi hal qiluvchi omil bo'lib hisoblangan. Ona sutining yana bir bebaho xislati shundan iboratki, u bolani aqliy imkoniyatlarining ortishida, ya'ni bola intellektual koeffitsientining yuqori bo'lishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Agar ayollar «yiliga tug'averishsa», ya'ni bola 3—4 oylik bo'lmasidanoq ona homilador bo'lib qolgundek bo'lsa, homilador ayolning suti o'z xususiyatini yo'qotadi. U bola uchun zararli bo'lib qoladi. Bunday vaziyatlarda aksariyat onalar bolasini ko'krak suti bilan oziqlantirishni to'xtatadilar. Oqibatda bolalar o'zlarining salomatligi va aqliy rivojlanishi uchun eng muhim ne'mat bo'lmish «ONA SUTI» dan bebahra qoladilar. Bu o'rinda nafaqat onaning, balki bolaning ham manfaatini, uning salomatligini ko'zlagan holda oilani rejalashtirish, tug'ilishlar o'rtasidagi muddatni uzaytirish maqsadga muvofiq bo'ladi. O'zining bor imkoniyatlarini oldingi bolasiga «sarflab bo'lgan» ona organizmi, bir-bir yarim yil ichida dunyoga keladigan navbatdagi bolaning homilada rivojlantirishi, uning dunyoga kelishi va hayotining dastlabki kunlari, oylarida olishi lozim bo'lgan fiziologik, jismoniy, emotsional-psixologik quvvatni bera olmaydi. Bundan tashqari hali yoshiga yetmagan bolani parvarish qilish ham onalardan ko'p vaqt, kuch, e'tibor, emotsional zo'riqishlarni talab qiladi. Yosh bola tarbiyasi bilan bog'liq ravishda ona kechinadigan salbiy ruhiy emotsional holatlar, asabiylik, emotsional zo'riqishlar, shubhasiz homiladagi bolaning rivojlanishiga ham o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatmay qolmaydi. Hali to'la tiklanib ulgurmagan onalardan «yiliga tug'ilavergan» bolalar aksariyat hollarda nimjon, nozik, har xil kasalliklarga oson beriladigan bo'lib boraveradi. Bunday oilalarda onalar va bolalar o'limi ko'rsatkichlari ham tug'ilishlar oralig'idagi farq 3—4 yil bo'lgan oilalardagiga qaraganda ko'pchilikni tashkil qiladi. Yuqorida keltirib o'tilgan kabi faktlarning mavjudligi shubhasiz oilani rejalashtirish masalalarini to'g'ri yo'lga qo'yish, bu borada ayollarnigina emas balki erkaklarni, ayniqsa, nikoh qurish yoshidagi, yoshlarni oilaviy hayotga maxsus tayyorlash, ularni oilani rejalashtirish masalalari borasidagi tegishli ilmiy asoslangan bilimlar bilan o'z vaqtida qurollantirishni taqozo etadi. Umuman olganda oilani rejalashtirish masalasi bu kecha yoki bugun paydo bo'lgan muammo emas. Oilani rejalashtirish masalasi insoniyat

tarixi, nikoh-oila munosabatlarining yuzaga kelish tarixi bilan bog'liq bo'lgan ko'hna muammolardan biridir. Nikoh-oila munosabatlari tarixiga oid adabiyotlarda qayd etilishicha, ilk ibtidoiy jamoa tuzumlari davrlaridayoq oilani rejalashtirishning, unda jinsiy hayotning psixogigiyenik qoidalarga amal qilishning o'ziga xos usullari mavjud bo'lgan. Masalan, ushbu qo'llanmaning nikoh-oila munosabatlari evolutsiyasi masalalariga bag'ishlangan ikkinchi mavzusida qisman to'xtalib o'tganimizdek, oilaviy munosabatlarning ijtimoiy boshqarila boshlanishining ma'lum bir bosqichlarida, turlicha tabular (taqiqlashlar) mavjud bo'lgan. Bundan bir necha o'n minglab yillar muqaddam, poligam oilalarda hukm surgan shunday tabulardan biri, qabilaning a'zosi bo'lmish emizikli ayol bilan jinsiy hayot kechirishni taqiqlashga qaratilgan tabudir. Buning boisi shundan iborat bo'lganki, u davrlarda qabila a'zolarining asosiy tirikchilik manbayi ovchilik bo'lgan, erkaklar asosan ovchilik bilan shug'ullanib o'z o'ljalari bilan qabila a'zolarini boqishganlar. U davr odamining tushunishicha, agar erkak kishi ovga chiqishdan oldin emizikli ayol bilan jinsiy hayot kechirsa, unga sut hidi yuqib qoladi, sut hidi esa ov vaqtida shu ovchi va uning sheriklari turgan joyga boshqa yirtqichlarni «chaqirishi» mumkin, oqibatda ovga chiqqan erkaklarning o'zlari boshqa bir yirtqichroq hayvonga o'lja bo'lib qolishlari mumkin. Shuning uchun ham ibtidoiy davrlarda emizikli ayollar bilan jinsiy hayot kechirish taqiqlangan. Bu esa o'z navbatida oilani rejalashtirishning o'sha davrlarning o'ziga xos qonunlari «Tabiiy tanlanish» va «Yashash uchun kurash» ta'siri ostida shakllangan usullaridan bo'lgan. Bu haqiqatan ham ilk ibtidoiy odamlarning avloddan avlodga, nasldan naslga rivojlanib, takomillashib borishini ta'minlovchi asosiy omil bo'lib xizmat qilgan. Chunki shu tabular tufayli onalar bolalarini ular to 3—4 yoshlarga kirib, o'zlari mustaqil oziqa topib yashab (yashash uchun kurashib) ketgunlariga qadar ko'krak suti (ONA SUTI) bilan oziqlantirishga «majbur bo'lganlar». Bu esa onalarning ham, bolalarning ham avloddan avlodga sog'lomlashib, takomillashib borishlarini ta'minlagan ilk ijtimoiy omillardan biri bo'lgan. Keyinchalik insoniyat jamiyati taraqqiyoti, ijtimoiy munosabatlarning rivojlanishi, turli insoniy xulq-atvor me'yorlarning yuzaga kelishi va shakllanishi bilan birga, oilani rejalashtirishga oid talablar, me'yorlar, ularga nisbatan bo'lgan munosabatlar ham takomillashib borilaverdi. Shuningdek, bu masala Qur'onda ham o'z ifodasini topgan. Ya'ni, 2-sura 233-oyatda yozilishicha «Ona farzandini ikki yildan kam bo'lmagan muddatda ko'krak bilan boqishi shart». Bu esa bir tomondan ona organizmining homiladorliklar orasida to'liq tiklanish imkonini bersa, ikkinchi tomondan bolani ko'pgina kasalliklardan saqlanishini ta'minlagan. Bu esa oilani rejalashtirishning jamiyat taraqqiyotida qanday ijtimoiy, iqtisodiy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatib turibdi. Albatta, hozirgi vaqtga kelib oilani rejalashtirish, bolalarning tug'ilishi va ular orasidagi davrni shu tug'ilajak bolaning ota-onasi, birinchi navbatda onasi, ayol kishi xohlaganidek tashkil qilishning o'ziga xos ijtimoiy qabul qilingan an'anaviy va zamonaviy usullari, vositalari mavjudki, ular unyo miqyosida keng qo'llanilib kelinmoqda. Oilani rejalashtirishda, ya'ni uning eng asosiy yo'nalishlari bo'lmish bolalarning tug'ilishini rejalashtirish, kutilmagan homiladorlikdan saqlanishda foydalaniladigan vositalar kontratseptiv vositalar deyiladi. Ularning an'anaviy va zamonaviy usullari farqlanadi. Hozirgi vaqtda turli ommaviy axborot vositalari, keng ommaga mo'ljallangan ko'plab ilmiy ommabop, ilmiy uslubiy qo'llanmalar, risolalarda, tibbiy adabiyotlarda oilani rejalashtirishning bu usul, vositalari haqida muntazam materiallar berib borilmoqda. Ularni yanada kengroq targ'ib

qilish uchun «Qizil olma» kabi reklama-targ'ibot xizmatlar keng yo'lga qo'yilgan. Kutilmagan homiladorlikdan saqlanishning an'anaviy usullariga hayz siklini nazorat qilish (davriy seksual abstinensiya), bola emizish (laktatsiya), jinsiy aloqani oldindan to'xtatish kabilar kiradi. Zamonaviy usullarga prezervativlar, diafragma va servikal qalpoqchalar, sprematsit vositalar va gormonal saqlanish vositalari kiradi. Bu usullarning har birini o'ziga xos afzalliklari va nuqsonlari mavjud. Quyida ularning ayrimlari haqida ma'lumot berib ketamiz.

DAVRIY SEKSUAL ABSTITENSIYA (HAYZ TSIKLINI NAZORAT QILISH, OILANI REJALASHTIRISH USULLARI)

Aksariyat mamlakatlarda (masalan, Yaponiya, Mavrikiya, Peru, Filippin orollarida) aholining oz qismi — 15—20% ga yaqin er-xotinlar turli an'anaviy va zamonaviy abstinensiya usullarini qo'llaydilar yoki jinsiy aloqani vaqtdan ilgari to'xtatadilar. Ta'sir qilish mexanizmi: Taqvim usuli hayz siklining davomiyligini hamda homilador bo'lish ehtimoli yuqori darajada bo'lgan davrni aniqlash bilan birgalikda ayni shu kunlar jinsiy aloqa qilmaslik usulidir. Servikal shilliq va ovulatsiya vaqtini belgilash usuli esa (Bellingsov usuli) urug'lanish kunini, servikal shilliq miqdori va konsistensiyasini nazorat qilish bilan aniqlashdan iborat. Bazal haroratni o'lchab borishda haroratni har kuni o'lchab, harorat ko'rsatkichlarini muntazam qayd qilib borish va urug'lanish vaqtini belgilash uchun haroratning ko'tarilishi aniqlanadi. Simpato-terminal usulga haroratni o'lchash usuli bilan birga bir necha tabiiy usullarni birgalikda qo'llash kiradi. Samarasi va afzalliklari: Mazkur usullar homiladorlikdan saqlanish uchun juda ishonchli hisoblanmasada, biroq boshqa yo'llardan foydalanishni istamagan er-xotinlar uchun qulay hisoblanadi. Bu usulning afzalligi — organizmning boshqa tizimlariga umuman ta'sir qilmaydi. Kamchiliklari: Er-xotin har bir hayz sikli mobaynida kami bilan 14 kun jinsiy aloqadan tiyilishi kerak. Bundan tashqari, yuqoridagi usullarni to'la egallab olish uchun ular bir necha oy davomida o'z ustida ishlashi hamda tajriba qilib ko'rishi zarur. Emizish, qin infeksiyalari, isitma chiqishi kabi hollar servikal simptomlarni o'zgarishiga sabab bo'ladi. Bu esa o'z navbatida, urug'lanish ehtimoli yuqori bo'lgan kunlarni qaytadan hisob-kitob qilib, aniqlash kerakligini taqozo etadi. Tekshirishlar an'anaviy usullar zamonaviy usullarga nisbatan ishonchsiz ekanligini ko'rsatdi. Shuni e'tiborga olgan holda yuqori samaraga erishmoq uchun oilada er-xotinlarning birgalikda davriy ravishda jinsiy aloqadan voz kechib turishi lozim bo'ladi. Bu holat esa insondan o'ta talabchan va ruhiy turg'un bo'lishini talab etadi.

Tavsiyalar: Yuqorida keltirilgan usullardan ayollarning to'g'ri foydalanishlari uchun ularga to'g'ri maslahat berish lozim. Bu usulni to ayollar o'zlarida ovulatsiya, ya'ni urug'lanish ehtimoli yuqori bo'lgan kunlarni adashmay hisoblay olgunlariga qadar samara bermaydi. Homiladorlikdan saqlanishning an'anaviy usullarining samarasini oshirish uchun aralash usullardan foydalanish, ya'ni bir vaqtning o'zida erkak va ayollar uchun mo'ljallangan mexanik vositalarni qo'llash maqsadga muvofiqdir. Bola emizish (laktatsiya) Bola emizish hozirgacha tug'ruqlar orasidagi tanaffuslarni cho'zishda muhim ahamiyatga ega bo'lib kelmoqda. Aksariyat rivojlanayotgan mamlakatlarda bu usullar boshqa usullardan ko'ra muhimroqdir. Ta'sir qilish mexanizmi: Bolani emizish fiziologiyasi tuxumdonlar vazifasining nisbatan kamayishi va anovulyatsiya sodir bo'lishi bilan bog'liqdir. Anovulyatsiya tug'ruqdan keyingi 4—21 oydan to 24 oygacha davom etadi. Samarasi va afzalliklari: Bolani emizish tug'ilishni nazorat qilishning eng

muhim samarali usullaridan biriga aylanishi mumkin. Emizish davrida homilador bo'lib qolish har 100 ta ayoldan faqat 2—12 tasidagina kuzatilganligi bu usulning boshqa usullarga samarasi jihatidan tenglashishiga dalil bo'la oladi. Kamchiliklari va samarasizligi: Ba'zi ayollar ko'krak suti bilan emizishda tajribasi bo'lmaganligi sababli ushbu usulning samarasiz chiqishi hollari sodir bo'ladi. Ko'krakda ahyonahyonda emizish, qo'shimcha ovqatlantirish kabi omillar hayz siklining qayta tiklanishiga olib keladi. Natijada ayolning homilador bo'lib qolish xavfi tug'iladi. Tavsiyalar: Emizikli davr amenoreyasini tez-tez va qisqa yoki uzoq muddatli emizish bilan saqlab qolish mumkin. Jinsiy aloqani oldindan to'xtatish Taraqqiy etgan hamda rivojlanayotgan mamlakatlarda keng tarqalgan usul. Ta'sir qilish mexanizmi: Jinsiy olat shahvat to'kilishidan oldin chiqarib olinadi. Samarasi va afzalliklari: Bu usulning samarasi past hisoblanadi. Ammo erkak o'zini boshqara olsagina, bu usulning samarasi birmuncha ortadi. Noxush ta'sirlari: Yuqorida keltirilgan usul hech qanday ko'ngilsiz tibbiy oqibatlarga olib kelmaydi-yu lekin er-xotin orasida jinsiy qoniqmaslik hollariga sabab bo'lishi mumkin. Tavsiyalar: Homiladorlikdan saqlanishning boshqa usullaridan foydalanish imkoni bo'lmagan hollardagina bu usuldan foydalanish ma'quldir. Prezervativ Prezervativ faqat bir martagina ishlatilishi shart. Jinsiy aloqa vaqtida prezervativ yirtilib ketsa, ayol darhol qin ichini kuchsiz kislotali eritma (achigan sut, sirka, limon kislotalari) bilan yuvib tashlashi lozim. Ushbu usulning samarasi spermitsidlar bilan birgalikda qo'llanganda ortadi. Hozirgi vaqtda ishonchli va samarali bo'lib hisoblangan homiladorlikdan saqlanish usullaridan yana biri — bu erkak va ayollar uchun mo'ljallangan prezervativlardir. Ulardan ko'proq rivojlangan mamlakatlarda foydalanishadi. Ayniqsa, OITS (SPID) kasalligining butun dunyo miqyosida keng tarqalganligi natijasida bu usuldan foydalanuvchilar soni kun sayin ortib bormoqda.

Ta'sir qilish mexanizmi: Ayol qiniga spermatozoidning kirishiga to'sqinlik qilish uning asosiy mexanizmi bo'lib hisoblanadi. Prezervativlar lateksdan ishlangan bo'lib, ko'pchiligi spermitsid bilan (shahvatni o'ldiradigan modda) shimdirilgan bo'ladi. Ular erkaklarning olati taranglashganidan keyin kiygiziladi. Ayollarga ishlatiladigan prezervativlar esa bevosita jinsiy aloqadan oldin qin ichiga tiqib qo'yiladi. Samarasi va afzalliklari: Homiladorlikdan saqlanishdan tashqari, jinsiy aloqa orqali yuqadigan turli kasalliklar, xususan, OITSdan himoya vositasi ham bo'lib, u yetarli darajada ishonchli va afzal usuldir. Ular arzon, ishlatish uchun qulay, organizmga zararli ta'siri bo'lmaydi. Kamchiliklari: Prezervativlar jinsiy faollikni o'zgartirib, jinsiy qoniqish hissini kamaytirishi mumkin. Ishlatilgan prezervativdan qayta foydalanish aslo mumkin emas. Noxush ta'sirlari: Qin shilliq devorining yallig'lanish ehtimoli bo'lishi mumkin. Tavsiyalar: Har qaysi ayol va erkak, biron-bir tanosil kasalligiga duchor bo'lgan bo'lsa, yoxud bittadan ortiq jinsiy aloqada bo'lib tursa, unda lateksdan qilingan yuqori sifatli prezervativlardan foydalanishi kerak.

Diafragma va servikal qalpoqchalar Diafragma — rezinadan tayyorlangan gumbazsimon, tevaragi egiluvchan halqadan iborat bo'lib, jinsiy yaqinlashuvdan oldin qinga kiritiladi. Servikal qalpoqcha bachadon bo'yniga kiygizilib, spermatozoidlarning bachadon bo'yniga o'tishiga to'sqinlik qiladi. Ta'sir qilish mexanizmi: Diafragma va qalpoqcha bachadon bo'shlig'i hamda shahvat-sperma orasida to'siq vazifasini o'taydi. Diafragma va qalpoqcha bilan birgalikda spermitsidlarni qo'llash ham shahvat faolligining nihoyatda pasayishiga sabab bo'ladi. Samarasi va afzalliklari: Diafragma va

servikal qalpoqchalarning samarasi boshqa turdagi to'siqli usullar kabi ishonchli va afzaldir. Ushbu usuldan ham tug'ish yoshidagi ayollar va nomuntazam ravishda jinsiy aloqada bo'ladigan ayollarning doimiy ravishda foydalanishlari maqsadga muvofiqdir. Bu organizmning boshqa sistemalariga ta'sir etmaydi. Erkaklar prezervativdan ko'ra qulayroq va ustunroq tomonlaridan biri, aloqa paytida o'z-o'zini boshqarish va jinsiy yaqinlashuvdan ancha oldin qinga kiritib qo'yish imkoniyatiga egaligidir. Kamchiliklari: Diafragma va qalpoqchalar mutaxassis vrach tomonidan, har bir ayol bachadonining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda unga tegishli katta-kichiklikda tanlanishi, undan foydalanish yo'l-yo'riqlari o'rgatilishi kerak. Bu usul ayniqsa, an'anaga ko'ra jinsiy organlarga qo'l bilan tegish man etilgan guruhlariga taalluqlidir. Noxush ta'sirlari: Jinsiy aloqadan so'ng diafragma qin ichiga 6 soat, qalpoqcha esa 24 soat davomida qolishi mumkin. Agar bundan ko'proq vaqt qolib ketadigan bo'lsa, ko'ngilsiz asoratlar qoldiradi: allergik reaksiyalar, mikrotravmalar va ba'zida infeksiya toksik shokni keltirib chiqarishi mumkin. Tavsiyalar: Tug'ruqdan so'ng, bola tushishi yoki sun'iy oldirish va kichik tos sohasida o'tkazilgan har xil jarrohlik muolajalari, bachadon o'lchamining o'zgarishiga sabab bo'ladi. Shuning uchun diafragma va servikal qalpoqchalarning o'lchamlari yuqoridagi kabi holatlardan so'ng, albatta qayta tiklanishi darkor. Shuningdek, bu usuldan quyidagi sabablarda: spermitsid yoki diafragma va qalpoqchalarga nisbatan shaxsiy sezgirlik kuchayganda, qin avtonomiyasi o'zgarganda, jinsiy yaqinlik paytida og'riq hissi paydo bo'lganida, anamnezdagi infeksiya toksik shok holati kuzatilganda hamda tug'ruqdan so'ng dastlabki 12 hafta davomida foydalanish man etiladi. Bachadon ichi spirali Bachadon ichi spirali — atrofida mis sim o'ralgan kichkina plastmassa moslamadir. U vrach tomonidan ayolning bachadoniga o'rnatiladi. Bachadon ichi spirali hozirgi vaqtda eng keng tarqalgan, ko'pchilik ayollar tomonidan foydalanilayotgan vosita hisoblanadi. Uning afzalligishundaki: u uzoq muddat davomida homilador bo'lib qolishdan saqlanish imkoniyatini beradi. Kamchiligi: u bachadon yallig'lanish xavfini oshirishi mumkin. Undan foydalanadigan ba'zi ayollarda hayz qoni odatdagidan ko'proq va uzoqroq bo'ladi. Teri-tanosil kasalliklari, jinsiy aloqa yo'li bilan yuqadigan kasalliklardan himoya qilmaydi. Inyeksiyalik kontratseptivlar Inyeksiya (ukol qildirish) usuli har 2—3 yoki har oyda ukol qildirish orqali amalga oshiriladi. Bu usul odatda 35 yoshdan katta ayollarga tavsiya etiladi.

Bu usulning samarasi shundan iboratki, ukol qildirilgandan keyin, ko'rsatilgan muddat ichida kutilmagan homiladorlikdan saqlanishning boshqa usullaridan foydalanishga hojat qolmaydi. Ukolni, albatta meditsina xodimi qilishi kerak. Salbiy asoratlari: Inyeksiya hayz muntazamligining buzilishiga olib kelishi mumkin. OITS, JABYKlardan himoya qilmaydi.

Spermatsid vositalar Zamonaviy spermatsidlar qator mamlakatlarda ishlatiladi. Ular krem, g'alvirak, ko'pik hosil qiluvchi tabletkalar, tamponlar, jele, eritmalar ko'rinishida ma'lum va turli prezervativlarga qo'shimcha moslama sifatida ishlab chiqariladi. Ta'sir qilish mexanizmi: Ma'lumki, qin ichida doimiy maxsus muhit mavjud. Jinsiy yaqinlashuvdan 10—15 daqiqa oldinroq qinga yuborilgan spermatsidlar, aynan shu muhitni o'zgartirish hisobiga shahvat faoliyatini to'xtatadi. G'alvirak o'z tarkibida zamonaviy spermatsid — nonoksinol — 9 ni tutib, bevosita spermazoid membranasini buzadi va natijada uning faoliyatini zaiflashtiradi. Mazkur vosita qinga kiritilib, bachadon bo'yniga biriktirilishidan avval, spermatsid faolligini oshirish maqsadida

suvda ho'llanadi. Samarasi va afzalliklari: Keltirilgan bu usul, ayniqsa katta yoshdagi ayollar yoki nomuntazam jinsiy yaqinlikda bo'ladigan ayollar uchun juda qulay va eng muvofiq usuldir. Bu usul organizmning boshqa sistemalariga ta'sir qilmasligi, tibbiyot xodimlariga murojaat qilmasdan foydalanish mumkinligi bilan afzal hisoblanadi. G'alvirak qin ichida 24 soat davomida saqlanishi mumkin bo'lib, tarkibida spermatsid bo'lishi tanosil kasalliklaridan muhofaza qilish ta'siriga egadir. Kamchiliklari: Jinsiy aloqa vaqtida turli noqulayliklar tug'dirishi mumkin. G'alvirak boshqa vositalarga nisbatan qimmatroq. Shuning uchun bu vositadan istagancha foydalanish cheklangan. Bu usulning oz samara berishi uni boshqa xil to'siqli usullar bilan birgalikda qo'llashga majbur etadi. Noxush ta'sirlari: Qin devori yallig'lanishi yoki umuman allergik reaksiyalar ko'rinishida asoratlar kuzatilishi mumkin.

Tavsiyalar: Yuqorida ta'riflangan bu usulning samarasini oshirish maqsadida uni prezervativ, diafragma, servikal qalpoqchalar bilan birgalikda qo'llash mumkin. G'alvirak har bir jinsiy yaqinlashuvda qayta ishlatiladi. Va qin ichida 24 soatgina turishi mumkin, xolos. Spermatsidlardan tug'ruqdan keyingi dastlabki 6 oy davomida, homila oldirish, homilaning tushishi va hayz ko'rish vaqtida foydalanish qat'iyan man etiladi.

GORMONAL SAQLANISH VOSITALARI

Murakkab gormonal saqlanish vositalari (MGSV). Gormonal saqlanish vositalari tarkibiga ayollar tuxumdonida ishlab chiqariladigan gormonlarning, ya'ni estrogen va progesteronning, sintetik analoglari kiradi. Hozirgi davrda gormonal vositalar tarkibini asosan kam dozali estrogenlar (EE), ya'ni etinilestradiol va gestagenlar — 19 — nortestosteronlar, ya'ni noretinodrel (I avlod), noretisteron, etinodiol diatsetat, lenestrenol, levonorgestrel norgestrel (II avlod), dezogestrel, gestoden, norgestimat (III avlod) va 17 — gidroksprogesteron, medroksiprogesteronsetat va boshqalardan tashkil topgan. Ular bir qator xususiyatlari bilan boshqa vositalardan afzalroqdir. Uchinchi avlod gestagenlari progesteron retseptorlariga oz miqdorida ham kuchli ta'sir qilib, ovulyatsiyani to'xtatish xususiyatiga ega bo'lishi bilan I va II avlod gestagenlaridan farq qiladi. Mutaxassislarning fikricha, ushbu vositalarning ahamiyati so'nggi o'n yillik ichida yuqori pog'onaga ko'tarildi. Sababi, bu vositalar ko'pgina ijobiy xususiyatlarga ega. Avvalo bu vositalar mikrogrammlarda qo'llanadi, lipid modda almashinuvini buzmaydi, androgen faolligi nihoyatda kam bo'ladi va qolaversa, yurak-qon tomiri sistemasida patologik o'zgarishlarni keltirib chiqarmaydi. Bo'yida bo'lishdan saqlovchi gormonal vositalarning turlari juda ko'p. Ular tarkibidagi gormonlarning nisbati va dozasi ko'ra bir, ikki va uch fazali vositalarga bo'linadi. Bir fazali vositalarning har bir tabletkasi bir xil nisbatda estrogen va gestagendan tashkil topgan, ular: marvelon (EE 0Y030 mg va 150 mg dezogestrel), rigevidon (EE 0Y030 mg va 0,150 mg levonorgestrel), mikrogenon-28 (EE 0,30 va 0,150 mg levonorgestrel) kiradi. Ikki fazali vositalarning birinchi o'nta tabletkasi faqat estrogenlardan iborat bo'lib, qolgan 11 dona tabletkaning tarkibi esa ham estrogen, ham gestagenlardan tashkil topgan. Bunga anteovin kiradi. Uch fazali vositalardagi tabletkalar tarkibida estrogen va gestagenlar miqdori va nisbati hayz siklining fazalariga munosib bo'ladi. Ba'zi MGSV lar 28 ta tabletkadan tashkil topgan bo'lishi mumkin. Bunday hollarda so'nggi 7 ta tabletkalar tarkibida gormon bo'lmay, ularda temir moddasi, vitaminlar bo'ladi hamda organizmni umumiy quvvatlantirish maqsadidagi qo'llaniladi. Bunday vositalar qatoriga trikvilar, triregol, triziston kiradi.

Ta'sir qilish mexanizmi: Gormonal vositalarning ta'sirida butun hayz sikli davomida tuxumdonlardan ishlab chiqariladigan estrogenlarning miqdori nihoyatda kam bo'lib erta follikul fazasiga to'g'ri keladi, natijada ovulatsiya ro'y bermaydi. Buning oqibatida bachadon bo'yni shillig'ining zichlashuvi va quyuqlashuvi yuz berib, spermatozoidning bachadon ichiga o'tishini cheklaydi. Shuningdek, endometriyning funksional va morfologik o'zgarishi implantatsiya jarayoniga to'sqinlik qiladi. Gormonal o'zgarishlar ta'sirida bachadon nayining harakatlanishi va bachadon tanasining qisqarishi notabiiy tus oladi, shuningdek spermatozoid hamda tuxum hujayralarining to'g'ri yo'nalishi buziladi. Samarasi va afzalliklari: Gormonal saqlanish vositalarini muntazam to'g'ri qabul qilish usulning samaradorligini ta'minlaydi. Gormonal vositalar yuqori samaradorligi, qabul qilishning qulayligi, organizmning oldingi holatini tiklash mumkinligi va nihoyat xavfsizligi bilan ajralib turadi. 35 yoshgacha bo'lgan ayollar organizmiga vositalarning ta'siri ularning homiladorligi va o'tishiga qaraganda ancha xavfsiz hisoblanadi. Homiladorlikni oldini oluvchi oral kontratseptivlar bir qator kontratseptiv bo'lmagan xususiyatlarga ham egadir. Gormonal vositalar kutilmagan homiladorlikdan foiz saqlovchi usulgina bo'lib qolmay, balki yagona davolash xususiyatlariga ega bo'lgan asosiy vosita hamdir. Ushbu vositalardan foydalanishda: hayz va hayz o'rtasidagi og'riqlarning kamayishi, ichki jinsiy a'zolarining o'tkir yallig'lanish kasalliklariga chalinish ehtimolini, xususan tuxumdon va endometriy xavfli o'smalarining (rak 50%gacha) qisqarishi, xavfsiz o'smalarining, xususan kista va sut bezlarining fibroadenomasi kasalliklarining kamayishi hamda hayz siklining to'g'ri tartibga solinishi, temir yetishmovchiligi anemiyasining keskin kamayishi kuzatiladi.

Kamchiliklari: Homiladorlikdan saqlanish uchun mo'ljallangan barcha vositalar singari, gormonal tabletka — preparatlar ham o'z kamchiliklariga ega. Ularga: gormonal preparatlarni oldindan ehtiyojdan ko'proq miqdorda jamg'arib olish, ularni saqlash, mazkur preparatlarning qimmatligi, ularni har kuni muntazam ravishda qabul qilib turish sharti, qabuldan so'ng ba'zan qo'shimcha noxush ta'sirlarning paydo bo'lishi, OITSDan himoya qilmasligi va depressiya holatlari kelib chiqishi kiradi. Gormonal vositalarni qo'llashda bir necha qarshi ko'rsatmalar mavjud bo'lib, bu vositalardan 35 yoshdan o'tgan ayollar, kashandalar, og'ir qandli diabet, gipertoniya kasalliklariga duchor bo'lgan ayollar foydalanishlari aslo mumkin emas.

Noxush ta'sirlari: Gormonal vositalarning qo'shimcha ta'sirlarini keltirib chiqarish xususiyati ayol organizmida jinsiy gormonlarning kamayishi yoxud ko'payishi bilan izohlanadi. Eng ko'p uchraydigan asoratlar tarkibiga sut bezlarining qattiqlashuvi, ko'ngil ozishi, bosh aylanishi, qusish, tana vazni- 211 ning ortishi, jinsiy ishtiyoqning so'nishi yoki kuchayishi, ba'zida depressiya, bosh og'rig'i, teri qichishi alomatlar, hayz o'rtasida qonli ajralmalarning paydo bo'lishi kiradi. Tavsiyalar: Zamonaviy 3-avlod gormonal vositalaridan foydalanishda ularning tarkibidagi gormonlar miqdorining kamligi sababli, ko'pgina ayollarga manzur bo'lmoqda. Bu usulni ilk bor qo'llamoqchi bo'lgan har bir ayol uning ta'rifnomasi haqida ma'lumotlarga to'la ega bo'lmog'i lozim. Shu bilan bir qatorda, mutaxassis vrach tomonidan bu usulni qo'llanishi mumkinligini aniqlash maqsadida tekshirilishi hamda bu usuldan to'g'ri foydalanish yo'l-yo'riqlari o'rgatilishi, ayolga mos keladigan xili tanlanib berilishi kerak.

Birinchi marta gormonal preparat hayz siklining 1-kunidan boshlab 21 kun davomida, kuniga 1 tabletkadan bir xil vaqtda iste'mol qilib boriladi. Mabodo, ba'zi sabablarga ko'ra biron kun tabletka ichilmay qolsa, darhol qo'sh doza qabul qilinishi lozim bo'ladi.

Vositani qo'llash davomida, dastlabki uch oy mobaynida ayol mutaxassis vrach nazorati ostida bo'lishi, keyinchalik, shaxsiy ehtiyojga qarab shifokor qabuliga borib turishi kerak.

Muhokama uchun savollar:

1. Oilani rejalashtirish qanday ijtimoiy, iqtisodiy, psixologik, tibbiy ahamiyatlarga ega?
2. Muqaddas kitoblar va o'tmish mutafakkirlari asarlaridan, oilani rejalashtirish masalalariga oid bildirilgan qanday fikr-mulohazalarni bilasiz?
3. Oilani rejalashtirish deganda nimani nazarda tutiladi?
4. Nima uchun homiladorlikning oldini olish kerak?
5. Homiladorlikning oldini olishning an'anaviy usullariga nimalar kiradi? Ularning afzallik va kamchilik jihatlari nimalardan iborat?
6. Homiladorlikning oldini olishning yana qanday vositalari mavjud?
7. Gormonal saqlanish vositalariga nimalar kiradi va ularning afzallik va kamchilik jihatlari nimalardan iborat?

10-MAVZU: OITS (SPID) VA JINSIY YO'L BILAN YUQADIGAN KASALLIKLARNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK MUAMMOLARI VA ULARNING ECHIMLARI

Фанни ўқитиш технологияси: Оитс (спид) ва жинсий йўл билан юқадиган касалликларнинг ижтимоий-психологик муаммолари ва уларнинг ечимлари мавзусидаги машғулотининг технологик харитаси

TG 'r	Bosqichlar va bajariladigan ish mazmuni	Amalga oshiruvchi shaxs, vaqt
1	Tayyorlov bosqichi: Darsning maqsadi: Ta'limiy: Oits (spid) va jinsiy yo'l bilan yuqadigan kasalliklarning ijtimoiy-psixologik muammolari va ularning echimlari to'g'risida tushuncha berish Tarbiyaviy: Oits (spid) va jinsiy yo'l bilan yuqadigan kasalliklarning ijtimoiy-psixologik muammolari va ularning echimlari haqida tushuncha berish orqali o'quvchilarda bu kasalliklarga qarshi ma'naviy immunitetni shakllantirish. Rivojlantiruvchi: Oits (spid) va jinsiy yo'l bilan yuqadigan kasalliklarning ijtimoiy-psixologik muammolari va ularning echimlari to'g'risida to'g'ri fikr va tasavvurlarini rivojlantirish Darsning turi: Nazariy ma'lumot berish. Dars jixozi: Darslik, darsga oid turli xil ko'rgazmalar, jadvallar, bukletlar, tarqatma materiallar va hokazo. Darsning bog'lanishi: Pedagogika, psixologiya, oilashunoslik, tarix 1.3. Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar: oits, jinsiy kasalliklar, engiloyoqlar, takasaltanglar, alkogolizm, narkomanlar, foxisha. Fohishabozlar, venerologik kasalliklar. 1.4. Dars shakli: Amaliy mashg'ulot, guruh va mikroguruhlarda.	O'qituvchi

	1.5.Foydalaniladigan metod va usullar: suhbat, ma'ruza-hikoya, baxs, videousul. 1.6. Kerakli jihoz va vositalar: Darslik, darsga oid turli xil ko'rgazmalar, o'quv qo'llanma, kompyuter texnologiyalari, slaydlar, qog'oz varaqlari, markerlar, skotch.	
2	O'quv mashg'ulotni tashkil qilish bosqichi: 2.1. Mavzu e'lon qilinadi. 2.2. Ma'ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.	O'qituvchi, 15 minut
3	Guruhda ishlash bosqichi: 3.1. Talabalarga muammoli savol beradi Mavzuga oid muammolar: - Reproduktiv salomatlik har bir shaxsning o'z qo'lida. Ushbu fikrni asoslang. 3.2. Talabalar fikri eshitiladi, boshqa talabalar baxsga chaqiriladi. 3.3. Umumiy xulosalar chiqariladi va to'g'riligi tekshiriladi. 3.4. Umumiy xulosaga kelinadi.	O'qituvchi-talaba, 40 minut
4	Mustahkamlash va baholash bosqichi: 4.1. Berilgan ma'lumotni talabalar tomonidan o'zlashtirilganini aniqlash uchun quyidagi savollar beriladi: 1. Tanosil kasalliklari qanday yuqadi? 2. Bu kasalliklar turi hozirda nechta? 3. Tarqalganlik holati hozirgi kunda qanday? 4. Nima sababdan bu kasalliklar o'sib turadi? 5. Oldini olish uchun asosan nimalarga amal qilish lozim? 6. Birlamchi profilaktika nima? 7. Tanosil kasalliklarining oldini olishda qanday omillarga murojaat qilish kerak? 8. Ikkilamchi profilaktika nima? 9. Shaxsiy gigyena nima? 10. Hozirda tanosil kasalliklarining tarqalish holati qanday? 11. Yoshlar orasida tanosil kasalliklari qay ahvolda? 12. Qishloq va shahar yoshlari orasida tanosil kasalliklarining farqi? 13. Yoshlar orasida tanosil kasalliklari haqidagi bilimlar qanday? 14. To'ygacha bo'ladigan jinsiy aloqaga qanday qaraysiz? 4.2. Faol talabalar (baholash mezonini asosida) baholanadi.	O'qituvchi, 15 minut
5	O'quv mashg'ulotini yakunlash bosqichi: 5.1. Talabalar bilimi tahlil qilinadi. 5.2. Mustaqil ish topshiriqlari beriladi. 5.3. O'qituvchi o'z faoliyatini tahlil qiladi va tegishli o'zgartirishlar kiritadi.	O'qituvchi, 10 minut

Asosiy savollar:

1. Oits (spid) va jinsiy yo'l bilan yuqadigan kasalliklarni bilishning zarurligi.
2. Jinsiy yo'l bilan yuqadigan kasalliklarning tarqalishi va unga sabab bo'ladigan omillar.
3. Jinsiy aloqa orqali yuqadigan kasalliklarning oldini olish chora-tadbirlari.

4. Yoshlarda jinsiy xulq va tanosil kasalliklari.

Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar: oits, jinsiy kasalliklar, engiloyoqlar, takaslanglar, alkogolizm, narkomanlar, fohisha. Fohishabozlar, venerologik kasalliklar, teri-tanosil kasalliklar.

1-savolning bayoni. Oits (spid) va jinsiy yo'l bilan yuqadigan kasalliklarni bilishning zarurligi.

Jinsiy yo'l bilan yuqadigan kasalliklar hozirgi davrda o'ta jiddiy ijtimoiy va psixologik muammolardan biri bo'lib hisoblanadi. Bunday kasalliklar o'z ijtimoiy mohiyatiga ko'ra muayyan bir mamlakatda keng tarqalgach, shu mamlakat aholisi sog'lig'iga etkazadigan zarari, ularning asoratlarini yo'qotishga ketadigan kuch va mablag'lar, jamiyatga etadigan ma'naviy zararlar va uning eng ashaddiy oqibatlaridan biri yangi avlodni dunyoga keltiradigan jarayonlarga salbiy ta'siri bilan o'lchanadi. Tanosil kasalliklarining ijtimoiy muammolar turkumiga mansubligini va bu kasalliklarni tarqalish sabablarini ko'rib chiqish ularga yechim topishni osonlashtiradi. Bu borada bir qator fikrlarni aytib o'tish maqsadga muvofiqdir. Bunda bir-biri bilan bog'liq bir qancha sabablarni aytib o'tish joizdir. Bunday sabablarning eng ahamiyatga moliklaridan biri demografik o'zgarishlar bo'lib, bunda aholi sonining ortishi, jinsiy moyillikning erta yuzaga kelishi, bolalarni, yoshlarni ko'payishi va ular o'rtasida jinsiy ta'lim-tarbiyaning sust qo'yilganligidir. Yana bir muhim sabab xulq va axloqdagi o'zgarishlar hisoblanadi. Bunga me'yordagi jinsiy talab va shartlarning susayishi, taqiqlarning kamayishi, er-xotin o'rtasidagi o'zaro ishonchning buzilishi, jinsiy munosabatda ayollar ustunliklarining oshishi kiradi. Jinsiy tarbiyani to'g'ri va oqilona yo'lga qo'yilmaganligi ham muhim sabablardan biri hisoblanadi. Bunda ota-onalarning bolalarga ta'sirining susayishi, jinsiy aloqa to'g'risidagi tushunchalarning o'zgarishi, yoshlar o'rtasida alkogolizm, narkomaniya, fohishabozlikni avj olishi, oilalarning ajralishi va yuqorida bayon etilganidek, onalarni bir o'zi yashashni afzal deb bilishlari va yoshlar o'rtasida gomoseksualizm (besoqolbozlik)ni, orogenital jinsiy aloqalarning ko'payishi, turli-tuman milliy axloqiy tushunchalarga zid videofilmlarni yoshlar ichiga kirib kelishi hisoblanadi. «Sog'lom tanda sog' aql», — degan xalq hikmati juda o'rinli va topib aytilgan. Darhaqiqat, sog'lom inson to'g'ri fikrlaydi, o'zi va jamiyat uchun munosib xatti-harakatlar qiladi, natijada bundan shaxsning o'zi ham, oilasi ham, jamiyat ham katta manfaat ko'radi. Agar inson nosog'lom bo'lsa, uning ma'naviy, axloqiy fikrlashlari ham mantiqsiz, shuursiz, bema'ni bo'lishidan tashqari, uning ish qobiliyati (hatto fikrlash qobiliyati ham) susayadi. Oilaga va jamiyatga keltiradigan foydasidan ziyoni ko'proq bo'ladi. Tabiiyki, yuqorida bayon qilinganlarning barchasi ijtimoiy muammo bo'lib, bundan jamiyatga, shaxsning o'ziga va oilasiga manfaat kelmaydi. Ayni paytda yuqoridagidek Davlat va jamiyat talabi va ruhiga zid keladigan xatti-harakatlar, axloqsizliklar, benomusliklar, munofiqliklar sodir bo'ladiki, bularning barchasi yuqoridagi kasallikning kelib chiqishi, ildiz otishiga olib keladi. Hozirda tanosil kasalliklardan zaxm va so'zak davlat tomonidan tekin davolanadi. Ularning ovqati, dori-darmonlari ham kasalxonadagi o'rinlari, ko'rsatilayotgan tibbiy xizmatlar hammasi bepul bo'lib, davlat budjeti hisobidan bemorlar kasaldan (sanatsiya) «tozalanishadi». Agar kasallik ilk davrda aniqlansa, ularning asoratlaridan inson xoli qoladi, davolanish sifatli kechadi. Ammo kasalliklar kech aniqlansa yoki avlodlarga o'tsa, albatta bu holatlarda bemorni butkul va asoratsiz davolashni shubha ostiga qo'yadi. Bu holat mamlakat iqtisodiga, odamlar ruhiyatiga katta zarar yetkazadi.

Masalan, bunday kasallikka chalangan odamlardan dunyoga kelgan bola tug'ma zaxm bilan tug'lsa, u kelajakda jamiyatga foyda keltirish o'rniga, aksincha faqat ziyon yetkazishi mumkin, xolos. Uni davolash, kelajakda sog'lig'ini nazorat qilinishi uchun mamalakatning ko'plab mablag'i sarf qilinadi. Bemorlarning o'zi kasal bo'lishidan ko'ra boshqalarni zararlashlari eng ashaddiy ijtimoiy muammodir. Kasallikka chalanganlar ko'pincha o'zining ham, o'zganing ham sog'lig'i haqida qayg'urishmay tartibsiz jinsiy aloqa bilan shug'ullanishadi, bu esa o'z vaqtida jamiyat taraqqiyotiga putur yetkazadi. Ba'zi bir shaxslar 2 va undan ortiq tanosil kasalliklariga chalinib, ularni umr bo'yi o'zi bilan olib yurishi va boshqalarga ham yuqtirishi mumkin. Shunday bemorlar borki, jinsiy aloqalarda tartibsizlik tufayli bir vaqtning o'zida ularda 2—3 ta tanosil kasalliklar aniqlanadi. Bu esa jamiyatga juda katta ziyondir, kasallik soni qancha ko'p bo'lsa, ularning salbiy asoratlari ham shunchalik ayanchli bo'ladi va jamiyat uchun jiddiy ijtimoiy muammolarni tug'diradi. Bundan kelib chiqadigan amaliy xulosa shuki, jinsiy kasallikni o'ziga yuqtirib olganlar eng avvalo davlat va jamiyatga, ikkinchidan oilasiga, atrofidagi odamlarga, eng mudhishi, o'zidan keyin sog'lom nasl qoldirishni xavf ostiga qo'yadilar. Shu boisdan ham joylarda fuqarolar, mahalla jamoatchiligi, o'quv muassasalari, davlat va jamoat tashkilotlari, sog'lom oilalar o'z say'-harakatlarini birlashtirgan holda engiloyoqlar, takaslanglar, alkogolizm, narkomanlar, fohishabozlar, qo'shmachilar, ayniqsa, jinsiy kasalliklarni tashuvchi kishilarni davlat va jamiyat manfaatlariga yot unsurlar sifatida ularga qarshi keskin kurashmoqlari kerak. Zotan bunday qilishni dinimiz va e'tiqodimiz manfaatlari ham talab qiladi.

Jinsiy yo'l bilan yuqadigan kasalliklarning tarqalishi va unga sabab bo'ladigan omillar.

Tanosil kasalliklariga turli-tuman omillar, o'z belgi va xususiyatlari bilan kechuvchi yuqumlilik jarayonlari kiritilgan. Bu kasallik tabiatini diqqat bilan o'rganilsa unda bitta umumiylik borligini ko'ramiz. Ya'ni bu kasalliklar asosan yuqish orqali ko'payadi. Boshqacha qilib aytganda, sog'lom kishining kasallikka chalangan kishi bilan loqal bir marta kechgan jinsiy aloqasi muqarrar tarzda kasallikning yuqishiga olib keladi. Hozirda «venerologiya» fanida («venera» — sevgi toji demakdir) 20 dan ortiq shu guruhga kiruvchi turli kasalliklar

ma'lum va ular asosan jinsiy aloqa orqali yuqadi. Shu turkum kasalliklariga venerologiyada zaxm (sifilis), so'zak (gonoreya), trixamoniaz, yumshoq shanker, venerik linfagranulomatoz, donovanoz xlamidioz, likomlazmaz, gardnerellioz, genital uchuq (gerpes), o'tkir uchli kondilimalar, kandidozlar, gepatit V, qo'tir, bitlilik, giardiaz, amerdiaz, amebiaz, yuqumli (kantagioz) mollyusk, sitelegaliya va OITS (odamda immuntanqislik sindromi SPID) kiritiladi. Jahon sog'liqni saqlash jamiyatining ma'lumotiga ko'ra zaxm, so'zak, trixamoniaz, xlamidioz dunyoda eng ko'p tarqalgan tanosil kasalliklari hisoblanib, epidemik jihatdan faqat gripp va bezgakdan so'nggi o'rinda turadi. Shu jamiyatning xabariga ko'ra har yili dunyo bo'yicha 200 mln odamda so'zak, 250 mln trixaminoz, 200—250 mln ida xlamidioz, 100 mln mikoplazmoz va 50 mln aholida zaxm kasalliklari qayd etilgan. Tanosil kasalliklari bir o'sib, bir kamayib turadi. Biz zaxm va so'zakning 50 yil ichida yurtimizda qanday tarqalganligi holatini tahlil qilganimizda, shu kasalliklarni bir xil sharoitda, yonma-yon tarzda 5 marta o'sgani va kamayganligining guvohi bo'ldik. Lekin ularning o'sib va kamayib borish jarayoniga turli vaqtlarda turlicha omillar sabab bo'lgan. Masalan, 1947—1953 yillardagi o'sishda

ikkinchi jahon urushidan so'nggi jinsiy aloqalarning tartibsizligi sabab bo'lgan. Bu vaqtda erkaklarning kamligi va ayollarning ko'pligi ham ahamiyatga ega bo'lgan. Yana shunday misollarga 1966-yildan keyingi «Toshkent zilzilasi»dan so'nggi o'sishdagi holatga kelsak, bunda 1972-yilda shu o'sishning cho'qqisi kuzatilgan, ya'ni zaxmning o'sishi 100 ming aholiga 44ni tashkil qilgan, buni tibbiyotda intensiv ko'rsatkich deyiladi. Bu paytda ham zilzila oqibatlarini bartaraf etish maqsadida hasharga kelgan odamlarning migratsion jarayoni kuchayganligi sabab bo'lgan. Bu vaqt turli-turli joydan kelgan ishchi-quruvchilar orasidagi «erkinlik», ya'ni jinsiy betartibliklar, ularning orasida esa tushuntirish ishlarining yetarli darajada olib borilmaganligi va ular kelgan vaqtlarida turli tibbiy tekshiruvlardan o'tkazilmaganligi yoki tekshiruvning to'liq bo'lmaganligi kasallik tarqalishining asosiy sabablaridan bo'lgan. Zaxm va so'zakning respublikamizdagi hozirgi 5-cho'qqisi avvalgilarga o'xshash bo'lmagan o'ziga xos sabablarga bog'liqligi aniqlandi. Bu 5-o'sish zaxm bo'yisha asosan 1991-yildan boshlangan bo'lib, bu vaqt yuqoridagi intensiv ko'rsatkich (har 100 ming aholiga) 1,8 ni tashkil etgan. Shu vaqt ichida 1997-yil shu ko'rsatkich 47,3 ga yetdi. Lekin 1998-yil hisobiga bu ko'rsatkich 45,5 gacha kamaydi. Ammo bu pasayish hech kimni xotirjam qilmasligi kerak. Agar so'zak bo'yicha yuqoridagi ko'rsatkichni tahlil qilsak, 1997-yilda yurtimizda 100 ming aholiga 26,7 kasallik, 1998-yilda esa bu ko'rsatkich 27,5 taga o'sgan.

Respublikamizda yuqorida qayd qilganimizdek, trixomoniaz ham o'sgan. Agar 1997-yili har 100 ming aholiga 85,5 bo'lgan bo'lsa, 1998-yilda bu ko'rsatkich 100 tagacha o'sgan. Bu kasallik ham o'zining ashaddiy asoratlari bilan jinsiy aloqa bilan yuquvchi kasalliklar turkumiga kiradi. Hozirda respublikada asosan mana shu kasalliklar yuqori darajada uchraydi. Ko'pincha shu turkumga kiruvchi kasalliklar, ya'ni venerologiya faniga ma'lum bo'lgan kasalliklarni barchasi ham yurtimizda uchramaydi. Yurtimizda xlamidioz, mikoplazmoz va gardnerellioz kasalliklarining diagnostikasi kam yo'lga qo'yilgan, lekin aniqlangan kasalliklar miqdori kamchilikni tashkil qilgan. XX asr «vabo»si deb yuritiladigan jinsiy yo'l bilan yuquvchi kasalliklardan biri OITS katta ijtimoiy muammoni tashkil etadi. Avvallari bu kasallik 1995-yilgacha yiliga bittadan qayd etilgan bo'lsa, 1996-yilda 3 ta, 1997-yilda esa 8 ta immunitet tanqisligi virusi mavjud bo'lgan odamlar topildi. Hozirda qo'shni MDH davlatlari tajribasi shuni ko'rsatib turibdiki, agar zaxmning har 100 ming aholiga bo'lgan ko'rsatkichi 150 dan o'ssa, unda OITSni ko'payish ehtimoli oshadi. Bu hozirda o'ziga xos indikatorlik vazifasini bajarayapti. Shu boisdan yuqorida qayd etib o'tganimizdek, har bir o'sishning o'ziga xos sabablari bo'ladi. Bu o'sishda jinsiy aloqa orqali yuquvchi kasalliklar uchun eng asosiy sabablardan biri migratsion jarayondir. Shu bilan birga kasallik o'sishida yangi omillar paydo bo'ldi. Bular mayda, o'rta biznes bilan shug'ullanuvchilar, olibsotarlar va ularning xotinlari hisoblanadi. Ya'ni bunda uy bekalari bo'lgan o'ynash va fohishalarning rolini alohida ta'kidlash kerak. Buni quyidagi raqamlar ko'rsatadi. Masalan, 15—17 yoshli bemorlarni Toshkent shahri bo'yicha 1998-yilda 44 tasi zaxm bilan kasallanishgan. Ular orasida 37 tasi qizlardir. 18—20 yoshli kasallarning 68%ini ayollar tashkil qiladi, 21—50 yoshlilarning esa 53%i ayollardir. Hozirda kasalliklarning aniqlanishi, asosan kech amalga oshirilmoqda. Bu esa o'z vaqtida aholi o'rtasida tushuntirish ishlarining sust olib borilayotganligidan dalolat beradi. Masalan, zaxmning 67,4% (1998-yilda) respublikada kech aniqlangan. Yuqoridagi fikrlarni tasdiqlovchi misollardan yana shuni ta'kidlash joizki, avvallari

kasalliklar asosan shaharliklar orasida ko'p uchragan bo'lsa, hozirda esa qishloq aholisi o'rtasida ham ko'paygan. 1998-yilda zaxm bilan qishloq aholisi orasida 34% dan ortiqrog'i kasallangan. Aholining shu qatlamida so'zak 30%ni tashkil etgan, lekin bular orasida ayollarning kasallanishi erkaklarga nisbatan kamchilikni tashkil etadi. Hozirda jinsiy aloqa orqali yuquvchi kasalliklarning tarqalishi avj olib turgan bir vaqtda har bir inson o'zining qadamini o'ylab bossa, o'rinli bo'ladi. Shundagina bu ixtimoni kasalliklar tarqalishining oldi olinadi.

Jinsiy aloqa orqali yuqadigan kasalliklarning oldini olish chora-tadbirlari

Keyingi yillarda tanosil kasalliklarining oldini olish borasida ko'pgina ishlar qilinganligiga qaramasdan, ularning yil sayin oshib borishi bir qator muammolarni keltirib chiqarmoqda. Kasalliklar past ko'rsatkichga ega bo'lgan paytda ularning oldini olish yuzasidan turkum ishlar susayganligi sababli kasallik kuchayganda bu sohadagi faoliyat ta'sirchanligini keng tahlil qilishni oshirish, bu sohada yangi ilg'or chora-tadbirlarni qo'llash zarur bo'lib qoladi. Hozirda tanosil kasalliklarining o'sishi boshqa vaqtdagilardan farq qilganligi sababli tushuntirish ishlarini, kasallikning oldini olish chora-tadbirlarining yangi yo'nalishlarida izlanish va taxminlar asosida tashkil etishni taqozo qiladi. Kundalik hayotda uchraydigan har xil vaziyatlar, pornografiya, otionalarning o'zaro munosabatlarining yomonligi, yoshlar o'rtasida narkomaniya, alkogolizm va fohishabozlikning

rivoji, yoshlar o'rtasidagi gomoseksualizmni avj olishi, albatta shularga qarshi chora-tadbirlarni yangi yo'nalishlarini ishlab topishga undaydi. Yuqoridagi sabablar, albatta bolalarning ruhiy holatiga ta'sir etadi va o'quv muassasalarida bu boradagi ta'lim-tarbiya

ishlarini to'laqonli olib borilishiga xalaqit beradi. Ayni paytda bular milliy udumlarga rioya qilish chegarasidan chiqaradi. Bularning hammasi tanosil kasalliklari bo'yicha birlamchi

profilaktikaning sustligidan dalolat beradi va bu kasalliklarning tarqalishidagi asosiy omillardan biri ekanligi isbot etiladi. Shuning uchun hozirda hech narsani ayamadan, aholini tanosil kasalliklari haqidagi axborotlar bilan to'liq ta'minlash zarur. Bunda har xil yoshga va uning jinsiga mos adabiyotlar bilan ta'minlash kerak. Ularda kasalliklarni belgilari haqida, ularning yuqish yo'llari va ularning oldini olish chora-tadbirlari ko'rsatilishi hamda odam eng avvalo o'zini va atrofida qilarning sog'lig'i uchun qayg'urishi lozimligini tushuntirish zarur. Birlamchi profilaktikani hozirda yurtimizda past darajada hisoblashadi. Lekin respublikada keyingi paytlarda gazeta va jurnallarda maqolalar, radio va televideniya chiqishlar biroz avj olmoqda, ammo yoshlar o'rtasida har xil tanosil kasalliklari haqida maxsus eshittirishlar hozircha kam. Birlamchi profilaktika uchun yoshlarga, hatto o'quvchi va talabalar uchun mos adabiyotlar chop etish va tarqatish foydadan xoli bo'lmas edi. Adabiyotlarning yetishmovchiligi, albatta, yoshlarni boshqa nomunosib adabiyotlarga pornografiya va behayo videofilmlarga murojaat etishlariga majbur qiladi. Bular, albatta, yoshlar tarbiyasiga salbiy ta'sir qilib, yoshlarni erta jinsiy aloqaga berilishiga sabab bo'ladi. «Keyingi pushaymon o'zingga dushman», deganlaridek, agar yoshlar bu jinsiy xulq bilan hayot sahnasiga chiqsalar albatta kech bo'ladi. Shuning uchun bu borada jiddiy ishlar olib borish shart. Hozirgi vaqtda tanosil kasalliklarining oldini olish uchun barcha kuchlarni birlashtirish to'g'ri bo'ladi, bular hammasi bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Bularga quyidagi yo'nalishlar kiritiladi: kasalliklarni tarqatish holatining

targ'iboti, iqtisodiy omillarni izlash va ijtimoiy holatlarni tahlil etish va boshqalar birlashib tanosil kasalliklariga qarshi kurash samaradorligini oshiradi. Tanosil kasalliklarining oldini olishda har bir inson ongida shaxsiy gigiyena qoidalariga rioya qilish haqida tushunchalarni kengaytirish ham o'ziga xos omillar hisoblanadi. Agar shu qoidalarga amal qilinsa, tanosil kasalliklarining oldini olishda shaxdam qadam qo'yilgan bo'lar edi. Buning uchun har bir inson begonalar bilan jinsiy aloqada bo'lgach, jinsiy organlarini tozalab, xo'jalik sovuni bilan yaxshilab yuvgach, margansovkali suyuq eritma bilan jinsiy organlarini yuvib, quritib, toza ichki kiyim kiyishi shaxsiy gigiyena qoidalariga kirishini tushuntirish lozim. Hozirda butun jahonda barcha yoshdagilar orasida «xavfsiz seks» targ'iboti keng avj olgan. Bunda har bir jinsiy aloqa oldidan eng qulay oldini olish yo'li — bu prezervativlardan keng foydalanish targ'ibotidir. Albatta, targ'ibot bilan birga ular keng savdo tizimida erkin bo'lishi va ularning baholari arzon bo'lishi lozim.

Yoshlarda jinsiy xulq va tanosil kasalliklari

Jinsiy aloqa orqali yuquvchi kasalliklarning bolalar va o'smirlar o'rtasida yil sayin o'sib borishi ularning ijtimoiy psixologik holatlari qay ahvolda ekanligidan dalolat beradi desak xato qilmagan bo'lamiz. Respublikamizda hozirgi vaqtda aholining 40%idan ko'pini 17 yoshgacha bo'lgan bolalar tashkil etadi. Bu esa o'z vaqtida tanosil kasalliklari tarqalishining oldini olish borasida yangidan yangi yo'l-yo'riqlar izlab topishni talab qiladi. Shulardan asosiysi, yoshlar orasida jinsiy xulq tarbiyasini yo'lga qo'yish hisoblanadi. Bu esa barchaning ishi bo'lib, hozirda bu ishda bir qancha kamchiliklar mavjud. Yoshlar orasida axloq normalarining talqini, avloddan avlodga o'tib kelayotgan milliy tarbiyamiz talablarining e'tibordan chetda qolayotganligi, ularga amal qilmaslik, ota-onalar orasidagi munosabatlar, oiladagi muhit, turli tashqi ta'sirlar, tabiiyki, bolalar va yoshlar orasida tanosil kasalliklarining o'sishiga sabab bo'ladi. Oxirgi paytlarda bolalar va o'smirlar orasida jinsiy aloqalar yo'li bilan tarqalgan kasalliklar holatini ko'rib chiqsak, juda achinarli holning guvohi bo'lamiz. Agar 1994-yilda 14 yoshli bolalar ichida 15 ta zaxm kasali qayd qilingan bo'lsa, 1995-yil 20 ta, 1996-yil 40 ta va 1997-yilda esa bu ko'rsatkich 61 taga yetgan. 61 tadan 37 tasi 14 yoshgacha bo'lgan qizlarda qayd qilingan bo'lsa, shulardan 72,5% ini qizlar tashkil etishi yanada achinarli holdir. 1998-yilda 18—20 yoshlilar orasida zaxmning tarqalganligini ko'rsak, bunda yana «yoqa ushlashga» majbur bo'lamiz. Bu guruh yoshlarning 62,7% i ayol-qizlar ekanligi jinsiy tarbiyaning oilada, jamoatchilik orasida qanchalik oqsayotganligidan dalolat beradi. Shunday qilib, 1998-yilda zaxm bilan kasallanganlar orasida 14 yoshgacha bo'lganlar 0,5% ni, 15—17 yoshlilar 1,7% ni va 18—20 yoshlilar esa 77% ni tashkil qiladi. Agar zaxm kasalligini qishloq aholisi orasida tarqalganligini ko'rsak, boshqacha ko'rsatkichlarning guvohi bo'lamiz. Masalan, zaxm 14 yoshgacha bo'lganlarda barcha kasalliklarning 0,7% ini, 15—17 yoshlarning 1,5%ini va 18—20 yoshlilarning 6,5%ini tashkil qiladi. Agar shularni jinsiy tomondan ko'rib chiqsak, 14 yoshgacha bo'lgan yoshlarda zaxmning 65,5%ini qizlarda ko'ramiz. 15—17 yoshlilar orasida 62,2% ini va 18—20 yoshlilar ichida esa 57,7% ni qizlar tashkil qiladi. Zaxmni uch guruh bolalar va yoshlar o'rtasida tarqalganlik holatini kuzatsak, shu narsa ko'rinib turibdiki, asosan jinsiy moyillikning erta uyg'onishi va fohishabozlikning avj olishi omil vazifasini o'tasa, asosiy sabab bu kasalliklar va ularning oldini olish haqidagi elementar tasavvurlarning yoshlarda yo'qligidir. So'zakni bolalar va yoshlar o'rtasida tarqalish darajasini kuzatsak, yuqorida aytib o'tilgan fikrlar o'z tasdig'ini

topadi. So'zak 1998-yili har 100 ming aholiga nisbatan biroz o'sdi (1997-yilda 26,7%) va 27,5% ni tashkil qildi. So'zak umumiy kasallanganlar orasida 14 yoshgacha bo'lgan bolalarda 1,1% ni, 15—17 yoshlilar orasida 4,9% ni va 19—20 yoshlilarning 10,4% ini tashkil qiladi. 14 yoshlilar orasidagi kasallanganlarning 84,7% ini, 15—17 yoshlilarning 50,5% ini va 18—20 yoshlilarning 48,4% ini qizlar tashkil qilgan. Bunda shuni qayd etish lozimki, ayollarda so'zak diagnostikasi biroz qiyin, ya'ni ularda ko'pincha yashirin, surunkali so'zaklar uchraydi. Qishloq aholisi orasida so'zak 1998-yilda barcha venerik kasalliklarning 33,8%ini tashkil qilgan bo'lib, 14 yoshgacha bo'lgan bolalar orasida 0,9%ni, 15—17 yoshlilarda 1,3% ni va 18—20 yoshlilar orasida 8,3% ni tashkil qilgan. 14 yoshgacha bo'lgan bolalarning 81,8% ini qizlar tashkil qilgan. 15—17 yoshli bolalar ichida so'zak o'g'il bolalarda ko'proq qayd etilgan, ya'ni 66,6%ni tashkil qilgan. 18—20 yoshli o'g'il bolalar orasida ham so'zak ko'p aniqlangan, ya'ni 57,6% ni tashkil qilgan. Bu holat qishloq aholisi orasida so'zakning qizlar orasida kam aniqlanishi asosan u yerlarda jinsiy xulqning, qiz va o'g'il bolalarning o'zaro yaqin munosabatlarining cheklanganligi dan, kattalar tomonidan qattiq nazorat ostida ekanligi bilan belgilanadi. Shu yoshdagilar orasida jinsiy yo'l bilan yuquvchi kasalliklar haqidagi bilimlari ko'rib chiqilganda, qiziq natijalar olindi. Tanosil kasalliklari haqidagi bilimlarni sinash shuni ko'rsatdiki, har xil kasallik haqida o'quvchilar turlicha bilimga ega ekanlar. Eng yaxshi bilim shahar va qishloq yoshlari orasida odamlar immunitet tanqisligi sindromi (OITS) to'g'risidagi bilimlar ekanligi aniqlandi. Zaxm va so'zak haqida maktab o'quvchilari o'rtasida bilimlar past darajada bo'lib, shahar bolalari orasida qishloqdagi yoshlarnikidan ham pastligi isbot etildi. Bu esa shaharda maktab yoshlari orasida shu narsalar haqida axborotlar olish past darajada ekanligidan dalolat beradi. Nikohgacha jinsiy hayot tajribasiga ega bo'lish-bo'lmasligi haqida o'ziga xos natijalar olingan. YuNESKO loyihasi asosida qo'llanma mualliflari tomonidan maxsus o'tkazilgan ilmiy tadqiqot natijalariga ko'ra qishloq maktablaridagi 9-sinf qizlaridan 30%ga yaqini nikohgacha jinsiy hayot tajribasiga ega bo'lishlikka qarshi emasligini bildirgan. Shaharda bu ko'rsatkich 38%ni tashkil etgan. Shu raqamlardan kelib chiqqan holda, mazkur yoshda jinsiy hayotni rad etmagan va shu bilan birga jinsiy yo'l bilan yuqadigan kasalliklar va ularning oldini olish vositalari haqida bilimlarning o'ta sayozligi mazkur muammoni bugungi kunda nafaqat o'zga davlatlar, balki O'zbekistonda ham nihoyatda dolzarbligini ko'rsatadi. Shu sababli ham ta'lim va tibbiyot xodimlari yoshlar orasida zarur bo'lgan bilimlarni berib borishlari va tushuntirish ishlarini keng tarmoqda olib borishlari hozirgi kunda ular oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir. Bundan tashqari bolalarni shu tariqa bilimlarini oshirishda har xil jamiyatlar, jamoat turkumlari keng miqyosda tushuntirish ishlarini olib borishlari kerak. Shunday qilinganda bu kasalliklar soni kamaytirilib, inson salomatligiga putur yetkazishning oldini olgan bo'lar edik.

Muhokama uchun savollar?

1. Tanosil kasalliklari qanday yuqadi?
2. Bu kasalliklar turi hozirda nechta?
3. Tarqalganlik holati hozirgi kunda qanday?
4. Nima sababdan bu kasalliklar o'sib turadi?
5. Oldini olish uchun asosan nimalarga amal qilish lozim?
6. Birlamchi profilaktika nima?
7. Tanosil kasalliklarining oldini olishda qanday omillarga murojaat qilish kerak?

8. Ikkilamchi profilaktika nima?
9. Shaxsiy gigyena nima?
10. Hozirda tanosil kasalliklarining tarqalish holati qanday?
11. Yoshlar orasida tanosil kasalliklari qay ahvolda?
12. Qishloq va shahar yoshlari orasida tanosil kasalliklarining farqi?
13. Yoshlar orasida tanosil kasalliklari haqidagi bilimlar qanday?
14. To'ygacha bo'ladigan jinsiy aloqaga qanday qaraysiz?

11-MAVZU: OILAVIY MUNOSABATLARNI O'RGANISHGA OID PSIXODIAGNOSTIK TESTLAR.

Фанни ўқитиш технологияси: Оилавий муносабатларни ўрганишга оид психодиагностик тестлар мавзусидаги машғулотининг технологик харитаси

TG'r	Bosqichlar va bajariladigan ish mazmuni	Amalga oshiruvchi shaxs, vaqt
1	Tayyorlov bosqichi: Darsning maqsadi: Ta'limiy: Oilaviy munosabatlarni o'rganishga oid psixodiagnostik testlar to'g'risida tushuncha berish Tarbiyaviy: Oilaviy munosabatlarni o'rganishga oid psixodiagnostik testlar echish orqali o'quvchilarda oilaga, oilaviy munosabatlarga nisbatan jiddiylik, mas'uliyatlilikni shakllantirish. Rivojlantiruvchi: Oilaviy munosabatlarni o'rganishga oid psixodiagnostik testlar to'g'risida to'g'ri fikr va jiddiy yondoshuvni tasavvurlarini rivojlantirish Darsning turi: Nazariy ma'lumot berish. Dars jixozi: Darslik, darsga oid turli xil ko'rgazmalar, psixologik testlar jamlanmasi, metodikalar, jadvallar, bukletlar, tarqatma materiallar va hokazo. Darsning bog'lanishi: Pedagogika, psixologiya, oilashunoslik, tarix 1.3. Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar: oits, jinsiy kasalliklar, engiloyoqlar, takaslanglar, alkogolizm, narkomanlar, foxisha. Fohishabozlar, venerologik kasalliklar. 1.4. Dars shakli: Amaliy mashg'ulot, guruh va mikroguruhlarda. 1.5. Foydalaniladigan metod va usullar: suhbat, ma'ruza-hikoya, baxs, videousul. 1.6. Kerakli jihoz va vositalar: Darslik, darsga oid turli xil ko'rgazmalar, o'quv qo'llanma, kompyuter texnologiyalari, slaydlar, qog'oz varaqlari, markerlar, skotch.	O'qituvchi
2	O'quv mashg'ulotni tashkil qilish bosqichi: 2.1. Mavzu e'lon qilinadi. 2.2. Ma'ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.	O'qituvchi, 15 minut
3	Guruhda ishlash bosqichi:	O'qituvchi-

	3.1. Talabalarga muammoli savol beradi Mavzuga oid muammolar: - Psixologik testlar shaxsning o'zini anglashiga yordam beradi. Ushbu fikrni asoslang. 3.2. Talabalar fikri eshutiladi, boshqa talabalar baxsga chaqiriladi. 3.3. Umumiy xulosalar chiqariladi va to'g'riligi tekshiriladi. 3.4. Umumiy xulosaga kelinadi.	talaba, 40 minut
4	Mustahkamlash va baholash bosqichi: 4.1. Berilgan ma'lumotni talabalar tomonidan o'zlashtirilganini aniqlash uchun savollar beriladi. 4.2. Faol talabalar (baholash mezonida) baholanadi.	O'qituvchi, 15 minut
5	O'quv mashg'ulotini yakunlash bosqichi: 5.1. Talabalar bilimi tahlil qilinadi. 5.2. Mustaqil ish topshiriqlari beriladi. 5.3. O'qituvchi o'z faoliyatini tahlil qiladi va tegishli o'zgartirishlar kiritadi.	O'qituvchi, 10 minut

YoShLARNI OILAGA TAYYoRLASHGA QARATILGAN TESTLAR

1- TEST. «SEVGI VA YoQTIRISH MAYLI ShKALASI» TESTI

Oila qurish motivlaridan biri sevgi-muhabbat hisoblanadi. Oilaviy munosabatlarning qay darajada kechishi ko'pincha shu motivga bog'liq. Lekin har qanday inson o'z his-tuyg'ularining sevgi obekti, ya'ni tanlagan kishisiga nisbatan qanday ekanligini bilib olishi kerak. Quyida keltiriladigan test shaxsdagi his-tuyg'ularidan sevgi va yoqtirishning darajasini aniqlashga yordam beradi. Buning uchun shu 14 ta tasdiqlarning ushbu javob variantlaridan birini belgilaysiz: a) ha, bu shunday; b) ehtimol shundaydir; d) u qadar bo'lmasa kerak; e) butunlay unday emas. Bunda iloji boricha tez ishlashga harakat qiling. Bu tasdiqlarning toq va juft o'rinda turganlarining ballarini summasini hisoblash orqali o'zingizdagi hissiyot turini aniqlashingiz mumkin. Buning uchun toq va juft tasdiqlar bo'yicha olgan ballaringizni hisoblab chiqing. Ya'ni toq sondagi tasdiqlar orqali sevgi darajasini, juft sondagi tasdiqlar esa yoqtirish (mayli) darajasini bildiradi. Qaysi shkala bo'yicha ballaringizning ko'p ekanligi, sizning munosabatingizda shu his-tuyg'u turining ustunligini ko'rsatadi. Muhabbat eng qadimiy va navqiron tushuncha. U shu kungacha qarigan emas, bundan keyin ham qarimaydi. U hamisha — Oila psixologiyasi

Tasdiqlar

1. Men unga mutlaqo hamma narsani ishonishim mumkin. 4 3 2 1
2. Birga bo'lgan vaqtlarimizda bizning kayfiyatimiz doimo mos tushadi. 4 3 2 1
3. U faqat menikidir deb ayta olaman. 4 3 2 1
4. U juda aqlli kishi. 4 3 2 1
5. Uning uchun men mutlaqo hamma narsaga tayyorman. 4 3 2 1
6. Ko'pchilik hollarda, u odamlar bilan tanishgan vaqtlarimizda ularga yoqa boshlaydi. 4 3 2 1
7. O'zimni noxush (yomon) his qilgan vaqtlarimda faqat u bilan suhbatlashgim, hasratlashgim keladi. 4 3 2 1

8. Biz u bilan qalban o'xshashmiz deb o'ylayman. 4 3 2 1
9. Agar, usiz yashashga to'g'ri kelib qolsa, unda menga juda og'ir (qiyin) bo'lar edi. 4 3 2 1
10. Men unga o'xshagan bo'lishni xohlar edim. 4 3 2 1
11. Unga doimo yaxshi bo'lishi uchun men o'zimni javobgar deb his qilaman. 4 3 2 1
12. U menga nisbatan yaxshi munosabatda ekanligiga ishonchim komil. 4 3 2 1
13. Uning boshqalardan ko'ra, menga ko'proq ishonishini his qilish menga yoqadi. 4 3 2 1
14. U men bilgan qizlar (yigitlar) orasida eng jozibali (yoqimlidir). 4 3 2 1

2-TEST. «BU KATTA SEVGIMI YO'KI ENGIL-ELPI YOQTIRISHMI?» TESTI

Quyida beriladigan savolli vaziyatlarga mos kelgan javobni tanlasangiz, u holda sizdagi hislaringizning qanday ekanligini bilib olish imkoni tug'iladi. Javob namunasining o'zingizga ma'qulini tanlayotganingizda miyangizga birinchi bo'lib kelgan fikrni tanlash maqsadga muvofiq ekanligini unutmang.

1. Uchrashuvga keta turib, Siz:
 - a) o'zingiz yoqtirgan ko'ylagingizni kiyasiz;
 - b) u yoqtirgan ko'ylakni kiyasiz;
 - d) ko'ylaklaringiz orasida eng yangisini kiyasiz.
2. Siz sevgilingizning ota-onalariga ro'baro' kelib qolsangiz:
 - a) Siz bundan juda xijolat bo'lasiz;
 - b) bu siz uchun yoqimli va qiziqarli;
 - d) ularga duch kelmasam bo'lardi, deb o'ylaysiz.
3. Agar Sizning sevgilingiz Sizga kitob taqdim etsa:
 - a) Siz boshqa kitobga almashtirishga tayyorsiz;
 - b) shunday kitobni orzu qilardim, deysiz;
 - d) bexosdan «Menda bu kitobdan bor!», — deysiz.
4. Agar u sizga qo'ng'iroq qilaman deb va'da bergan bo'lsa-da, lekin nechundir qilmasa:
 - a) Siz yig'laysiz;
 - b) kun bo'yi telefon oldida o'tirasiz;
 - d) dugonangiz (do'stingiz) bilan aylangani chiqib ketasiz.
5. Agar Siz uning onasiga yoqmasangiz, ya'ni uning onasi Sizni yoqtirmasa:
 - a) Siz uning onasi talablari bilan hisoblashasiz;
 - b) uning onasiga yoqish uchun astoydil harakat qilasiz (gul berasiz, yaxshi so'zlashasiz);
 - d) onasidan yoqtirmaslik sababini so'raysiz.
6. Agar Sizga u biror joyga borishni taklif etsa-yu siz uning moddiy ahvoli tang ekanligini bilsangiz, u holda Siz:
 - a) xarajatlarni birgalashib to'lashni taklif etasiz;
 - b) shunchaki sayr qilishni taklif etasiz;
 - d) biror-bir mavzuda suhbat uyushtirasiz (yangi filmlar, tomoshalar haqida).
7. Janjallashib qolsangiz, janjaldan keyin Siz o'zingizni aybdor ekanligingizni his qilsangiz ham, Siz:
 - a) uning qo'ng'iroq qilishini, u birinchi bo'lib kelishini kutasiz;

- b) undan siz kechirim so'raysiz;
 d) o'rtoqlaringizga (dugonangizga) bo'lgan janjalni o'zingizni aybdor ko'rsatmay so'zlab berasiz.

8. Agar sizning sevgilingiz sportni sevsa, Siz:

- a) u bilan musobaqalar tomosha qilgani borasiz;
 b) uning «xobbi»sini, qiziqishini ma'qullaysiz;
 d) uyda yolg'iz qolishni afzal ko'rasiz, gohida uning xobbisi ustidan kulasiz.

9. Siz tasodifan ilgari yoqtirgan kishingiz bilan ko'chada uchrashib qolsangiz, Siz:

- a) u bilan uchrashishdan voz kechasiz;
 b) unga, endi boshqa kishini sevishingizni aytasiz;
 d) o'tgan damlaringizni eslab, u bilan uchrashuvga rozi bo'lasiz.

10. Sevganingiz bilan uzoq ayriliqdan Siz:

- a) yolg'izlikdan qiynalmaslik uchun, dugona yoki do'stlaringiz bilan birga vaqt o'tkazasiz;
 b) yolg'izlikda o'zingiz vaqt o'tkazasiz va doimo (sevganingizga) maktublar yozasiz.
 d) undan oldingi yoqtirgan odamingiz bilan uchrashishga harakat qilasiz va unga o'zingizni bildirasiz.

Test natijalarini baholash:

	A	B	D		A	B	D
1.	2	3	1	6.	2	3	1
2.	2	3	1	7.	2	3	1
3.	2	3	1	8.	2	3	1
4.	2	3	1	9.	2	3	1
5.	2	3	1	10.	2	3	1

Test natijalari tahlili:

15 balldan kam: O'zingizni va uni aldashingiz behuda, siz uni sevmaysiz.

15—28 ball: Sizning o'ylashingizcha, Siz uni sevib qolgansiz, lekin buni aniq ishonch bilan aytish asosli emas.

28 balldan yuqori: Siz haqiqatan ham uni sevasiz.

Agar sevsang, muhabbatingga arziydiganni sev. Sevilgan odam Ptolomey yoki Aflotun darajasida bo'lishi shart emas, lekin oz bo'lsa-da, idrok egasi bo'lmog'i kerak. «Qobusnoma»dan.

3-TEST. «SIZ UNI QAY DARAJADA SEVASIZ?» TESTI

Quyidagi test orqali sevgi obektingizga nisbatan sizdagi hissiyot darajasini bilib olish mumkin bo'ladi. Buning uchun qo'yilgan savolga javoblarning uchtasidan birini tanlashingiz zarurdir va tanlash jarayonida uzoq o'ylamaslik kerak bo'ladi.

1. Siz odamni bir marta ko'riboq, shu onning o'zida sevib qolish mumkinligiga ishonasizmi?

- a) nimaga bo'lmas ekan, aslida shuning o'zi haqiqiy sevgi;
 b) bunaqasi bo'lmaydi, bu sevgi emas;
 d) ba'zan shunaqasi ham bo'lib turadi.

2. Agar Sizning do'stlaringiz unga shubha, nafratli munosabatda bo'lishsa, siz uni sevgan bo'larmidingiz?

- a) so'zsiz;
- b) o'ylaymanki, ha.
- d) hech qachon.

3. Siz u bilan oldin ko'rgan filmingizni yana qaytadan ko'rgani borarmidingiz?

- a) agar u buni iltimos qilsa (so'rasa) borgan bo'lardim.
- b) buni qilishdan baxtiyor bo'lardim.
- d) Siz kinodan so'ng ham uchrashishingiz mumkin.

4. Agar u sizning do'stlaringizga yoqmasa, unda Siz nima qilgan bo'lardingiz?

- a) do'stlarim bilan munosabatlarimni aniqlab olgan bo'lardim;
- b) to'g'ri tanlaganligimdan shubhalanardim;
- d) bunaqasini tasavvur qila olmayman.

5. U haqda gapirayotgan vaqtingizda dastavval nimani eslaysiz?

- a) qaddi-qomatini, yoqimli yuzini, ba'zan chiroyli sochini;
- b) aqlini, ma'lumotlilikini, tarbiyalanganligini, o'zini tuta bilishligini, gaplashganlikdagi tetik manerasini, ba'zan samimiyiligini.
- d) nima to'g'ri kelsa shuni, chunki o'zim tanlaganligimning barcha afzalliklarini men sanab o'tishga qodir emasman.

6. Sizlar birga bo'lmagan vaqtlaringizda, u nima bilan mashg'ul bo'lishligini bilasizmi?

- a) hozircha Siz o'zingizning raqibingiz (raqibangiz) yo'qligiga ishonasiz, shuning uchun bunaqa arzimagan narsalar bilan boshingizni qotirib o'tirmaysiz;
- b) ha, chunki biz doimo oxirgi uchrashuvimizdan so'ng o'tgan vaqtlarda har birimiz bilan nima hodisa ro'y berganligini bir-birimizga gapirib beramiz;
- d) biz ikkalamiz ham erkinmiz, shuning uchun u nima xohlasa shuni qilishi mumkin.

7. Bir kunmas bir kun Sizlarning munosabatlaringizga yakun yasalishini tasavvur qila olasizmi?

- a) men bu haqda o'ylashga jur'at eta olmayman;
- b) erta mi kechmi, bu, albatta ro'y beradi.
- d) biz bir-birimizga shu qadar bog'lanib qolganmizki, bunday bo'lishi mumkin emas.

8. Hayot so'zsiz go'zal, faqat ikkovlon bo'lsa?

- a) agar odam sevgan bo'lsa, aks holda u buni tasavvur ham qila olmaydi;
- b) ha, yolg'izlikda zerikarli bo'ladi;
- d) birgalikdagi hayot, faqat bir-birini haqiqatan sevuvchi ikki qalb uchun go'zal.

9. Agar Sizlar ikkovingiz yolg'iz qolgan bo'lsangiz, hayotning «buyuk» masalalari haqida gaplashasizlarmi?

- a) bunga deyarli vaqt etmaydi;
- b) nimaga kerak?
- d) ha, ko'p gaplashamiz.

10. Sizda u bilan tanishgan vaqtingizdagiga qaraganda boshqa odam bo'lib qolganligi haqidagi tasavvur bormi?

- a) Siz uni qanday tasavvur qilganigizcha qoldi;

b) u boshqacha odam bo'lib chiqdi, biroq u shundayligicha sizga yana ham ko'proq yoqadi;

d) albatta, u dastlabki daqiqalarda tasavvur etilganidan ideal emas.

Test natijalarini baholash: a b d . a b d

	A	B	D		A	B	D
1.	10	8	7	6.	4	7	0
2.	7	3	1	7.	9	4	7
3.	6	7	3	8.	9	1	7
4.	10	2	7	9.	2	1	7
5.	2	7	10	10.	10	7	5

Test natijalari tahlili:

30 balldan kam bo'lsa: balkim siz uchun do'stona munosabatlar uning shaxsidan muhimroqdir. Balkim siz uni etarli darajada bilmasdiz, aniqroqi uning tashqi ko'rinishidan qoniqasiz xolos. «Mana qanday g'alabaga erishdim, kimni o'zingga rom qilib oldim!», — degandek. Ba'zan bunday holat yoqimli hamdir, biroq ehtiyot bo'ling, axir Siz birovlar uchun emas, balki o'zingiz uchun juft tanlayapsiz!

31 dan 65 ballgacha: Ideal sevgi shunaqa: Siz o'z tanlaganingizning tashqi ko'rinishini ham, xarakterini ham sevasiz, uning nafaqat afzalliklarini, yaxshi xislatlarini qadrlab qolmay, balki yaxlitligicha qabul qilasiz. Siz uni bilishga va tushunishga intilasiz. Albatta, sizga o'z hayotingizni bajonidil baham ko'rishni istagan odamingiz bilan qiziqmasangiz, yana boshqa kim bilan qiziqasiz. Siz ikkovingiz hamma narsaga qodir ekanligingizni his qilasiz.

65 balldan ko'pi: Sevgi — ajoyib narsa! Faqat u agar ikkovlon sevgining o'zini emas, balki bir-birlari sevsa uzoq davom etishi mumkin. Siz o'z predmetingiz bilan shu qadar mashg'ul bo'lib ketgansizki, odamning o'zini ko'rmaysiz, balkim u haqidagi o'z tasavvuringizga asoslanasiz. Balkim siz o'z sevgilingizda, agar uni o'z fantaziyangizda yaratilgan ideal obrazgagina asoslanib qolmay, uni yaqindan bilishga intilsangiz pushaymon bo'lmaysiz. Sevgi barcha tuyg'ular ichida eng qudratlisidir, shuning uchun ham u aql-u xayolni, qalb va vujudni egallab oladi. F.Volter.

4-TEST. «SEVGI-MUHABBATGA LOYIQMISIZ?» TESTI.

O'zbekistonning taniqli yozuvchilaridan bo'lgan Pirimqul Qodirov ta'kidlaganidek «Sevgi — bu shunday bir ulug' va ilohiy so'zdirki, kimdir bu so'zni bir gap bilan, kimdir ko'p gap bilan, va yana kimdir aytolmay qoladi». Quyida taklif etilayotgan test biz oilaviy hayot kechishi yoki kimgadir keraklilik hissi bo'lishi uchun shaxsning o'zi bu hisga loyiqqligini aniqlash imkonini beradi. Buning uchun siz quyidagi gaplarni «ha» yoki «yo'q» so'zlari bilan tasdiqlashingiz kerak bo'ladi.

1. Erkak kishi, menimcha, hamisha ayolga nisbatan faolroq bo'lishi kerak.
2. Men sevimli kishimga hatto arziyas sababga ko'ra ham shodlik bag'ishlashni yaxshi ko'raman.
3. Begona kishilar orasida sevimli, muloyim bo'lishdan o'zimni yo'qotib qo'yaman.
4. Sevimli kishimga o'zimni nihoyatda zarur, deb hisoblayman.
5. Hamkorlikdagi hayotning 15 yilidan keyin xislatlar asosiy narsaga aylanadi.
6. Men osonlik bilan o'z his-tuyg'ularimni namoyon etaman va ular haqida bamaylixotir gapira olaman.
7. Farzandlarim, uyim, xislatlarim bo'lmaganida hayotimni o'zgartirardim.
8. Taqdirim bilan bog'liq bo'lgan kishi men uchun eng aziz va mehribon inson sanaladi.

9. Ochig'ini aytganda, sevgi nima ekanini aytishga qiynalaman.
10. Men sevadigan inson bilan oramizda yuz berayotgan narsalar juda muhim va asosan o'zim uchun.
11. Men sevgilimni sog'inishdan ko'ra, uni ko'proq rashk qilaman.
12. Taqdir meni bog'lagan insonni juda sevaman.
13. Ayrim paytlari sevgan insondan charchab ketaman.
14. Har doim suyuqlik kishini shod etishga harakat qilaman.
15. Ba'zi hollarda bir-birimizni tushunmayotgandek va turmushimizni turlicha tasavvur etayotgandek tuyuladi.
16. Oilaviy hayot muvaffaqiyatli bo'lishi uchun muhim qarorlarni er-xotindan biri qabul qilishi lozim.

Test natijalarini baholash:

2,4,6,8,10,12,14,16 — savollardagi «ha» va

1,3,5,7,9,11,13,15 — savollardagi «yo'q»

javobiga 10 balldan, har bir savol belgisiga 5 balldan qo'shing.

Test natijalari tahlili:

100—160 ball. Siz his-hayajonga beriladigan odamlar turiga mansubdirlar. Chuqur sevis xislatiga egasiz va vafodor bo'la olasiz, o'z muhabbatingizdan tortinmaysiz va uni namoyon eta bilasiz. Ammo ba'zi bir holatlarda muhabbatingiz Siz uchun qayg'u-alam manbayiga aylanishi, yaqin kishingiz bilan munosabatdagi qiyinchiliklar haqiqiy fojiaga sabab bo'lishi mumkin. Sevgining murakkab san'atini o'rganib olish uchun barcha ko'rsatkichlarga egasiz, chunki sizda sevis va shunday javob his-tuyg'ularini uyg'otish qobiliyati mujassam.

50—99 ball. Siz ta'sirchan insonlar. His-tuyg'u masalasi hayot uning hamma vaqt ham birinchi o'rinda turmasligini isbotlab bergan bo'lsa-da, siz uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday holatlar bo'lganki, tuyg'u butunlay sizni qamrab olgan, biroq bu vaziyatlarda o'zingizni yo'qotish xavfi sizdan yiroq. Realizm, sabr-bardosh, ayrim paytlarda g'urur — aynan shular sizning xatti-harakatingizni boshqarib turadi. O'zgarib turish xususiyatingiz sevgilingiz tomonidan unga nisbatan sovuqlik yoki erkatoqlik, deb qabul qilinishi mumkin.

“OILA PSIXOLOGIYASI” FANIDAN TEST SAVOLLARI

1. Oila psixologiyasining vazifasi quyidagilardan qaysi birida ko'rsatilgan?

- A) Oila byudjeti, oila ishlab chiqarishi, oilaviy iste'moli, mehnat taqsimoti
- B) Nikohning fiziologik jihatlarini va ularning oqibatlarini
- C) Aholining asosiy bo'g'inini
- D) Nikoh-oila munosabatlarida namoyon bo'ladigan hissiyot, tasavvur, urfg'odatlarni ruhiy hodisalarning ijtimoiy tabiiy manbalarini
- E) Oilaning bolalarga ko'rsatadigan ta'sirini oiladagi tarbiya qonuniyatlari

2. Nikoh nima?

- A) Yigit va qiz o'rtasidagi munosabat
- B) Erkak va ayol o'rtasidagi muayyan ittifoqni va bu ittifoqning jamiyat, davlat tomonidan tan olinishi
- B) Ikki kishi orasidagi kelishuv, shartnoma
- Г) Ikki qarama-qarshi jins orasidagi munosabat

3. O'zbekiston Respublikasining “Oila kodeksi” qachon tasdiqlangan?

- A) 1995 yil 30 may
- B) 1998 yil 30 aprel
- B) 1989 yil 9 aprel
- Г) 1990 yil 29 may

4. “Nikoh” so'zi qaysi millat tilidan kelib chiqqan?

- A) Grekcha
- B) Yunoncha
- B) Arabcha
- Г) Turkcha

5. “Nikoh” so'zi qanday ma'noni anglatadi?

- A) Shartnoma
- B) Munosabat
- B) Kelishuv
- Г) Qushilish

6. Nikohdan o'tuvchi shaxslarning o'zaro roziligi O'zbekiston Respublikasi “Oila kodeksi”ning nechanchi moddasida ko'rsatib o'tilgan?

- A) 17
- B) 16
- B) 14
- Г) 12

7. Respublikamizda “Oila yili” deb e'lon qilingan yil?

- A) 1992
- Б) 1994
- B) 1996
- Г) 1998

8. «Ayollar yili» deb nechanchi yil e’lon qilingan?

- A) 1989
- Б) 1898
- B) 1999
- Г) 1990

9. “Estrus” – deb nimaga aytiladi?

- A) Shartnoma tuzi
- Б) O’zaro kelishuv
- B) Qushilishga moyillik
- Г) Muloqotga kirishish

10. “Tabu” – deb nimaga aytiladi?

- A) Qovushish
- Б) Suhbatlashish
- B) Qattiq ta’qiq
- Г) O’zaro munosabatga kirishish

Oila psixologiyada muloqotning qanday tuzilishlari mavjud?	uloqotning interaktiv, pertseptiv tomoni.	Muloqotda axborot almashinish	uloqotning kommunikativ, interaktiv, pertseptiv tomoni	Muloqotni ng kommunikativ, axborot almashinish tomoni
Muloqotning kommunikativ tomoni –	Bu shaxslararo axborotlar, bilimlar, g’oyalar, fikrlar almashinuvi.	Kishilarning birgalakdagi faoliyatda bir-birlariga amaliy jihatdan ta’sir etishlari.	Muloqotga kirishuvchilarni ng bir-birlarini idrok etishlari va tushinishlari bilan bog’liq bo’lgan murakkab psixologik jarayon.	Shaxslarning bir-birlarini tushinish jarayoni
Muloqotning interaktiv tomoni –	Bu shaxslararo axborotlar, bilimlar, g’oyalar, fikrlar almashinuvi.	Kishilarning birgalakdagi faoliyatda bir-birlariga amaliy jihatdan ta’sir etishlari.	Muloqotga kirishuvchilarni ng bir-birlarini idrok etishlari va tushinishlari bilan bog’liq bo’lgan murakkab	Shaxslarning bir-birlarini tushinish jarayoni.

			psixologik jarayon.	
Muloqotning pertseptiv tomoni –	Bu shaxslararo axborotlar, bilimlar, g'oyalar, fikrlar almashinuvi.	Kishilarning birgalakdagi faoliyatda bir-birlariga amaliy jihatdan ta'sir etishlari.	Muloqotga kirishuvchilarning bir-birlarini idrok etishlari va tushinishlari bilan bog'liq bo'lgan murakkab psixologik jarayon.	Shaxslarning bir-birlarini tushinish jarayoni
Etnopsixologiya nimani o'rganadi?	Ayrim millatlar psixologiyasidan tashqari turli xalqlar psixologiyasini, kichik milliy guruxlarni ham o'rganadi	Xalq psixologiyasini o'rganuvchi fan.	Etnik guruhlar psixologiyasini o'rganuvchi fan.	Omma psixologiyasini o'rganuvchi fan.
Referent guruh tushunchasini birinchi bo'lib fanga kim kiritgan? Nechanchi yilda?	1979 yil V.Myode.	1942 yil G.Xaymen.	1908 yil E. Rosse.	1908 yil V. Makdugall
Oila psixologiyasining vazifasi quyidagilardan qaysi birida ko'rsatilgan?	Oila byudjeti, oila ishlab chiqarishi, oilaviy iste'moli, mehnat taqsimoti	Oila byudjeti, oila ishlab chiqarishi, oilaviy iste'moli, mehnat taqsimoti	Nikohning fiziologik jihatlarini va ularning oqibatlarini	Nikoh-oila munosabatlarida nomoyon bo'ladigan hissiyot, tasavvur, urf-odatlarini ruhiy hodisalarning ijtimoiy tabiiy manbalarini
Nikoh nima?	Yigit va qiz o'rtasidagi munosabat	Erkak va ayol o'rtasidagi muayyan ittifoqni va bu ittifoqning jamiyat, davlat tomonidan tan olinishi	Yigit va qiz o'rtasidagi munosabat	Erkak va ayol o'rtasidagi muayyan ittifoqni va bu ittifoqning jamiyat, davlat tomonidan tan olinishi
O'zbekiston Respublikasining "Oila kodeksi" qachon tasdiqlangan?	1995 yil 30 may	1995 yil 30 may	1998 yil 30 aprel	1998 yil 30 aprel
"Nikoh" so'zi qaysi millat tilidan kelib chiqqan?	Grekcha	Yunoncha	Yunoncha	Arabcha
"Nikoh" so'zi qanday ma'noni anglatadi?	Shartnoma	Munosabat	Munosabat	Qushilish
Nikohdan o'tuvchi shaxslarning o'zaro roziligi	17-modda	18-modda	14-modda	16-modda

O'zbekiston Respublikasi "Oila kodeksi"ning nechanchi moddasida ko'rsatib o'tilgan?				
Respublikamizda "Oila yili" deb e'lon qilingan yil?	1992 yil	1992 yil	1994 yil	1998 yil
«Ayollar yili» deb nechanchi yil e'lon qilingan?	1989 yil	1898 yil	1898 yil	1999 yil
„Estrus“ – deb nimaga aytiladi?	Shartnoma tuzish	O'zaro kelishuv	Qo'shilishga moyillik	Muloqotga kirishish
„Tabu“ – deb nimaga aytiladi?	Qovushish	Suhbatlashish	Qattiq ta'qiq	O'zaro munosabatga kirishish
Ekzogam nikoh - nima?	Shartnoma asosida tuzilgan nikoh.	Urug'lararo, qabilalararo nikoh	Manfaat ko'zlangan nikoh	Noqonuniy nikoh
Juft nikohlar qachon tashkil topgan	23-22 yil ilgari	25-24 yil ilgari	20-23 yil ilgari	25-26 yil ilgari
Hozirgi zamon oilai qanlay oiladan iborat?	Ekzogem	Juft nikoh	Guruhli nikoh *	Monogam nikoh
Oila necha turga bo'linadi?	33 turga	34 turga	13 turga	31 turga
Hozirgi zamon oilasining nechta asosiy funktsiyalari mavjud?	9 ta	6 ta	11 ta	8 ta
Psixologik muhit nima?	Shaxslararo ziddiyatlar *	Iqtisodiy etishmovchilik	Kollektivdan kishilarning psixologik holati, kayfiyati, munosabatlari ning yig'indisi	Manfaatdorlik ni ko'zlab ish tutish
Muvofiqliknig nechta turi mavjud?	3 ta	6 ta	8 ta	9 ta
.Ayol bilan erkakning oilaviy munosabatlarida teng huquqligi "Oila kodeksi"ning nechanchi bo'limida ko'rsatib o'tilgan?	3 bo'lim 2 modda	1 bo'lim 2 modda	4 bo'lim 2 modda	5 bo'lim 3 modda
Ibn Sino do'stlikni necha	3 ta	2 ta	1 ta	6 ta

yo'nalishga ajratgan?				
Qadimgi yunonlar sevgi-muhabbatni necha turga bo'lishgan?	8 ta	9 ta	4 ta	3 ta
Sevgi-muhabbat tuyg'ularini D.A. Li necha turga bo'lgan?	8 ta	9 ta	6 ta	7 ta
Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashning nechta yo'nalishi mavjud?	2 ta	6 ta	4 ta	7 ta
Nikohdan tashqari jinsiy munosabatlarning nechta asosiy omillari mavjud?	12 ta	16 ta	21 ta	14 ta
Er-xotin o'rtasidagi kelishmovchilikning nechta sabablari mavjud?	8 ta	6 ta	4 ta	* 11 ta
Respublikasizda oila bo'yicha shug'ullangan tadqiqotchilar	Leontev	K. Fabri	G* Shoumarov, A. Sog'inov	A. Sog'inov
Oila kodeksining 26-bobidagi «Nikohdan ajralishni qayd etish» qachon tasdiqlangan?	1998 yil 30-may	1989 yil 30-iyun	1998 yil 30-prel	* 1998 yil 20-aprel
“O'simrlik avtonomiyasi” necha turdan iborat?	6 turdan	8 turdan	3 turdan	4 turdan
Jinsiy balog'atga etish necha bosqichdan iborat?	* 4 bosqichdan	6 bosqichdan	3 bosqichdan	2 bosqichdan
“Nikoh motivlari” necha turdan iborat?	6 turdan	4 turdan	2 turdan	3 turdan
Mashhur rivoyatda Xorisning qizi Asmo kelin bo'lib kuyov uyiga ketayotganida onasi tomonidan berilgan o'gitlar soni?	12 ta o'git	13 ta o'git	10 ta o'git	11 ta o'git
Ota-ona va farzandlar o'rtasidagi nizolar necha bosqichdan iborat?	8 bosqichdan	7 bosqichdan	6 bosqichdan	5 bosqichdan
Qaynona-kelin o'rtasidagi nizolarni keltirib chiqaruvchi asosiy sabablar nechta?	10 ta	8 ta	7 ta*	9 ta
Xiyonatni yuzaga keltiruvchi omillar nechta?	8 ta	9 ta	7 ta	6 ta
“XXI asr vabosi” deganda qanday kasallik nazarda tutilgan?	* SPID	Zaxm	Gonoreya	Barcha javoblar to'g'ri
Hayotda ajralishlarning asosiy sabablari nechta?	4 ta	2 ta	2 ta*	5 ta
Oila mustahkamligiga raxna soluvchi ziddiyatlar,	16 ta	18 ta	13 ta	11 ta

kelishmovchiliklarning asosiy sabablari nechta?				
Hozirgi kunda ko'p ajralishlarga sabab bo'luvchi omillar?	Er-xotin o'rtasidagi kelishmovchilik	Qaynota-kelin o'rtasidagi nizolar	Qaynota-kelin o'rtasidagi nizolar	Bareha javoblar to'g'ri
Teri tanosil kasalliklarini kelib chiqish sabablari?	Nikohdan tashqari munosabat	Gigienaga rioya qilmaslik	Hiyonat	Boshqa sabablar
Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda...	asosan qizlarga o'git-nasihatlar berish	asosan qizlarga o'git-nasihatlar berish	yigitlarga ota tomonidan alohida oilaviy hayotga tayyorgarlik ishlarini olib borilishi	Faqat qizlargagina oila, turmush, hayot haqida nasihatlar qilish.
Abu Ali Ibn Sino o'z asarlarining birida "Muhabbat"ni qanday ta'riflaydi?	Ajoyib tuyg'u	Xirsa berilish	Kasallik	His-tuyg'ularga berilish
Hozirgi zamon oilasining nechta asosiy funktsiyalari mavjud?	9 ta	6 ta	11 ta	8 ta
Psixologik muhit nima?	Shaxslararo ziddiyatlar	Kollektivda kishilarning psixologik holati, kayfiyati, munosabatlarining yig'indisi	Kollektivda kishilarning psixologik holati, kayfiyati, munosabatlarining yig'indisi	Manfaatdorlikni ko'zlab ish tutish
Muvofiqliknig nechta turi mavjud?	3 ta	6 ta	8 ta	9 ta
Ayol bilan erkakning oilaviy munosabatlarida teng huquqligi "Oila kodeksi"ning nechanchi bo'limida ko'rsatib o'tilgan?	3 bo'lim 2 modda	* 1 bo'lim 2 modda	4 bo'lim 2 modda	bo'lim 3 modda
Ibn Sino do'stlikni necha yo'nalishga ajratgan?	3 ta	2 ta	1 ta	6 ta
Qadimgi yunonlar sevgi-muhabbatni necha turga bo'lishgan?	8 ta	9 ta	4 ta	3 ta
Sevgi-muhabbat tuyg'ularini D.A. Li necha turga bo'lgan?	8 ta	9 ta	6 ta	7 ta
Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashning nechta yo'nalishi mavjud?	4 ta	6 ta	4 ta	7 ta

Nikohdan tashqari jinsiy munosabatlarning nechta asosiy omillari mavjud?	12 ta	16 ta	21 ta	14 ta
Er-xotin o'rtasidagi kelishmovchilikning nechta sabablari mavjud?	8 ta	6 ta	4 ta	11 ta

GLOSSARIY

1. **PSIXOLOGIYA** — odamning ob'ektiv borlikni sezgi, idrok, tafakkur, tuyg'u-xissiyot va boshqa psixik hodisalar orqali aks ettirish jarayonini o'rganadigan fan.
2. **FAOLLIK** - tirik materiyaning umumiy xususiyati bo'lib,tevarak-atrofdagi muhit bilan o'zaro ta'sirda bo'lishda namoyon bo'ladi. Psixik faollik bu o'zaro ta'sir etishda psixik obraz yarata olish qobiliyatining mavjudligi va shu asosda faollik ko'rsatish bilan xarakterlanadi.
3. **ANALIZATOR**— murakkab neyrofiziologik tizim bo'lib, odamga ta'sir etuvchi qo'zg'alishlarni idrok etish va uni tahlil qilishni ta'minlaydi. Analizator retseptor, nerv yo'llari, miya bilan bog'lanadigan qismi va miyaning maxsus spetsifik bo'limlarini o'z ichiga oladi (I.P. Pavlov).
4. **PSIXIKA** - yuksak darajada tashkil topgan materiya (miya)-ning ob'ektiv borliqni aks ettirish va shuning asosida shakllangan psixik obrazlar orqali maqsadga muvofiq sub'ektning faoliyati va uning xatti-harakatlarini boshqarishdan iboratdir.
5. **REFLEKSIYA** - kishi bilimlarining o'z-o'ziga, o'zining ichki olamiga, psixik sifatlari va psixik holatlariga qaratilishidir.
6. **STIMUL** - retseptorlarda qo'zg'alishni vujudga keltiradigan tashqi ichki ta'sirdir.
7. **FAOLLIK** - tirik materiyaning umumiy xususiyati bo'lib, tevarak-atrofdagi muhit bilan o'zaro ta'sirda bo'lishda namoyon bo'ladi. Psixik faollik bu o'zaro ta'sir etishda psixik obraz yarata olish qobiliyatining mavjudligi va shu asosda faollik ko'rsatish bilan xarakterlanadi.
8. **ANKETA**— oldindan tayerlangan savollar asosida javob olish uchun tayyorlangan varaka.
9. **AUTOGEN MASHQ**— o'z-o'zini ishontirish va o'z-o'zini idora qilishga asoslangan psixoterapevtik usul.
10. **BIOGRAFIK METOD** — kishini uning tarjimai holi bilan bog'lik, bo'lgan xujjatlar orqali o'rganish usuli.
11. **VALIDLIK** - psixologik tadqiqotda olingan natijalarning ob'ektiv tashqi mezonlarga mos kelishi.
12. **GENETIK METOD** — psixik holatlarning paydo bo'lishi va ularning quyidan yuqoriga qarab rivojlanishi jarayonini o'rganish usullari.
13. **DETERMINIZM** — tabiatdagi barcha narsalar, shu jumladan psixik hodisalarning ro'y berishi ob'ektiv sabablar va qonunlar bilan belgilanadi deb qarash.
14. **YoSh PSIXOLOGIYA SI** — peixologiya fani tamoklaridan bo'lib, turli yoshdagi odamlarning psixologik xususiyatlarini o'rganadi.
15. **KUZATISH** — psixologiya metodlaridan bo'lib, kishining xatti-harakatlarida namoyon bo'ladigan turli hodisalarni hisobga olish va sub'ektiv psixik hodisalar to'g'risida fikr olishdan iborat.
16. **LABORATORIYA EKSPERIMENTI** - psixologiya metodlaridan bo'lib, tekshiruvchiga ta'sir etadigan barcha omillar kat'iy nazorat kilgan holda sun'iy sharoitda olib boriladi.
17. **SOTSIOMETRIYA** - J. Moreno tomonidan tavsiya etilgan bo'lib, o'zaro munosabatlar tuzilishi bilan psixologik qovushuvchanlikni aniqlash maqsadida guruh va jamoalardagi shaxslararo munosabatlarni o'rganishdan iborat psixologik tadqiqot metodi.
18. **SUN'IY AQL**— bironta odam yoki bir gurux kishilar bajara oladigan murakkab aqliy funktsiyalarni bajaradigan sun'iy yaratilgan qurilma.
19. **PSIXOLOGIYA** — odamning ob'ektiv borlikni sezgi, idrok, tafakkur, tuyg'u-xissiyot va boshqa psixik hodisalar orqali aks ettirish jarayonini o'rganadigan fan.
20. **FAOLLIK** - tirik materiyaning umumiy xususiyati bo'lib,tevarak-atrofdagi muhit bilan o'zaro ta'sirda bo'lishda namoyon bo'ladi. Psixik faollik bu o'zaro ta'sir etishda psixik obraz yarata olish qobiliyatining mavjudligi va shu asosda faollik ko'rsatish bilan xarakterlanadi.

21. **HARAKAT AKTsEPTORI** — markaziy nerv sistemasiing bo'la digan harakatlar natijasini belgilab beruvchi neyrodinamik modelidir. Bu model harakatlarning asosiy xarakteristikasini o'z ichiga olib, harakatlarni boshqarishda ishtirok etadi (P.K. noxin).
22. **ANALIZATOR** — murakkab neyrofiziologik tizim bo'lib, odamga ta'sir etuvchi qo'zg'alishlarni idrok etish va uni tahlil qilishni ta'minlaydi. Analizator retseptor, nerv yo'llari, miya bilan bog'lanadigan qismi va miyaning maxsus spetsifik bo'limlarini o'z ichiga oladi (I.P. Pavlov).
23. **ASSOTsIATsIYa** — psixik hodisalarning o'zaro bog'lanishi bo'lib, ma'lum qonunlar bo'yicha tarkib topadi (jumladan, fazodagi yondoshlik, xronologik, o'xshashlik, qarama-qarshilik va boshqa assotsiatsiyalar).
24. **PSIXIKA** - yuksak darajada tashkil topgan materiya (miya)-ning ob'ektiv borliqni aks ettirish va shuning asosida shakllangan psixik obrazlar orqali maqsadga muvofiq sub'ektning faoliyati va uning xatti-harakatlarini boshqarishdan iboratdir.
25. **REFLEKSIYa** - kishi bilimlarining o'z-o'ziga, o'zining ichki olamiga, psixik sifatlari va psixik holatlariga qaratilishidir.
26. **STIMUL** - retseptorlarda qo'zg'alishni vujudga keltiradigan tashqi ichki ta'sirdir.
27. **FAOLLIK** - tirik materiyaning umumiy xususiyati bo'lib, tevarak-atrofdagi muhit bilan o'zaro ta'sirda bo'lishda namoyon bo'ladi. Psixik faollik bu o'zaro ta'sir etishda psixik obraz yarata olish qobiliyatining mavjudligi va shu asosda faollik ko'rsatish bilan xarakterlanadi.
28. **ANKETA** — oldindan tayerlangan savollar asosida javob olish uchun tayyorlangan varaka.
29. **AUTOGEN MASHQ** — o'z-o'zini ishontrish va o'z-o'zini idora qilishga asoslangan psixoterapevtik usul.
30. **BIOGRAFIK METOD** — kishini uning tarjimai holi bilan bog'lik, bo'lgan xujjatlar orqali o'rganish usuli.
31. **VALIDLIK** - psixologik tadqiqotda olingan natijalarning ob'ektiv tashqi mezonlarga mos kelishi.
32. **GENETIK METOD** — psixik holatlarning paydo bo'lishi va ularning quyidan yuqoriga qarab rivojlanishi jarayonini o'rganish usullari.
33. **DETERMINIZM** — tabiatdagi barcha narsalar, shu jumladan psixik hodisalarning ro'y berishi ob'ektiv sabablar va qonunlar bilan belgilanadi deb qarash.
34. **YoSh PSIXOLOGIYaSI** — peixologiya fani tarmoklaridan bo'lib, turli yoshdagi odamlarning psixologik xususiyatlarini o'rganadi.
35. **KUZATISH** — psixologiya metodlaridan bo'lib, kishining xatti-harakatlarida namoyon bo'ladigan turli hodisalarni hisobga olish va sub'ektiv psixik hodisalar to'g'risida fikr olishdan iborat.
36. **LABORATORIYa EKSPERIMENTI** - psixologiya metodlaridan bo'lib, tekshiruvchiga ta'sir etadigan barcha omillar kat'iy nazorat kilgan holda sun'iy sharoitda olib boriladi.
37. **SOTsIOMETRIYa** - J. Moreno tomonidan tavsiya etilgan bo'lib, o'zaro munosabatlar tuzilishi bilan psixologik qovushuvchanlikni aniqlash maqsadida guruh va jamoalardagi shaxslararo munosabatlarni o'rganishdan iborat psixologik tadqiqot metodi.
38. **SUN'IY AQL** — bironta odam yoki bir guruh kishilar bajara oladigan murakkab aqliy funktsiyalarni bajaradigan sun'iy yaratilgan qurilma.
39. **O'Z-O'ZINI KUZATISH** - bunda sub'ektning o'z psixik holatlari bilan o'z xatti-harakatlarini o'rganishdan iborat metod.
40. **ShAXSIY MUNOSABAT** — psixologiya koidalaridan bo'lib, odamga shaxs tariqasida, uning voqelikni aks ettiruvchi va barcha psixik hodisalarni belgilab beruvchi sistema ekanligini
41. tushungan xolda yaqindan yondashish.
42. **MEHNAT** — odamning ma'lum maksadga, o'z ehtiyojlarini kondirish uchun borliqni bilish va uni qayta ko'rishga, moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratishga yo'naltirilgan faolliyat.
44. **ODATLAR** — bajarilishi kishining ehtiyojiga aylanib qolgan xatti-harakatlar yoki xulq-atvor.
45. **O'YIN** — faoliyat turlaridan biri bo'lib, bu bolalarning kattalar faoliyatini, ularning ish-harakatlarini, kishilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni aks ettirishda ifodalanadigan va tevarak-atrofdagi borliqni bilishga qaratilgan faoliyat.
46. **O'QIB - O'RGANISH** — shaxsning bilim va faolliyat usullarini egaplash hamda uni mustahkam esda saklab kolish jarayoni. O'kish — har kanday faoliyatning zaruriy qismlaridan bo'lib, sub'ektni o'zgartirish jarayoni hamdir.

47. **FAOLIYAT**— insongagina xos, ong bilan boshqariladigan, ehtiyojlar tufayli paydo bo'ladigan va tashqi olam bilan kishining o'z-o'zini bilishiga, uni qayta ko'rishga yo'naltirilgan faolligi.
48. **DEPRESSIYA** — tushkunlik kayfiyati bo'lib, bu kishida intilishlarning susayishi, harakatlarning tormozlanishi bilan bog'liq ravishda yuzaga keladigan ruqiy holat.
49. **IRONIYA** — kishiga nisbatan mutlaqo ijobiy, hatto ma'qullovchi harakterga ega bo'lgan istexzo aralash nozik munosabati.
50. **KAYFIYAT** - birorta emotsiyaning barqaror kechishi.
51. **AFFEKT** (lot. ruhiy his-hayajon) — irodaviy nazoratni yo'qotgan holda tez va kuchli paydo bo'lib, shiddat bilan o'tadigan qisqa muddatli emopional holat.
52. **YoSh DAVRI INQIROZLARI** (grekcha - burilish payti) -bir yosh davridan ikkinchi yosh davriga o'tishdagi to'qnashuvli vaziyat.
53. **ZEHN** — shaxes maxsus qobiliyatlarini tarkib toptirish va rivojlantirish uchun asos bo'ladigan anatomik-fiziologik imkoniyat.
54. **IRSIYAT** - organizm xususiyatlarining ota-onada tarkib topib, mustahkamlanib, keyingi avlodga o'tish jarayoni.
55. **INDIVIDUALLIK**- har bir insonni boshqa insondan farqlab turuvchi xususiyatlar yig'indisi, shaxsning o'ziga xos xususiyatlari.
56. **KASB-HUNAR KONSULTATSIYASI** - jamiyat ehtiyoji va yoshlarning qiziqish va iste'dodlariga qarab turli kasblar haqida ilmiy tashkil etilgan ma'lumotlarni berish.
57. **KASB-HUNARGA YO'NALISH BERISH**- yoshlarning ishga joylashishda xoxishi, qiziqishi, shakllangan qobiliyati, layoqatiga qarab psixologik, pedagogik va tibbiy tadbirlarni o'tkazish.
58. **QIZIKISH** (ahamiyatga ega bo'lib - kishining bilish ehtiyojlarini emotsional namoyon o'lishi bilan bog'liq motiv.
59. **HAYOL** - mavjud tasavvurlarimizga asoslanib, avval idrok qilinmagan, turmush tajribamizda uchramagan narsa va hodisalarning obrazlarini yaratishdan iborat bo'lgan ongli faoliyat. Hayol inson ijodiy faoliyatining asosidir.
60. **XARAKAT** - maqsadga munofiq yo'naltirilib, ongli ravishda amalga oshiriladigan harakatlar yig'indisi, ongli faoliyat tarkibiy qismlari va motivlaridan biri.
61. **IQTISODIY** - uy xo'jaligini yuritish, oila a'zolarining moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini samarali qondirilishini ta'minlash. Farzandni dunyoga keltirish va voyaga etkazish jarayonida oilaning jamiyatga keltiradigan iqtisodiy foydasi.
62. **REPRODUKTIV** - jamiyatning biologik uzluksizligini ta'minlash, bolalarni dunyoga keltirish.
63. **TARBIYAVIY** - madaniy merosni avloddan avlodga uzatish, yosh avlodni tarbiyalash jamiyatning madaniy merosini saqlab turish.
64. **KOMMUNIKATIV** - oila a'zolarining muloqotga va o'zaro tushunishga bo'lgan ehtiyojini qondirish.
65. **REAKTIV** - o'zaro jismoniy, moddiy, ma'naviy va psixologik yordam ko'rsatish, bir-birining salomatligini mustahkamlash, oila-a'zolarining dam olishini tashkil etish vazifasi.
66. **FELTSITOLOGIK** - shaxsiy baxtga erishishga intilish (felitsito-italyancha baxt). Insonning tom ma'nodagi baxtga erishishida oilaning tutgan o'rni.
67. **REGULYATIV** - boshqaruv, yosh avlodni ijtimoiy nazorat qilish va kattalarning ma'naviy-ahloqiy, seksual hulqini nazorat qilish va boshqarish.
68. **RELAKSATSIYA VA PSIXOTERAPEVTIK** - kasb faoliyatida sarflagan kuch quvvatini oilada qayta tiklash va emotsional zo'riqishlar, ruhiy tanglik, stresslarning oldini olish. Ruhiy zo'riqishlarni bartaraf etish.
69. **EROS** — kuchli sevgi-muhabbat hislari bo'lib, bu hislar asosida yotgan motiv muhabbat obektiga jismoniy ega bo'lish. Bunda jinsiy intilish etakchilik qiladi.
70. **LYUDUS** — sevgi hislarini unchalik chuqur bo'lmagan muhabbat o'yini sifatida idrok qilinadigan, sevgi hislari obekti oson almashishi mumkin bo'lgan turi.
71. **STORGE** — tashqi ko'rinishidan kuchli ifodalanmagan, ammo ishonchli muhabbat — do'stlik turi.

- 72.**PRAGMA (LQS)** — lyudus va storgelardan iborat doimo ong nazoratida bo'lgan, sevgan shaxsining manfaatlarini ko'zlagan maqsadlari asosida yuzaga kelgan sevgi hislaridir.
- 73.**MANIYa (EQL)** — eros va lyudusdan iborat bo'lib, sevgan kishi sevgi obektidan tobeligi bilan xarakterlanadi. Ammo eros va lyudusdan bu turning farqi sevgan shaxsda o'ziga ishonch hislari etarli bo'lmaydi.
- 74.**AGAPE (EQS)** — eros va storgelar yig'indisidan iborat kuchli ifodalanadigan sevgan kishi muhabbat obektiga hamma narsasini va hatto o'zini ham bag'ishlashga tayyor bo'lgan hislar turi va hokazo. Kuzatishlarga ko'ra erkaklarning sevgi muhabbat hislarida ko'proq qismini eros va lyudus, ayollarda esa pragma, storge va maniya turlari tashkil etadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimov I.A. “O'zbekiston buyuk kelajak sari”. -T.:, “O'zbekiston”, 1998. –683 b.
2. Karimov I.A. “Xavfsizlik va barqarorlik taraqqiyot yo'lida”. T.:, “O'zbekiston”, 1998. –431 b.
3. “Barkamol avlo orzusi”. -T.:, “Sharq”, 1999. –182 b.
4. 1998 yil oila yili-1998 god semi. -T.:, “O'zbekiston”, 1998. –128 b.
5. Oila manfaatlarini ta'minlash borasida 1998 yilda amalga oshiriladigan tadbirlar davlat dasturi to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 27-yanvar 45-son qarori.
6. Respublika «Oila» ilmiy-amaliy markazini tashkil etish to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 2-fevral 57-son qarori.
7. O'zbekiston Respublikasi Oila Kodeksi. -T.:, «Adolat», 1998. –300 b.
8. Karimov I.A. “Barkamol avlod davlat dasturi” 2010 yil.....
9. Avloniy A. Turkiy guliston yohud ahloq. -T.:, «O'qituvchi», 1992. –160 b.
10. Aminov B. O'smirlar jinsiy tarbiyasi. -T.:, «O'qituvchi», 1979.
11. Amir Temur o'g'itlari. -T.:, «Navro'z», 1992. –64 b.
12. Burieva M.R. O'zbekistonda oila demografiyasi. -T.:, 1997. -182 b
13. Buxoriy-Al Abu Abdulloh Muhammad Ibn Ismoil. Hadis. VI jild. AL-Jomi' As-Sahih(Ishonarli to'plam). -T.:, «qomus», 1992. –527 b.
14. Isaev D.N., Kagan V.E. Polovoe vospitanie i psixogigiena pola u detey. –L.:, 1979. –184 s.
15. Isaev D.N., Kagan V.E. Psixogigiena pola u detey: rukovodstvo dlya vrachey. –M.:, 1986. –336 s.
16. Isaev D.N., Kagan V.E. Polovoe vospitanie detey. –L.:, 1988. –160 s.
17. Ismailov M.N. O'quvchi gigienasi. -T.:, 1977.
18. Kaykovus. qobusnoma. -T.:, “Meros”, 1992. –176 b.
19. Klenitskaya E.M. qiz bola tarbiyasi. -T.:, “Meditsina”, 1971.
20. Kovalev S.V. Psixologiya sovremennoy semi. –M.:, 1988.
21. Kovalev S.V. Podgotovka starsheklasnikov k semeynoy jizni. –M.:, Yu 1991. –143 s.
22. Kon I.S. Psixologiya yunosheskoy drujbo'. –M.:, 1973. –92 s.
23. Kon I.S. Vvedenie v seksologiyu. –M.:, 1988. –320 s.

- 24.Korik G.G. Nikoh va salomatlik. –T.:, “Meditsina”, 1976.
- 25.Lisotskiy V.G. Lyubov i npravstvennost. -L.:, 1985. –224 s.
- 26.Markosyan A.A. Yosh fiziologiyasi masalalari. –T.:, 1977. –256 b.
- 27.Mir detstva. Podrostok. G’Pod. red. A.G.Xripkovoy: otv. red. G.N.Filonov. –M.:, “Pedagogika”. 1982. –432 s.
- 28.1001 savolga psixologning 1001 javobi. (YuNESKO, YuNPFA loyihasi asosida). – T.:, «Mehnat», 2000. –192 b.
- 29.Murtazaev M.Ya. Tanosil kasalliklari. –T.:, Meditsina, -1981.
- 30.Numonova Yo. Etnopsixologicheskie osobennosti reproduktivnogo povedeniya u uzbekov. Dis. kand. psixol. nauk. –T.:, 1996. –181 s.
- 31.Oilani o’rganish psixodiagnostika metodikalari. Tuzuvchilar: N.A.Sog’inov, F.G’.Habibullaev. –T.:, 1996. –38 b.
- 32.Oila psixologiyasi. Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o’quvchilari uchun. G’G’.B.Shoumarov tahriri ostida. –T.:, «Sharq», 2000. –272 b.
- 33.Samatov G. Qaltis savollarga nozik javoblar. (Jinsiy munosabatlarga bag’ishlangan ilmiy-ommabop risola). –T.:, 1992. –48 b.
- 34.Sanyukevich L.I. Polovoe vospitanie detey i podrostkov. –Minsk: 1979. –256 s.
- 35.Satir V. Kak stroit sebya i svoyu semyu: Per. s angl. –M.:, 1992. –192 s.
- 36.Semeynoe vospitanie: Kratkiy slovar. G’Sost.: I.V.Grebennikov, L.V.Kovinko. –M.:, 1990. 319 s.
- 37.Semya. Sotsialno-psixologicheskie i esteticheskie problemo’: Spravochnik. G’V.I.Zatserin, P.M.Buchinskaya, N.Gavrilenko i dr. –Kiev: Politizdat Ukraino’, 1990. –225 s.
- 38.Sodiqov K., Sobirova R., G’ovsiddinov. Jinsiy tarbiya. –T.:, Meditsina, 1982.
- 39.SoginovN.A. Sotsialno-psixologicheskoe osobennosti udovletvorennosti brakom v uzbekskoy seme. Diss. kand. psixolog. nauk. –Kiev.:, 1990. –213 s.
- 40.Stankov A.G. Chto nado znat do braka i posle brake. –T.:, Meditsina, 1981. –351 s.
- 41.«Sunani Termiziy». Hadislar to’plami. VI jildlik. I jild. Tarjimon M.Kenjabek(Kenjaboev M.T.). –T.:, 1999. –668 b.
- 42.Suprujeskaya jizno’ garmoniya i konflikto’. G’Sost. L.A.Bogdanovich. –M.:, 1990. –176 s.
- 43.Testo’ dlya suprugov. –Minsk, 1998. –32 s.
- 44.Tolsto’x A.V. Vzroslo’e i deti: paradokso’ obheniya. –M.:, 1988. –128s.
- 45.Tursunov N.T., Golosovker A.M. Venerik kasalliklar haqida nimalarni bilish kerak. –T.:, Meditsina, 1973.
- 46.Umarov B.M. O’smirlar suitsidal xulqining yosh psixologik xususiyatlari. Psixol. fan. nomzod. dis. –T.:, 1993. –154 b.
- 47.Usmonov E.Sh. O’zbek xotin-qizlari suitsidal xulqining (o’z-o’zini yondirish) yosh psixologik xususiyatlari. Psixol. fan. nomzod. dis. –T.:, –160 b.
- 48.Uchitelyam i roditelyam o psixologii podrostka. G’Pod red. prof. G.G.Arakelova, - M.:, 1990. –304 s.
- 49.Farobiy A.N. Fozil odamlar shahri. –T.:, “A.qodiriy” nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993. –223 b.
- 50.Faxr ul Banot Sibg’atulloh qizi. Oila saboqlari. –T.:, 1992. –96 b.
- 51.Fitrat A. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. –T.:, Ma’naviyat, 1998. –112 b.

52. Fromm E. Iskusstvo lyubit: Issledovanie prirodo' lyubvi. G'Per. s angl. –M.:, 1990. –160 s.
53. Xodakov N.M. Yosh kelin-kuyovlarga. 3-nashr. –T.:, 1990. –173 b.
54. Homiladorlikni oldini olishning zamonaviy usullari. Oilani oqilona rejalashtiring. –T.:, 1998. –34 b.
55. Xripkova A.G., Kolesov D.V. Gigiena va salomatlik. –T.:, 1986.
56. Husayn Voiz Koshifiy. Fatuvvatnomaiy Sultoni: yohud javonmardlik tariqati. –T.:, 1994. –111 b.
57. Sharipova D.J., Semyonova A. O'quvchilarga gigienik ta'lim-tarbiya berish. –T.:, "O'qituvchi", 1983.
58. Shaxs inqiroz holatining ijtimoiy-psixologik sabablarini o'rganish va ularni bartaraf etish. –T.:, 1997. – 39 b.
59. G'.B.Shoumarov, I.O.Haydarov "Oila psixologiyasi" o'quv qo'l. Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o'quvchilari uchun. 2008 y. "Sharq" nashriyoti. 294 b.
60. Shoumarov Sh.B., Shoumarov G'.B. Muhabbat va oilaviy hayot. –T.:, "Ibn Sino", 1996. –96 b.
61. Shoumarov G'.B., Shoumarov Sh.B. Muhabbat va oila. –T.:, "Ibn Sino", 1994. –120 b.
62. G'ofurov A.T., Sodiqov V.S. Maktab bilan oiladagi gigienik va jinsiy tarbiya. –T.:, 1987. –184 b.
63. Yassaviy A. Devoni hikmat. –T.:, "G'.G'ulom", 1992. –208 b.